

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Makay Ida 1933–2011

BERTÓK LÁSZLÓ verse 873
PARTI NAGY LAJOS verse 875
CSUHAI ISTVÁN: Ida van 877

*

LJUDMILA ULICKAJA: Artúr király esküvője (*Részlet az Imágó című regényből*) 879
TOMPA ANDREA: A fogarasi Messiás (*Részlet a Fejtől s lábtól című regényből*) 894
GIAMBATTISTA BASILE: A mesék meséje, avagy a kicsik mulattatása (*A megnyúzott banya*) 907
SZALAY ZOLTÁN: Orrok és orrocskák (*novella*) 916
KÁLMÁN C. GYÖRGY: „Befutottnak lenni. Valahol / A csúcs közelében. / Az lenne a kánoán.” (*Tatár Sándor költészetéről*) 920
TATÁR SÁNDOR verse 925
AYHAN GÖKHAN verse 927
TÁBOR ÁDÁM verse 928
VILLÁNYI LÁSZLÓ versei 929
FEKETE RICHÁRD verse 930
DEBRECENI BOGLÁRKA verse 933
TAKÁTS JÓZSEF: Avantgárd utazások (*esszé*) 935
TANDORI DEZSŐ: A zénóni avantgárd (*Olvasó levél*) 946
LÁBASS ENDRE: A halottkém és a matrózruhás hóhér (*Dr. Thomas Wakley és Arthur Thistlewood találkozása*) 949
CZESŁAW MIŁOSZ levelei Gömöri Györgyhez (1958) 960
MÁRFI ATTILA: In memoriam Futaky Hajna (Dr. Bécsy Tamásné) (1927–2011) 965
FUTAKY HAJNA: Pécsi kövek – Rába György emléke 967

2011

SZEPTEMBER

JELENKOR

LIV. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénnytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4140,- Ft, a II. félévre 3450,- Ft,
egy évre belföldre: 7590,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNKA

ELHUNYT AGOTA KRISTOF. Július 27-én, életének 76. évében érte a halál a magyar származású, francia nyelven alkotó svájci költőt, író, akit elsősorban a *Trilógia* című, negyven nyelvre, köztük magyarra is lefordított regényfüzére emelt a kortárs irodalom legelismertebb szerzői közé. Agota Kristof 2011-ben elnyerte a Kossuth-díjat.

*

AZ ÖRDÖGKATLAN FESZTIVÁLT immár negyedik alkalommal rendezték meg Nagyharsányban, Kisharsányban, Palkonyán és a Villányi Szoborparkban augusztus 3. és 7. között. A gazdag programsorozatban mások mellett könnyű- és komolyzenei koncertek, színházi előadások, kiállítások, filmvetítések, alkotóműhelyi bemutatkozások szerepeltek. A fesztivál irodalmi beszélgetéseknek is otthont adott: *Ágoston Zoltán* augusztus 5-én *Tóth Krisztinát*, augusztus 6-án *Tolnai Ottót* kérdezte.

A 2011-ES TOKAJI ÍRÓTÁBOR augusztus 10. és 12. között zajlott le. Az irodalmi esteknek, kerekasztal-beszélgetéseknek, folyóirat-bemutatóknak is helyet adó rendezvényen *A magyar irodalom élete és állapota* címmel tartottak tanácskozást.

*

A JÓZSEF ATTILA KÖR hagyományos irodalmi táborát augusztus 23. és 27. között rendezték meg a szigligeti Alkotóházban. Az írószemináriumokat idén *Kukorelly Endre*, *Láng Zsolt* és *Garaczi László* tartotta. *Zsadányi Edit* *Női poétika?* címmel tartott előadássorozatot. A kerekasztal-beszélgetések és felolvasóestek mellett magyar és lengyel szerzők közös fordítói műhelymunkájára is sor került, valamint bemutatták a JAK Világirodalmi Sorozata és a JAK-füzetek újonnan megjelent köteteit.

Szerzőink

Bertók László (1935) – költő, Pécssett él.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Csuhai István (1961) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Budapesten él.

Ljudmila Ulickaja (1943) – orosz író, Moszkvában él.

Goretity József (1961) – irodalomtörténész, műfordító, Debrecenben él.

Tompa Andrea (1971) – színikritikus, író, a *Színház* című lap szerkesztője, Budapesten él.

Giambattista Basile (1575–1632) – Nápolyban született, a Velencei Köztársaság katonája, udvari költő, írt eklogákat, madrigál-szövegeket, drámákat, értekezéseket, fő műve a *Pentameron*.

Király Kinga Júlia (1976) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Vajkán és Dunaszerdahelyen él.

Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budakeszin él.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Ayhan Gökhan (1986) – költő, Budapesten él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.

Villányi László (1953) – költő, a győri *Műhely* főszerkesztője, Győrben él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Pécssett él.

Debreceni Boglárka (1981) – író, költő, kulturális antropológus, Budapesten él.

Takáts József (1962) – eszmetörténész, kritikus, Pécssett él.

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Lábass Endre (1957) – író, festő, fotóművész, Budapesten él.

Czesław Miłosz (1911–2004) – lengyel költő, író, esszéista.

Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Londonban él.

Márfi Attila (1952) – történész, főlevéltáros, a Baranya Megyei Levéltár munkatársa, Pécssett él.

Futaky Hajna (1927–2011) – tanár, kritikus, esszéista, színháztörténész.

Rába György (1924–2011) – költő, író, műfordító, irodalomtörténész.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécssett él.

Tórizs Eszter (1987) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Pécssett él.

H. Molnár Ákos (1983) – költő, kritikus, Pécssett él.

Béri Etelka (1958) – irodalmár, a Kaposvári Egyetem oktatója, Kaposvárott él.

Petrencze Sándor – irgalmatlan nagy nipi író, költő, mezőgazd. egyíni válalkozó, Kispocsolyságon él.

*

KISANTAL TAMÁS: Atomvillanás jobbról (*Garaczi László: Arc és hátraarc
[egy lemur vallomásai]*) 972

TÓRIZS ESZTER: Legenda-szöttesek színe és fonákja (*Podmaniczky
Szilárd: Balatoni világok, Döglött kutyával őrzött terület*) 979

H. MOLNÁR ÁKOS: A tárgy hiánytalansága (*Rosmer János: Hátsó ülés*)
984

BÉRI ETELKA: Kívülállás (*Julia Kristeva: Önmaga tükrében idegenként*)
987

A Jelenkor postájából

PETRENCE SÁNDOR versei 991

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

DEBRECENBEN: SZIGET Egyetemi könyves-
bolt.

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I, Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

690,- Ft

JELENKOR

BERTÓK LÁSZLÓ

„Egy lepke száll a csönd fölött“

In memoriam Makay Ida

*Valahol fent. A napfény és a víz
magasságában. Dél felől. Ahogy
megöleli egymást két hullám,
csillámlik a pillanat, összezárul
egy lepke hangtalan szárnya.*

*Valahol lent, ahol
a tóparton, a sűrű zöldben
megvillant fölöttem, megcsókoltam
összezárt hártyszárnyát,
s a rögeszme és a melankólia pora
ajkamra égett.*

*Valahol újra meg újra, ahol
meg akarom fejteni,
mit ír a lepkék múltó szárnya?
Mit ír az ég örök ércfalára?
S a vers arról szól, hogy
zuhanok, hullok szüntelen.*

*Valahol mindenütt, ahol
a mozdulatban ott sajog
egy csepp fájdalom, egy csepp
öröm, egy csepp örökkévalóság,
s a lepkeszárnyú délután
az alkonyati lángba hamvad.*

*Valahol sehol, ahol hat évig
egy rád csukódott, lüktető
kabinban („matrac-sírban”),
egyre mélyebbre a testbe, az úrbe.
El, el magadtól, el a tehetetlen
szemektől, szavaktól, szájalomtól.
Míg nem egy lepkerajjal nyomtalan
elsuhantál a végtelenbe.
Valahol mindörökké, ahol Ikarosz
a nap felé, Jeanne d’ Arc a máglyán,
megolvad a viasz, elég a test,
s egy lepke száll a csönd fölött,
száll, száll az elmerült időben.*

most el

(Makay Ida halálára)

*ez nem vers nem
bár tőrdelgetem itt
hogy vers legyen
nem tudom
vers még valaha lesz-e
tőrdelgetem
mert máshogy nem szabad
tengerészt neccsze
versben temetni*

*nyári halál költő halála
nagybőröndökkel hintázott a halálig
nem volt költőbb költő nála
költő az önparódiáig
egy költészetnek fenntartott tekintet
nem fenn hordta fenn volt
fenn lett*

*most el
már évek óta elnek
már évek óta eltörött
a valóság nagy börtönőr
rúdvőlegény járókeret
viselte még viselte*

*kereshetem
az éltető neten
halálának nincsen nyoma
nem akad fenn többé
más sűrűségek más ritkaságok
más a közel és más a távol
más a túli hossz
ha van ha nincs hova
a romló testpalotából
felköltözött*

*kölnis cigarettája
fénylő kis pont
kisbolygó Véménd s Pécs között
ahol parázslik
ott a parnasszus
ott parnasszus van*

*szűkmarkú és rossz
hálóinkból immár kicsusszan*

*versnarkomán
vadrózsakonzero
vershalott*

IDA VAN

Meghalt Makay Ida. Életének hetvenkilencedik évében, ahogy ezt fogalmazni szokás, hosszú, súlyos betegség után ment el, néhány nagyon is irodalomtalan évet követően egy nagyon is irodalmi napon, június 16-án. Hogy türelemmel viselte-e az állapotát, nem tudom. Az elmúlt években visszavonultan élt. Versíró kedve, mely pályájának egyetlen szakaszában sem hozott létre hatalmas, extenzív költői formákat, és egyetlenegyszer sem vette rá őt arra, hogy legalább a kísérletezés erejéig átbillenjen a műnemi határokon, ám hosszú éveken át látszólag egyenletesen és kitartóan szolgálta őt, váratlanul teljesen elapadt. Nemcsak a nyilvánosságtól tartózkodott, irodalmi barátai, író társai esetleges közlekedését is határozottan, olykor élesen elhárította. Közvetlen családján kívül évek óta nem akart senkivel sem találkozni. Mintha valóra váltotta volna az utolsó, majdnem tíz éve, még hetvenedik születésnapjára megjelent kötetében szereplő vers részletét: „Ideje volna abbahagyni már. / Mit bámultok, hiszen semmi se kell. / Se könny, se szó, se öv, se szalmaszál. / Csak annyi még, hogy forduljatok el.”

Pedig nem mindig utasította el a *bámulást*, és nem mindig kívánta az *elfordulást* – életének abban a legtermékenyebb szakaszában, melyben jól ismertem, a nyolcvanas évek legvégétől, végig a kilencvenes években, rendre és szívesen vállalt szerepléseket. Nyilvános versmondásainak – hiszen nem csak saját verseit szavalta el bármikor fejből, korosztálya jó néhány tagjához hasonlóan zavarba ejtően rengeteg klasszikus és kortárs verset tudott kívülről –, akár könyvbemutatóról, akár *Jelenkor*-estről volt szó, összetéveszthetetlen szuggesztíója és atmoszférája volt, s ilyenkor valami olyasmit művelt, aminek mindenki a hatása alá került, aki meghallgatta.

1959-ben fiatal nőként, talán már elvált családanyaként, a pécsi tanárképző főiskolán diplomát szerezve és különféle baranyai iskolák után egy kis faluban elhelyezkedve publikált először verset, a *Jelenkor* lapjain. Első kötetbeli megjelenésére a nevezetes gyűjteményben, a *Lengő fényhidakban* került sor, 1964-ben, ahol harmadmagával osztozott a lehetőségen – a kiadói megfontolás három, az akkori felfogás szerint fiatalnak tekintett, a *Jelenkor* környékén feltűnő dél-dunántúli költőt, Bertók Lászlót, Galambosi Lászlót és őt terelte közös fedél alá. Első önálló kötete, a *Mindörökké* kilenc évvel később, 1973-ban látott napvilágot a Magvetőnél, s még többet kellett várnia a rákövetkezőre, *A hetedik szobára*, mely 1986-ban, a Szépirodalmi Kiadónál jelent meg. 1988-ban nyugdíjba vonult, abbahagyta a tanítósokrást Véménden, az ottani általános iskolában, de a harmincvalahány év alatt jócskán megszolgált szoba-konyha-kertes tanítói lakásban még vagy másfél évtizedre ott maradt. A neki címzett borítékokra, küldeményekre elég volt a nevét ráírni, meg annyit, hogy Véménd. Ápolta nagybeteg édesanyját, bejárt Pécsre, fiához, menyéhez, unokáihoz, és bejött az ügyeit intézni, kicsit mindig elücsörögni a *Jelenkor* szerkesztőségében, és köteteket tervezni, összeállítani őket két pécsi kiadójánál, mert innentől sorban, rendszeresen jelentek meg a könyvei több mint tíz éven át. Először az *Utolsó tárlat* (1990, Pannónia Könyvek), aztán három *Jelenkor* Kiadónál közreadott gyűjtemény, a *Hamu, márvány* (1991), a *Kövület* (1994), a *Homokóra* (1997), majd megint egy a Pannónia Kiadótól, a *Szigetlakó* (1999). Az utolsó előtti ismét a *Jelenkor* Kiadónál (*Se fény, se kegyelem*, 2001), az utolsó, a visszatekintő nagy válogatás – kiegészítve új versekkel – pedig újra a

Pannónia Kiadónál, a *Sokasodó árnyak*, 2003-ból. Ebből a hétből öt nem is könyv igazán, inkább puha fedelű versesfüzet, együtt az egész azonban mégiscsak foglalata, őrzője Makay Ida költészetének.

Merthogy nem verset írt, hanem egész életében a kezdeti egzisztenciális élményét, versformában meg-megfogalmazott élettapasztalatát bővítette-kerekítette az időben elő-rehaladva egyre limitáltabb, sokszor a mondatszerkezetben, a formában, a terjedelemben is rendkívülien visszafogott, redukált és többnyire enigmatikusnak ható vers-textusokkal. Ez a kezdeti egzisztenciális élmény alighanem az egyedülmaradás lehetett, noha kevés embert ismertem, aki ennyire közvetlenül tudott kapcsolatot létesíteni bárkivel, és ami ennél is fontosabb, még kevesebb olyat, aki a kapcsolatait azután ennyire magától értetődően fenn is tudta tartani, mint ő. Nagy képessége volt ez, és mégsem váltotta semmilyen nagyvilági dologra, se hírnévre, se elismerésekre, se díjakra, se vagyoni. Őnzetlen volt, közvetlen, természetes, kicsit mindig bolondos, viccelődő, aki máskor meg képes volt halálosan komolyan venni magát és a világot. Még a délszláv háború előtt egy ízben együtt jártam vele Eszéken, a két város könyvtárainak szervezésében. Érdeklődő volt, nyitott, kíváncsi, mindent szeretett volna megtudni a helyről, ahol jártunk. De ez a mindenben túl lévő komolyság volt benne a költői tevékenységében is – hatalmas munkával, iszonyatos belső meggyőződéssel, és úgy hiszem, hosszú ideig kintartó erővel alakította azt a bizonyos „egyetlen” nagy versét.

„Jó macska vagy”, ezt még tördelőszerkesztő koromban mondta nekem – ez volt nála a legnagyobb dicséret, és ezt persze, főleg férfiak, sokan megkaptuk tőle. De igyekeztem is jó macska maradni, a jelenkoros éveim alatt a kéziratok számomra szinte szabályosan tagolták az időt. Amikor az *Élet és Irodalom* versrovatát kezdtem szerkeszteni, az első között kértem tőle verset. Ida elég ritkán publikált más lapban, jelenléte kizárólag a *Jelenkorban* volt rendszeresnek, folyamatosnak mondható. Az *ÉS*-ben egész életében megjelent talán hat verse. Az első között, szinte postafordultával küldött kéziratot (ezek mindenkor, mióta csak ismertem, könnyen sárguló papírra írt, golyóstollal néha kétszer is utánjavított gépiratok voltak, gyakran gyönyörű, éles gyöngyírásával), és az első között közöltem két rövid kis versét. A folytatás annál meglepőbb volt – merthogy nem volt folytatás. Amikor rákérdeztem, miért nincs, nagyon barátságosan megköszönte a lehetőséget, de elhárította valami olyasfélével, hogy „Nem vagyok én elég jó ahhoz. Csináld csak, menni fog az nélkülem is”.

Pedig nagyon is jó volt ő, és nagyon is másképp fog menni nélküle így, hogy már *tudom*, hogy eltávozott közülünk. Az elmúlt napokban nézegettem az internetet, beírtam a nevét a keresőbe, és meglepetésemre nagyon nagy számban találtam weboldalt, blogbejegyzést, miegymást a világháló ilyen és olyan szegleteiben, ahol a verseit gyakran, rendszeresen, természetesen idézik. Hat sorokat, kilenc sorokat másolnak tőle, változatosan, sok helyről, sokféleképpen. Kiszakítják őket Makay Idának abból a bizonyos „egyetlen” verséből, de szemmel láthatóan találnak nekik új helyet: érvet, igazolást, meggyőződést valamilyen hangulathoz, érzéshez, az élet egyik-másik furcsa fintorához vagy éppen ugyanennek az életnek az abszolút normális működéséhez. Ha láthatná ezt, ami a verseivel mostanság történik, hogy a versei *vannak*, és így ő is valamiképpen *van*, azt hiszem, elmosolyodna, és tökéletesen elégedett lenne.

Artúr király esküvője

Részlet az Imágó című regényből

Olga gyerekkorától kezdve érezte az emberek megnyugtató kiszámíthatóságát. Már előre lehetett tudni, mit fog mondani a barátnője, a tanárnője, az anyja. Különösen az anyja. Antonyina Naumovna ritkaságszámba menő jószágot nevelt ki a lányában, azt, hogy a saját érdekeit alá tudja rendelni a közösségi érdekeknek. A társadalmi igazságosság érzése láthatólag születésétől fogva megvolt a kislányban. Ha a gyerekek közül valaki kihozott az udvarra egy szelet vajas kenyeret, porcukorral meghintve, akkor Olgára és csakis Olgára bízta, hogy azt az adott számú éhes szájra elossa, és ha a kenyérdarab túlságosan formátlan volt, ő volt az egyetlen az egész udvarban, aki képes volt rá, hogy kiegészítő darabkákkal megvalósítsa a végső egyenlőséget. Életkoránál fogva nem ismerhette a napi kenyérfejadag fogalmát – a háború végén született –, és a lágerek fejadagjáról sem tudott semmit. A gerincvelője viszont tudta.

Antonyina Naumovna gyönyörködött kései gyermekében – milyen jól sikerült kislány! Minden jót megörökölt a szüleitől: az anyjától az elvhűséget, a keménységet, az apjától pedig a nagylelkűséget és a kedves, szép szőkeséget. Az anyai ágon meglévő görög örökségből – fekete hajból, túlságosan nagy orrból – egy cseppnyi sem maradt benne. És nem volt meg benne az apja puhánysága sem, ami viszont Afanaszij Mihajlovicsban már fiatal korától érződött.

Olja gyermekéveiben Antonyina Naumovna egy ifjúsági folyóiratot szerkesztett, és neveléstudományi elméleteit kipróbálhatta a magánéletében, a lány nevelésében, azt a tapasztalatot pedig, amelyet a lányával való kapcsolattalából szerzett, alkalmazhatta a cikkeiben. Így például amint megfigyelte a gyermekek játszadozását a homokozóban – vizet locsoltak a homokra, és kerges-ragyás várat építettek belőle –, egész költői képet hozott létre ebből: a homokszemek nem mások, mint különálló egyéniségek, a víz pedig az ideológia, amelynek révén összeáll a massa, és éppen ebből az építőanyagból épül fel a hatalmas épület. Ezt a metaforát felhasználta egy vezércikkében is, néhány előadásában is. Előadásait mindig nagyfokú képesség jellemezte, különösen akkor, ha pártközegben kellett fellépnie. Az Irodalmi Főiskolán végzett, azokban a körökben igen ritka madárnak számított. Az írókat ilyesmivel nem kápráztatja el az ember, mindegyik jól értett a szavak csűréséhez-csavarásához, velük szemben azonban más adui voltak. Pártkörökben viszont úgy tisztelték, mint igazi szónokot.

Ugyanakkor Antonyina Naumovna sosem érezte magát olyan kellemesen közösségben, mint a lánya. Ha Antonyina Naumovna a szívére tette a kezét, be kellett ismernie: irigykednek rá! Akármilyen szomorú is volt beismernie: vannak

olyan kisemberek, akik irigylik a helyzetét, a tekintélyét, a felsőbb vezetés részéről megnyilvánuló elismerést.

Olja, a kislánya viszont jól érezte magát a kollektívában. A gyerekkollektíva egészségesebb – jutott tévesen Antonyina Naumovna erre a megállapításra. Habár a helyzet egészen más volt: Olecska vezéregyéniségnek született, és használta is e képességét, úgy, hogy nem is gondolkodott róla. A többiek minden erőszak alkalmazása nélkül alárendelődtek, a lányok és a fiúk is akár a világ végére követték volna... Csinos volt, tele vidám energiával, jó szándékkal, mindig egy csomó barátnő kísérte. Szeretett belefolyni az általános áramlatba, igaz, annak mindig a vezetője lett, tetszett neki a közösségi érzés, az egységesség, amely a maga apoteózisát a dolgozók májusi felvonulásán érte el.

Az anyja egyszer felvitte magával a lányát a Mauzóleum vendégtribünjére, és Olga az első perctől az utolsóig magába szívta a látványt, később pedig azt mondta az anyjának:

– Igen, nagyszerű! De ha te magad is ott még a többiekkel, az még jobb!

Ó, közösség és egység édes érzése! Homokszemek egyenlősége és egymással helyettesíthetősége, a képességük arra, hogy egységes, erős folyamban egyesüljenek, amely magával ragad mindent az úton. És milyen boldogságot jelent egy aprócska részének lenni. Drága Majakovszkij! Drága Vlagyimir Vlagyimirovics!

De ekkor jött Ilja, és felnyitotta a szemét. Mindazt, amit Olja tudott, ő másképpen tudta. A korai Majakovszkij Ilja gyűjteményének legértékesebb részét képezte: sárga, zörgő, töredező újságpapíron a régi, tüzes Majakovszkij... Mennyi mindent mesélt róla Ilja, ami nem volt benne a tankönyvekben! A forradalom tribuna – a fertőzéstől való félelmével, gyerekes szájhősséggel, élete végéig tartó szerelmi érzéssel egy olyan nő iránt, aki a titkosrendőrségnek dolgozott – sokkal bonyolultabbnak és érdekesebbnek tetszett így, mint amilyenek Olja és néhány millió kortársa képzelte. A legfontosabb persze maga Ilja volt: mellette minden más lett, kibontotta új tulajdonságait, akár még az időjárás is. És hogy tudott fényképezni! Ott volt például az eső... az ablakon át a fák, amelyek eldeformálódtak az üvegen végigcsurgó esővíztől, vagy a prémgallér, amelybe gyöngyökként fúródnak bele a vízcseppek... vagy egy tócsa, amelynek közepén ott úszik egy újságlap, rajta az elmerülő szóval: „kommunista”.

Korábban Olgának eszébe sem jutott, milyen érdekes emberek élnek a világban, és mennyire különbözőek is a maguk filozófiájával és vallásával. Olja egész életében várt egy különleges, sőt talán zseniális embert – talán azt a bizonyos egyetemi tanárt, a témavezetőjét, az illegális író, aki a könyveit külföldön publikálta, amiért ki is rúgták az egyetemről. Ilja körül pedig mindenki ilyen volt, ilyen különleges. Természetesen nem volt mindegyikük író. De mindegyikük kiemelkedő egyéniség, furcsa érdeklődéssel, ritka ismeretekkel, elképzelhetetlen, a normális életben teljesen fölösleges területeken: egy idős hölgy a kimberlit csövekkel foglalkozott, egy sánta férfi szakembere volt egy nemlétező színháznak, az egyik agglomerációból származó képzőművész szemétdombokat és kerítéseket rajzolt, de akadt köztük beazonosítatlan repülő tárgyak kutatója, horoszkópkészítő és tibeti nyelvből fordító műfordító is... És mindannyian, a gyémántos hölgyet leszámítva, éjjeliőrök, lifthezelők, rakodómunkások, fiktív irodalmi titkárok, a dolgozó feleségen vagy anyán élősködők, de mégiscsak alkotó, tevé-

keny semmittevők, munkakerülők, páriák, veszélyes és vonzó alakok voltak. Nem volt egészen érthető, hogy ők tagadják-e meg, hogy az államnak dolgozzanak, vagy inkább az állam nem kér őbelőlük...

Az első ilyen, akihez Ilja elcipelte Olgát, Artúr Koroljov volt, gúnynevéen Artúr király, egy nyugalmazott tengerész. Taraszovkában lakott, egy hatalmas, düledező házban, amelyben volt kemence, a kertkapu mellett kút állt, a telek végében pedig egy deszkából tákolt budi. A kapu hatalmas, rozsdás lakatra volt zárva, úgyhogy Ilja meglehetősen sokáig ütögette a kapura belülről felerősített vaslemezt. Végre aztán a tornácon megjelent egy hatalmas termetű, kopasz férfi, fekete katonazubbonyban. Nem éppen sietősen, jellegzetes matrózjárással odaimbolygott a kapuhoz, ujjával meglökte, mire az könnyedén kinyílt. Odanyújtotta Iljának lapáttenyerét, minden ujjá akkora volt, mint egy sárgarépa, és ugyanolyan sárgás-rózsaszínes is, mintha csak éppen most fejezte volna be a nagymosást. Olga ilyen különleges embert még életében nem látott. Jobban megnézte, és felfedezte az arcán lévő furcsaságot: nem volt szemöldöke. Az arca pirosposzsgás, igazi parasztcarc, még a kopasz feje is lesült. A hangja mély, harsogó, a nevetése viszont vékony, mintha egy másik torokból tört volna elő. Olgára alig pillantott, nem is figyelt rá. Még a nevét sem mondta meg neki. Olja zavarba jött: micsoda egy faragatlan tuskó! És még hogy ez tengerésztiszt lett volna!

Beléptek a házba – a házigazda ment elől. Lábán strandpapucs, az olvadó hóban. Eredeti. A ház is olyan, amilyen: csupa por és szemét. Megálltak az ajtóban, és hallgatni kezdték a surrogást: a kemence tüzeit, az egerekét, a régi könyveket, amelyek mindenfelé halmokban, bálákban, kötegekben hanyódtak. Könyvek borították a padlót, az asztalt, a gyalupadot, amely szintén ott állt bent a szobában.

Ilja levette a hátáról a nagy turistahátizsákot, elővett belőle egy üveg vodkát. A házigazda leült egy karosszékre, amelynek karfája egy rongydarabbal volt felkötve, és rosszálló érdeklődéssel kezdte szemlélni az üveget. Ilja elkapta a pillantását:

– Király, nem muszáj inni. Nem feltétlenül kell.

A Király csak hümmögött:

– És ha nem isszuk meg, mi lesz vele? Maga pedig, szépségem, terítse meg az asztalt, ott kint a pitvarban talál villát, tányért... mindent, ami kell. Megvallom, én nem szeretek a háztartással bajlódni.

Olgának egyszerűen torkán akadt a szó a felháborodástól: a szemtelen! Micsoda egy szemtelen alak! Még hogy szépségem! Még jó, hogy nem aranyoskámnak szólított!

Dühös pillantást vetett Iljára, aki pedig talán nevet, talán kacsint rá...

Olja, mivel nem kapott támogatást, csak elmosolyodott, és nevezetes gödröcskéit remegtetve, egyenesen a Király szemébe nézve egyszerűen és egyenesen azt mondta:

– Meg kell vallanom, én sem. Pláne egy idegen házban.

– Érthető – biccentett rá a házigazda, és kiment a pitvarba. Egészen természetesen.

– Ügyes vagy, Olga. Ügyes vagy! – suttogetta neki Ilja, és Olja ettől az igazolástól mindjárt boldognak, büszkének és igaznak érezte magát.

Artúr király behozott egy fekete lábast, három mélytányért, fedő helyett is, és mintegy a piramis tetején egy hatalmas sós uborkát, vastag szeletekre vágott kenyeret meg három kupicát. A villák a zubbonya zsebéből kandikáltak elő. Egy sportoló, vagy talán egy táncművész pontosságával mozgott – az apróbb tárgyak úgy ragadtak a kezéhez, mint a mágneshez. Semmit sem ejtett el, minden egyenesen, pontosan a helyén maradt. Beletúrt a zsebébe, mélyéről előhalászott egy fej hagymát meg egy hatalmas bicskát. Levágta a hagyma végét, és anélkül, hogy a héját leszedte volna, négy darabra szelte, amelyek a vágódeszkán úgy nyíltak szét, mint a vízililiom szirmai. Mindenki elé letett egy tányért – a lábasban még meleg, héjában főtt krumpli gőzölgött. Hosszú karját, anélkül, hogy odanézett volna, hátranyújtotta, majd az asztalra tett egy kis, hattyú formájú ezüst sótartót. Mindent nagyon ügyesen, jól rendezett el. Olja lelkében a boldogság úgy dagadt, mintha élesztővel kelesztették volna, hólyagos tésztaként emelkedett egyre feljebb.

– Na, nyisd ki – szólt oda kedvesen a Király Iljának, aki azonnal le is tekerte a zöld üveg nyakáról a pléhkupakot.

„Aha, hát ettől volt zöld az ital – találta ki Olga. – Az üveg volt a zöld!”

Olga letakarta kezével a kupica száját:

– Nem, én nem kérek. Nem akarok vodkát inni.

– Konyakot? – kérdezte a házigazda.

– Köszönöm, nem. Fényes nappal nem akarok.

A házigazda bólintott. Vékony csikokra vágta az uborkát, vett egy szem krumplit, megtisztította, bevágta. Ittak egyet Iljával. A Király kézzel-lábbal evett, csipettel sózott, de szépen, szinte arisztokratikus mozdulatokkal.

– Hogy van Liza? – kérdezte Ilja. Olga már tudta, Ilja az úton mesélte el neki, hogy Artúrnak van egy szépséges felesége, aki nemrég hagyta ott.

– Mi lenne vele? A napokban itt járt.

– Vissza akarja könnyörögni magát? – érdeklődött Ilja.

– Nem, Ilja, vissza már nem jön. De elmenni se tud. Elrendezte a válást, készül férjhez menni, de ahhoz gyenge, hogy elmenjen. Majd meglátjuk. Tizenöt évet élünk le együtt. Külföldre szeretne menni. Azt mondja, talált magának egy finnt.

– Ugyan már! – csodálkozott el Ilja. – Mintha valami iraki pasasa lett volna, nem?

– De, az volt. Gazdag. Csak kiadta az útját. Azt mondja, egy európai nő nem tud keleten élni. A finn pedig lappföldi. Liza hozzá van szokva a hideghez, Távol-Keletről származik. Tulajdonképpen Olaszországot célozta meg, de olással nem tudott összejönni.

Oljának e beszélgetéstől a homlokára csúszott a szeme. Miféle nőszemély ez? Külföldiek között válogat? Mint egy kurva? Majd megkérdezi Iljától.

Aztán teáztak, Artúr lassan főzte meg a teát, egész előadást produkált a tea-főző körül. Meg kell adni, kitűnő tea-főző volt, zománcos fém, és sárkányok meg kékes lángnyelvek díszítették.

– Kínai – simogatta meg gyengéden Artúr a gömbölyded oldalát. Gyengéden simogatta, és úgy nézett rá, mint férfi a nőre. – Szingapúrban vettem. Gyönyörű!

Na igen, hiszen Ilja mondta, hogy a kereskedelmi flottánál szolgált, körbejárta az összes óceánt. Olga szeme már hozzászokott ehhez a nem mindennapi

alakhoz, és egyre jobban tetszett neki. Bár ha közelebről megnézte az ember, ki-
derült, hogy a kopaszsága elég furcsa: mintha sohasem nőtt volna haj a fején,
sem borosta a sima képén. És még valami: a keze alig észrevehetően, finoman
reszketett.

A Király aztán kivitte a tányérokat, ugyanúgy, ahogy behozta őket, a lábas te-
tejére téve, letörölte az asztalt, és Ilja csak ekkor rakott ki elé egy nagy halom vé-
kony, telegévelt papírköteget. Meg néhány megtépázott régi könyvet. Csak úgy
zizegett a sok papír.

– Nincs megfelelő anyagom, csak kartonba tudom – mondta Artúr.

– A lényeg az, hogy ne virágosba – kérte Ilja.

– Kékbe fogom kötni – bölintott rá a Király.

Aztán még fontoskodóbb arcot vágva, mint addig, behozott a másik szobából
egy sötét bőrbe kötött régi könyvet, melyet úgy tartott a karján, mint egy csecse-
mőt, és bejelentette Iljának:

– Meg kell örülni! Tizennyolcadik századi. Ezerhétszázkilencvenkilences ki-
adás! *A lepárló és a desztillátor*.

– Kolosszális! – sóhajtott fel Ilja, és örömtelin elmosolyodott. – Vagyis hogy
hogyan kell kisüstit főzni?

– Nem ez az érdekes. Nézd meg a címlapot! Majd akkor sóhajtozz! – És a Ki-
rály felnyitotta a könyv fedelét.

Ilja elfütyentette magát:

– Nem semmi! A zúzdából?

– Aha. Az ex librisen pedig: Bergyajev. Igaz, még le kell ellenőrizni.

– Szakértő kell hozzá. Meg kellene mutatni Szaska Goreliknak – tanácsolta Ilja.

– Nem, nem engedem elvinni innen. Hozd ide Szaskát. Adok neki egy üveg-
gel – javasolta Artúr.

– De hát ő maga fog hozni neked egyyel. Még az is lehet, hogy megveszi tő-
led a könyvet.

– Eszem ágában sincs eladni.

Olja a nyakát nyújtogatta, hogy átnézzen Ilja válla felett: lila tintával a könyv-
be volt írva: „Nyikolaj Bergyajev”.

A név mintha ismerős lett volna, a társaságban szokták emlegetni, gondolta
Olga. De nem kérdezte meg, hogy ne rontsa le a bejelentett felsőfokú végzettsé-
gét. Különben így is világos volt, hogy Ilja, habár formálisan nem rendelkezett
semmiféle képesítéssel, sokkal jobban ismerte a történelmet meg az irodalmat,
mint ő, aki majdnem elvégezte az egyetemet. De még ez a nyugalmazott tenge-
részt is, azokból a könyvekből ítélve, amelyekkel tele van a háza, művelt ember
lehet. Amit az azonnal meg is erősített, miután előhúzott a dívány alól egy ki-
csinyke, tenyérynyi nagyságú, angol nyelvű Dickens-kötetet:

– Ez aztán a csodálatos író, Ilja. Miféle badarságokat olvastunk mi gyerekkor-
unkban! – Legyintett, és elnevette magát. – Különben gyerekkoromban alig ol-
vastam valamit, azt hiszem, egész Izjumban nem volt egyetlen egy angol nyel-
vű könyv sem. Kozák terület. Nálunk a gyerekeket hamarabb ültetik lóra, mint
járnunk tudnának. Hadonásznak a kardjukkal, de írni-olvasni nem tudnak.

Olga, habár erősen megfogadta, hogy nem fog kérdezni semmit, most nem
tudta megállni:

– Vagyis maga tud kardozni is?

– Nem, gyermekem, én ezt az egész kozák szabadságot gyerekkoromtól fogva megvettem, tizenhárom éves koromban elszöktem otthonról, és beléptem a Nahimov-iskolába tanulni. Romantikus lélek voltam. Vagyis idióta. Hogy milyen a valódi hadsereg, arról fogalmam se volt.

A „gyermekem” természetesen vérig volt sértve, ugyanakkor Artúr hanglejtése teljesen barátságosnak hatott. És Olga szemébe nézett, nem el mellette.

Hamarosan szedelőzködni kezdtek: Ilja a kiürült hátizsákba pakolt egy újságpapírba csomagolt és gondosan átkötött könyvköteget, átadott Artúr Királynak egy kisebb köteg pénzt, és már igyekeztek is az állomás felé – az idő tíz felé járt, ilyen időszakban már ritkán járt a HÉV. Olja útközben kérdezgette Ilját, aki csak tőmondatokban válaszolt. Igen, tengerésztiszt volt, és túlélte valami robbanást. A diliházon keresztül leszerelték a flottától, most nyugdíjas, segédmunkásként dolgozik a könyvzúzdában.

Kezdetben keveset értett a könyvekhez, de az évek során belejött. Van érzéke hozzá. Különbem nem is kell hozzá különösebb érzék, az emberek zsákszámra hozzák be a könyveket. A régi újságok meg összefirkált tankönyvek közül miket ki nem halászott! Hol egy Karamzin-kötetet, amely még a szerző életében jelent meg, hol egy Hlebnikovot. Talált már Steinert is. Azt pedig még antikváriumban se kapsz, század eleji kiadás.

Nem tudod? Engem se érdekel, de tudni azért tudni kell. Az utóbbi időben Artúr nyakig belemerült a jogába. Talált egy Vivékánandát a makulatúrában. És jógázik is, meditál is.

– Én is szeretnék... egy Vivékánandát. – Olja szeretett volna mindent: szeretett volna az összes könyvet, az összes beszélgetést, szeretett volna zenét, színházat, mozit, és szeretett volna Bergyajevet és az indiai Vivékánandát, és szeretett volna azonnal elolvasni Dickenst angolul, és mint gyerekkorában, amikor minél hamarabb úttörő meg komszomolista akart lenni, hogy benne lehessen az élcsapatban, most azt szeretett volna, hogy befogadják Ilja és Artúr király meghatározhatatlan társaságába, azok közé, akiket talán még nem is ismert, de már hallomásból tudott róluk. Ők álltak ott a bíróság udvarán, amikor elítélték azt a docenst, és közöttük lenni sokkal érdekesebb volt, mint a bölcsészkar Komszomol bizottságában ülésezni.

Ilja hozott Olgának Vivékánandát is, Bergyajevet is meg Orwellt is, aki egészen lenyűgözte. Olgának most tengernyi szabadideje volt – az egyetemről kizárták. Naphosszat a szobájában heverészett, amíg Faina etette, sétáltatta, lefektetette délutáni alváshoz Kosztyát, estefelé pedig, mire az anyja hazaért a munkából, Olja már el is ment randira. Volt néhány kedvelt találkahelyük: az első nyomdász, Ivan Fjodorovics szobránál, a Kitaj-gorod falánál, az egyik antikváriumban, a Puskin téren egy régi patikában. Ahogy közeledett a nyár, az Aptyekarszkij kertben, egy kis botanikus kertben kezdtek találkozni, amelyet még I. Péter alapított.

Eltelt egy újabb fél év, mire Ilja megint elhívta Olját Taraszovkába, ez alkalommal esküvőre. Olga elcsodálkozott: de hát ki megy hozzá egy ilyen fura alakhoz?

Ekkor eljött az ideje annak, hogy Ilja is elcsodálkozzon:

– Ugyan már, Olja! Amíg Liszát el nem vette, rengeteg nő állt nála sorban: arról álmodoztak, hogy moshassák a gatyáját. Egy ismert színésznő havonta kétszer elrepült hozzá Moszkvából Vlagyivosztokba, hogy kefélhessen vele egyet. Megérkezik, a Király meg azt mondja neki, bocsáss meg, de nem kaptam kimenőt. És ment a büfésnőhöz. Aztán amikor Lisza megjelent, mindennek vége lett. Hűséges férje lett. A nőkre rá se nézett. Lisza akkor kurvult el – nevette el magát Ilja.

Olját mindig elragadtatta, milyen szabadon és egyszerűen tudott Ilja olyan dolgokról beszélni, amelyeknek ő korábban még csak nevet sem tudott adni. Olja még a „szar” szót sem tudta hangosan kimondani, a torkán akadt a szó, Ilja szájából viszont még a kimondhatatlan káromkodások is természetesen, sőt kellemesen hangzottak...

– És most kit fog elvenni? – érdeklődött Olja.

– Érdekes história, gondolhatod. Lisza nővérét fogja elvenni. Ez Lisza intrikája. Majd meglátod.

A Király esküvője június közepére esett. Kora nyári idő volt, az első napsütéses nap a hónapos eső után. Előző nap Ilja anyja, Marija Fjodorovna elutazott a nővéréhez Kitzsacsba. Olga már este elment Iljához, úgyhogy először volt részük egy hosszú éjszakában, amely csakis az övék volt, minden sietség, akadály és kényelmetlenség nélkül, amit Olga állandóan átélt Iljával az idegen ágyakban, amelyekbe a fiú időnként magával rángatta. Reggel mindketten csöndesnek, kiüresedettnek érezték magukat, és ez az elragadó üresség testüknek-lelküknek olyan érzést sugallt, amely közel jár a súlytalansághoz. Mindketten átérezték a történetek különlegességét: ezen a végsőkig vitt, a lehetőségek határán álló testi önkifejezésen keresztül, ezen a szexuális hőstetten keresztül megvalósult a közösen meghúzott határon való átlépés – mintha ott valósult volna meg a kinyilatkoztatás, ahol az ember már nem is várta. A szex legnagyobb gyönyörein túl feltárult előttük valami más, a saját „én” szavakkal kifejezhetetlen feloldódásának boldogsága, és valami lebegésnek és repülésnek elképzelhetetlen, hihetetlen szabadsága.

– Annyira jó, hogy az már félelmetes – suttogetta Olja, amikor már a HÉV-en ültek.

– Nem, nem félelmetes. Megláttuk a hetedik mennyországot. Olyan érzés, hogy muszáj csinálni valamit, amivel megköszönheti az ember.

– De hát mit? – csodálkozott Olga. – Mit tehet az ember?

– Nem tudom. Esetleg meg kell nőszülnie? Akkor legalább tisztességesen foglak megdugni. – És úgy kezdett el nevetni, mintha isten tudja, milyen éles elméjű viccet mondott volna.

Olga érezte, hogy a nyomdafestéket nem tűrő szó szinte leforrázta, a teste azonban mégis egyetértően reagált a szóra. Ettől egészen elvörösödött: „tisztára meghibbantam, hiszen ezt nem szabad” –, és ügyetlenül azt mondta:

– Nem. Én azt hiszem, ez után gyermeket kell nemzeni.

Ilja abbahagyta a nevetést. Szörnyű tapasztalata volt az apaságról, és megismételni nem akarta.

– Nem, ez azért már túlzás. Soha, semmiképpen sem. Ezt jegyezd meg.

Valami összedőlt, összeomlott. Mi ez? Kegyetlenség? Ostobaság? Hogy mondhatott ilyet? De Ilja nem volt sem kegyetlen, sem ostoba: azonnal felfogta,

hogy megsértette Olját, úgyhogy a könyöke fölött megfogta a karját, és erősen megszorította:

– Te ezt nem érted. Tőlem szörnyek születnek. Én magam is egy szörny vagyok. Nem szabad tőlem gyermeket foganni.

Olga belekapaszkodott a karjába – a sérelem azonnal mély együttérzéssé változott, Ilja már korábban is utalt rá, hogy a gyermeke nem teljesen egészséges. Olja csak most értette meg, hogy nem valami múltó gyermekbetegségről van szó, hanem jóvátehetetlen katasztrófáról. Elhallgattak, és kibámultak az ablakon. Az ablakon túl olyan friss és a hosszú esőzéstől tisztára mosott zöld lomboszat látszott, hogy nem is volt szükség beszélni. E vallomást követően még közelebb kerültek egymáshoz, ha ez egyáltalán még lehetséges volt.

Az asztalokat a házhoz vezető kis úton terítették meg. A telket úgy benőtte a bojtornján, a málna és a csalán, hogy más alkalmas helyet nem találtak. Ott tolongott már vagy negyven vendég, de még nem érkezett meg mindenki. A telek hátsó részén éppen leégett a tűzifa a házilag összetakolt grillsütőben, minden füstbe borult, nedves fű és jázmin illata áradt. Két turista kinézetű srác tüsténkedett a grillsütő körül.

Asztalhoz még nem ültek, habár a salátás tálak és a tányérok már elfoglalták az asztalok közepét. A vendégek találtak rá alkalmas helyet, hogy valahol igyanak egyet: a filagóriában, amely már rég összedőlni készült, az esővízes hordó mellett, a budi mögött egy farönkön. A házból parancsolgató kiáltások hallatszottak ki – mindenkit Liza irányított. És e pillanatban ki is lépett a verandára: igazi szépség, szexbomba, csillag volt – a magas, túsarkú cipőben billegő vékony, görbe lábától kezdve a feje búbján szökőkútként áradó hajkölteményig, hatalmas, kissé sötétített üvegű szemüvegétől a hegyes szemfogait kivillantó mosolyáig. Vámpír? Boszorkány?

– Pannocska a *Vijból!* – súgta Olja Ilja fülébe. – Akár mindjárt vászonra is kerülhetne. Eljátszani Pannocskát.

– Lehet – értett egyet vele hanyagul Ilja.

És Olja ekkor meglátta a Királyt is. A sezlonon heverészett, talán szunyókált, talán medítált: a szeme csukva, hatalmas, sima álla az égnek mered.

– Király! Ideje asztalhoz ülni! – kiáltotta el magát Liza, mire a Király kinyitotta az egyik szemét. – De elhevertél! Nélküled nem kezdjük el!

A bozótban mozgolódás támadt: a már kissé kapatos vendégek az asztalhoz ténferegtek, elhelyezkedtek a padokon. Ilja átvette hosszú lábát az egyik padon, és majdnem elsőnek ült le. Olga mellette. Néhány embert ismert már, de nem mindegyiket.

De micsoda pofák voltak ezek! A legkülönbözőbb korúak – fiatalok és középkorúak, volt köztük két öreg is, meg egy egészen mulatságos idős hölgy is. Egyik se szovjetnek nézett ki. Sőt, sokkal inkább szovjetellenesnek! Elragadóan szovjetellenesnek! És természetesen a börtönbe ültetett docens is ehhez a kompániához tartozott.

– Mondd már el, who is who... – súgta oda Iljának Olja.

– Melyikük érdekel?

– Hát, mondjuk itt ez a vörös.

– Á, ez Vaszja Ruhin, ő filozófus és teológus. Enciklopédikus ismeretekkel rendelkezik. Nagyon érdekes beszélgetni vele. Igaz, gyorsan leissza magát, és ha már részeg, rögtön a zsidó-szabadvésműves összeesküvésről kezd hadoválni...

A teológus-filozófus teljesen józan volt még, és ez láthatóan zavarta is. Töltött valami meghatározhatatlan, alkoholtartalmú italt magának egy pohárba, a mellette ülő nő pedig, aki folyton a hurkaként nyakába tekeredő fonott varkocsát igazgatta, csendben ellenállt neki. Egy görnyedt, már-már púpos férfi, akinek éles kaukázusi arcvonása és dekoratív bajusza volt, a jobb karját felemelte, a balt oldalirányba lendítette, és lassan belekezdett valami versfélébe:

– Ó, a bánatnak mértéke van, a líra pedig kedveli a badarságokat...

– Á, ez Damiani. Egy zseni, olyasmi, mint Hlebnyikov. Palindrómák, akrosztichonok, mindenféle formai játékok. De vannak gyönyörű versei is. Tényleg igazi zseni. Ha a század elején élt volna, Hlebnyikovot zsebre vágta volna. De nem látom egyelőre Szasa Kumant, ő az elválaszthatatlan ellensége, mindig együtt vannak. Ő is költő, csak egészen másféle. Ha találkoznak, azonnal botrány tör ki közöttük, persze költészeti alapon.

Ilja már meg sem várta Olja kérdéseit, maga kezdett mesélni:

– Ezek ketten itt jogvédők: a kövér – matematikus, Aliknak hívják. Elméleti matematikával foglalkozik. Félelmetes logikája van. Szerintem ő az egyetlen, akivel a KGB fél összeakaszkodni. Lehetetlen vele beszélgetni: mindent bebizonyít, amit csak akar. Senki se tud vele lépést tartani, olyan a feje, mint egy gyorstüzelésű sorozatvető. Aki pedig mellette ül, az a kockás inges bipsi – Lázárnak hívják –, számítógépes fordítással foglalkozik. Nyelvész és kibernetikus. Mellette kék ruhában a felesége, Anna Repsz, ő költő. Szerintem semmi különös.

– Honnan vannak a Királynak ilyen ismerősei? – kérdezte Olga.

– Ez egy zárt kör. Mindenki a könyvüzletben érdekelt. A Király kiváló könyvkötő, mindenki ismeri, jó kapcsolatot tartanak fenn vele. A Királyon keresztül áll kapcsolatban néhány más kompánia is. Ez egy ilyen kör – ismételte meg Ilja nyomatékkal, mintha ez a szó mindent megmagyarázna.

És ekkor felharsant Liza kiáltása: „Sura! Sura! Hol a pirog?“, amelyet a verandáig vitt a szél, mire kinyílt az ajtó, és az ajtónyílásban felbukkant egy testes, vörös képű nő, fehér ruhában, amely két számmal kisebb volt rá, és az a veszély állt fenn, hogy mindjárt szétreped rajta. Előrenyújtott kezében tepsit tartott, amelyről szinte lefolyt a hatalmas, falusias pirog. A nő rózsaszín felkarján friss égési seb éktelenkedett, a háta mögül előbukkant egy fiatal leányzó, ugyanolyan vörös képű, szintén fehér ruhában, két teli vödörrel a kezében. Olga nyújtogatni kezdte a nyakát – a vödörök feldarabolt hússal voltak teli. A grillező srácok odagrottak hozzá, kikapták a kezéből a vödöröket, és eltűntek.

– Olenyka, az a sovány, fekete szemű férfi pedig nem más, mint a híres Szinyko. Bozsenovnál hallgattuk a múltkor a dalait – emlékeztette Ilja.

– Hogyne, persze, emlékszem. Nagyszerű dalok voltak.

– Van nála gitár. Úgyhogy énekelni is fog.

– Sura, szolgáld fel a pirogot, aztán hozd a heringet is. Elfelejtetted, vagy mi? – förmedt rá a kövér nőre Liza. Liza hegyes orra úgy mozgott, mint egy kis állaté, és Olja ebből rájött, hogy a gúnyneve, a Liza, vagyis a Róka nem a Jelizavetából származik, hanem erre a hegyes, mozgékony orra utal, amely mint ha saját, külön életet élne. A kövér nő a fenekét riszálva visszaszaladt a házba. Liza lekezelő mosollyal a fejét ingatta, mintha csak azt mondta volna, micsoda

ügyetlen és értetlen segítséggel van ő megáldva. A fiatal lány odament Liszához, súgott neki valamit, amire Liza csak legyintett:

– A te dolgod segíteni. Nem hoztad ki a kocsonyát!

És a fiatal lány szintén visszaügetett a házba.

Artúr Király végre lemászott a sezlonról, és áttelepedett az asztalfőre. Ott állt a felkötött karfájú karosszéke, meg egy tonettszék. Egy keleties arcú, nagy szemű, vastag ajkú, nagy orrú, rövidre vágott hajú, fehér farmernadrágos és fehér pólós fiatal lány leült Artúr mellé a tonettszékre. A férfi átkarolta a vállát.

– Milyen stílusos a menyasszony – súgta oda Olga Iljának.

– Nem, ez Lenka Vavilon, neki semmi köze Artúrhoz. Oszét származású, elvégezte az Idegen Nyelvek Főiskoláját, tudja a kaukázusi nyelveket. Meg a farszit. A Király menyasszonyát pedig még én sem láttam soha.

Ebben a pillanatban Liza odalépett ehhez a stílusos nőhöz, és kirántotta alóla a széket:

– Lenka, tedd szabaddá ezt a helyet.

Léna egyáltalán nem háborodott fel:

– Liza, te csak ne parancsolgass nekem.

– Te meg ne foglalj el ezt a helyet, ez a menyasszonyé! – kiáltotta botrányt sejtető hangon Liza, mire Léna a támlájával az asztal felé fordította a széket, ő maga pedig átült Artúr térdére.

Úgy látszott, a Királynak nincs ellenére.

– Sura, kezdjük! Gyere az asztalhoz! – rikoltotta Liza, mire az ajtó kitérült, és megjelent Sura, törülközővel a kezében.

– Jövök már, jövök! – Menet közben megtörölte a kezét, aztán csapott egyet a törülközővel, és bár halkán mondta, Olja azért meghallotta:

– Lizocska, ültess le Mását, tudod, ha nem mondod neki, nem fog ideülni.

Mása, szélesre tárva ujjait, mindkét kezében két-két heringes tálal cipelt.

Sura odalépett a tonettszékhez, visszafordította az asztalhoz, támlájára felakasztotta a törülközőt, és lerogyott. Ő volt a menyasszony. Lenka Vavilon időközben eltűnt Artúr öléből, mintha ott sem lett volna. Sura frizurája valahogy nem volt rendben: kora reggel elrohant a fodrászhoz, ahol olyan birka-göndörre dauerolták, hogy Liza felháborodott, sokáig üvöltözött velük, és követelte, hogy azonnal mossák ki belőle a göndörséget is, a lakkot is. Sura elhasználta a húga egész flakon külföldi samponját, de a haja így legalább olyan tiszta lett, mint még soha életében, és úgy szanaszét lobogott, hogy semmiféle hajcsattal-hajtúval sem lehetett feltűzni. Sura ezért most percenként igazgatta meg egyszerű, vörös haját, minden egyes alkalommal elővillantva fehér ruhájának sötét foltos hónalját. Sura arca úgy ki volt gőzölve, mintha most jött volna a gőzfürdőből. Világos, a tűzhely mellett állt.

És újra felhangzott Liza átható, fémes csengésű hangja:

– Na, töltsetek már! Töltsetek! Artúr, de megültél! Állj már fel, te vőlegény! Ki mond tósztot? Szergej Boriszovics, maga itt nálunk a legfőbb ember!

Egy alacsony, vékonycsontú, kinézetre olyan ötvenes, szemüveges férfi elégedetlen és figyelmes arccal csak legyintett:

– Liza, ha már mindenkit belevontál ebbe a komédiába, most mássz ki belőle magad!

– Ez kicsoda? – rezzent fel Olja.

– Csernopjatov. Sok minden függ tőle. Lehúzott vagy tizennégy évet a lágerben, első ízben akkor tartóztatták le, amikor még diák volt. Majd mesélek még róla.

Lisza elégedetlenül legyintett:

– Jól van! Végül is az én esküvőm! A férjem elveszi a nővéremet.

Könnyed mozdulatot tett a nővére felé – hogy azt mondja, húzódj félre. Sura felállt, és Lisza felpattant a felszabaduló székre. Csak az isten tudja, miféle gönc volt rajta: fehér selyemblúz, amelynek tetejére fekete csipkemelltartót húzott, alul a blúza alól rövid sort kandikált elő. Ingatagon állt a széken, mert a szék lábai inogtak a puha és egyenetlen talajon, és inogott a magas sarkú cipő is. A könnyű szellő összeviszva lobogtatta kócos hajfürtjeit. Artúr figyelmesen nézte, készen állt, hogy esetleg elkapja a szónokot. A másik oldalán, karját széttárva Sura toporgott, ő is a helyzet ingatagsága miatt aggódott. Pontosabban Sura nem is látta, mennyire ingatag ez a helyzet: hirtelen kiderült, hogy Lisza tökrészeg!

– Na, na hol van már?! Pezsgőt ide!

Liszának készségesen a kezébe nyomtak egy poharat, ő felemelte, és visítva elkiáltotta magát:

– Csó-ó-ókot!

Artúr elkapta, Lisza belekapaszkodott a nyakába, és csókolgatni kezdte: a kopasz fejét, az arcát, az orrát, míg le nem ért az ajkáig, és rá nem tapadt a szenvedtelenül tűrő Királyra.

– Férjhez adom szeretett férjemet! Szeretett nővéremhez! Mása! Hol az unokahúgom? Gyere ide, Mása! Lerajzoltam neked apádat!

Mása már az anyja mellett állt, és arca nem éppen tréfálkozás kedvében mutatta.

Botrány készült-e, vagy sem, mindenesetre nyugtalanná vált a hangulat.

Olga a szemét meresztgetve csak bámult. Észre sem vette, hogy Ilja eltűnt mellőle. Három perc múlva, az egyik grillező srác kíséretében újra visszajött, a keze tele volt saslikpálcával.

Lisza kikapta a kezéből az egyiket, és odadugta a Királynak:

– Sura! Ide figyelj, te szajha! Az első darab mindig az övé! Máska! Te is figyelj ide! Ha valami nem úgy lesz, kikaparom a szemed!

De Surának már nem kellett kikaparni a szemét, anélkül is megtelt könnyekkel, és legszívesebben a föld alá süllyedt volna, de teljes zavarodottságában úgy állt ott továbbra is, mint egy fatuskó. Ilja szétszította a pálcákat, úgyhogy a saslik elvonta a figyelmet a legfontosabb esküvői ceremóniáról, a nyilvános csókról.

– Ilja, de hisz ez a nő egyszerűen csak egy huligán! – háborodott fel Olja, amikor Ilja odalépett hozzá a saslikkal.

– Hát persze, hogy huligán. Méghozzá zseniális huligán! Hiszen a Királyt mégiscsak kihozta a börtönből, bedugta a diliházba, aztán leszereltette. Volt, akit lefizetett, volt, akivel lefeküdt. Közben igazi jogász lett belőle. Nem, nem, tényleg! Elvégezte esti tagozaton a jogot. Elképzelni se tudod, mire képes. Én előbb ismertem meg őt, csak utána a Királyt. A Távol-Keletről származik, az apja vadász. Lisza kisgyerek kora óta járta a tajgát vele. És úgy iszik, mint egy pasas. Kőkemény csaj, igaz, a gyengéje elől van. A Király pedig impotens, de azt Lisza úgymint mindjárt kihirdeti.

És pontosan így is történt. Az a kis szünet, amikor a vendégek békésen majszolták a saslikot, a végéhez közeledett. Lisza, miután megette a saslikot, hadonászni kezdett a pálcával:

– Gyerekek, búcsúszom tőletek. Elmegyek a finnek hazájába! A fehér csöndbe. Mindnyájatokkal teli van a... – fintorította el az orrát, és felröhögött. – De én tisztellek benneteket. Gondoljatok rá, hogy visszajövök, és lenyomozlak benneteket! Előlem semmi se marad rejtve! Ez nem a KGB! Én a saját ügynököm vagyok! A Királyt pedig ne sértegetsetek! Meg Surát se. Ő egy nagy tehén, de azért jó ember. Mindenkinek enni ad, mindenkit meggyógyít, mint a jóságos Ajbolit. Igazi nővérke. Ha oltás kell, beadja akár a seggetekbe, akár a vénátokba, de a lehető legjobban. De ne tapadjatok rá. Azt elviselni se bírja. Nulla hormonszint. Minden hormon nekem jutott! Ideális párocska ez: két impotens!

Belecsimpaszkodott a Király nyakába, úgy lógott rajta, aztán gyönyörűséges tájszóval felüvöltött:

– Ó, uracskám, te szegény! Te kis impotens! Na, mit vicsorogtok? Ő mind egyikőtöknel jobb ember! Ha föl tudna állni a farka, megfizethetetlen lenne!

A Király türelmesen és leereszkedően viselte volt felesége ordítózását. A legkevésbé sem reagált a minden más férfi számára halálosnak tetsző leleplezésre, és fölébe magasodott mindenkinek, a természetével is, a kiválóságával is, sőt még azal a privilégiumával is, hogy impotens lehet egy szexuálisan érdekelt, attól szenvedő, szerelmes, szeretett és nem szeretett férfiakból és nőkből álló közegben.

„Tényleg igazi Király” – gondolta Olga.

Sura és Mása a szégyen elől elbújtak a házba, a konyhába. Sura bőgött, a lánya vigasztalta:

– Ugyan már, anya, hát nem ismered a nénikémet? De elmegy, és minden rendben lesz!

Mása tojt erre az egész fővárosi bagázsra, neki megvolt a maga életterve: berendezkedni Moszkvában, férjhez menni egy pasashoz, akinek lakása van, és befejezni a főiskolát. Ugyanolyan céltudatos volt, mint a nagynénje, csak éppen fejszével, nem pedig valami finom eszközzel volt faragva...

Az esküvő új fordulatot vett. A Berjodka valutaboltból szerzett Absolut vodkát néhány perc alatt benyakalták, a háromliteres befőttesüvegben álló kisüsti azonban, amelyet a szomszédasszonytól vettek, vég nélkül tartott. A savanyú, bolgár kadarka, a Gamza, amely gyönyörű, szalmával körbefont üvegekben sorakozott, nem örvendett különösebb sikernek, ellentétben a portweinnel, amelyből már egy egész kartonnal beszlopáltak. A nyitott ablakhoz tolt asztalon álló Ampex magnóból, a Király zsákmányából, amelyet utolsó külföldi útján szerzett, harsogott a gyönyörű *bebop*, és ez nem volt helyénvaló, sőt akár sértő is lehetett, mert nem illettek össze egymással: az amerikai magnó, ez az ócska szerkentyű, ez a kisgyerekeknek való játékszer, meg egy idegen kultúra kifinomult zenéje, aztán ez az ostoba, részegségbe forduló esküvő a kellemes, júniusi zöld környezetben, ahol megvolt minden, kivéve az esküvő legfontosabb összetevőjét, a férfi és a nő közötti kölcsönös szerelmet... A magnó hamarosan belefáradt a zenélésbe, sustorgott egy kicsit, majd elhallgatott.

Ekkor Szinyko kezébe vette a gitárját, mire mindenki közelebb húzódott a zeneszhez. Végigfuttatta hosszú, töredezett körmű ujjait a húrokon, a gitár nőies

turbékolást hallatott, aztán a zenész újra megérintette a húrokat, mire a hangszer újra válaszolt neki valamit.

– Mintha csak beszélgetnének egymással – lelkendezett Olga.

Ilja a vállára tette a kezét, aminek Olga megörült: ott ültek már néhány órája az asztalnál, és annyira szerette volna megérinteni Ilját, hogy megint átélje azt a testi érzést, amely mintha már kezdett volna elpárologni belőle... Csak éppen feszélyezte volna, hogy neki kelljen először a férfi kezéhez, vállához érnie. De a férfi megérintette őt, és ez annak a bizonyítéka volt, hogy semmi sem párologott el.

– Nem hallottad még sosem élőben?

– Nem, csak felvételtől.

– Hát, az egészen más dolog. Igazi művész. Galics dalait jobban énekli, mint maga Alekszandr Arkagyjevics.

Lisza ezen az estén utazott el Helsinkibe. Vonattal. Fél tízkor Szergej Boriszovics Csernopjatov, aki egész este csak a távolból figyelte Liszát, odament hozzá, kezét a vállára tette, és azt mondta neki:

– Lisza, ideje indulnunk.

Lisza kicsit összehúzta magát, elindult Csernopjatov után a házba, ahonnan hamarosan egy bőrönddel kerültek elő. Szergej Boriszovics vitte ki Liszát a leningrádi pályaudvarra, ebben már korábban megállapodtak. Mindenki kiszaladt az utcára, a kocsihoz. Szergej Boriszovics gyakorlatias volt, és bosszúnak látszott. Kinyitotta a régi, kék Moszkvics csomagtartóját, ekkor azonban Lisza felbőgött, forgolódni kezdett, megint rajta lógott a Királyon, meglehetősen összevisszasággal szemrehányásokat tett neki régi bűneiért, és megint felemlegette impotenciáját. Artúr szőrtelen kezével megsimogatta a fejét, és hirtelen megpróbálta rábeszélni, hogy maradjon:

– Hagyd a csudába ezt a finn pasast, Lisza, maradj velünk, senki nem kerget!

Lisza ekkor hirtelen felüvöltött, és nekiesett volt férjének:

– Még hogy nem kerget! Hát Sura? Ideköltöttem hozzád! Akkor most hová tegyem? Még a házát is eladta! A lányát is magával cipelte! Nem, én már nem vagyok a feleséged! Elég volt! Sura a te feleséged!

Aztán rátámadt Surára is:

– Na, most meg mit bámulsz? Mit? Készülj, elkísérsz! Artúrnak meg majd megvakargatják a talpát nélküled is! Itt van mindjárt Lenka Vavilon! Hé, Lenka, megvakarod neki? Na, Sura, mit álldogálsz még? Indulás!

Csernopjatov azonban megállította Liszát:

– Idefigyelj, én ide vissza már nem jövök. Hogy fog aztán Sura az éjszaka kelő közepén visszajutni az állomásra Taraszovkába?

Lisza ekkor előrántott a retiküljéből egy meglehetősen vastkos pénzköteget, és meglobogtatta:

– Az én nővérkém Pityerig elkísér engem. Nem igaz, Surocska?

Sura végtelenül elcsigázottnak látszott, egész nap egy falatot sem evett, megivott egy pohárka pezsgőt, fáj a feje, és háborgott a hasa.

– Pillanat, csak hozom a kardigánomat! – és összegörnyedve visszasomfordált a házba.

Szergej Boriszovics arca elborult. Állt a kocsija mellett, melynek ajtóit nyitva maradtak, aztán határozottan beült, becsapta a vezető oldali ajtót, és beindította a motort. Liza kijózanodott, odaterelte Surát kardigánostul-mindenestül a kocsizhoz, és Sura is beült. Aztán beszállt Liza is. Lehúzta az ablakot, és kikiáltotta:

– Ti pedig mulassatok, csak mulassatok! Nálunk a faluban egy esküvőn legalább három napig mulattak!

A kocsi elindult, magával vitte a Király mindkét feleségét. A Király jóindulattal intgetett utánuk.

Olga megérintette Ilja vállát:

Menjünk haza. Valahogy elegendő lett ebből a történetből.

Ilja nagy nehezen előkereste a házban a hátizsákját, és angolosan távoztak az ünnepi eseményről: senkitől sem köszöntek el. Éppen időben értek a HÉV-hez, nem is kellett várniuk rá. Felültek, összeölelkeztek, és azonnal el is aludtak. És egész Moszkváig fel se ébredtek.

Másnap kora reggel a Király a barlangjában babralt valamit a magnetofonon.

A lehető legváratlanabb helyeken botlott bele a vendégeibe, akiket ledöntött a lábukról az előző esti mulatság. Léna Vavilon felébredt, kiment az udvarra, és a budi mellett meglátott egy ismeretlen férfit, aki éppen vizelt. Ezen meglepődött, mert ha egyszer már a pasas eljutott a budiig, akár be is mehetett volna. Aztán amikor ő maga bement, rájött, miért hugyozott a pasas az udvaron. Keresett a málnásban egy alkalmas helyet, meggyőződött róla, hogy nem ő az első, aki átfésüli a terepet, hogy egy kis nyugalomra és intimitásra leljen.

Az asztalon egész csapat veréb dőzsölt, a nyárfa ágán pedig két cinege üldögélt, és azon gondolkodott, jut-e még nekik hely e vulgáris társaságban. Léna Vavilon összeszedte az asztalról a csetrest, a maradék vizet átöntötte a vödörből egy lábasba, meggyújtotta a gázpalackos tűzhelyet, és elkezdte bekapargálni a szemetesvödörbe az ételmaradékot, miközben igyekezett kihalászni belőle a csikkeket – gondolt a szomszéd malacára is.

Sura elkísérte Liszát egészen Pityerig. Liza megvette neki a vonatjegyet, igaz, nem hálókocsiba, hanem rendes vagonba. Sura megsértődött ugyan, de nem szólt semmit. Lefektette a hűgát, és visszament a saját vagonjába.

„Egy jellemtelen hülye vagyok, egész életemben Liza parancsai szerint élek, pedig hat évvel idősebb vagyok” – átkozta magát Sura.

Sura úgy aludt, mint akit agyonütöttek, de reggel elsőként lépett ki a peronra. Liza utolsónak szállt ki a vagonjából. Még nem volt egészen józan, egyre kérte Sura bocsánatát, csókolgatta érdes kezét, különösen a tegnapi égési sebre akart gyógypuszítást adni. Sura mindig kapkodott és ügyetlen volt. Mindig megégette ezen a helyen a karját, amikor a sütőből kivette a pirogot. Liza, aki bár elnyűtt volt, tiszta blúzt vett fel – Sura nem felejtette el kivasalni neki. Melltartót ezúttal nem vett fel a tetejére, ugyanakkor egy halom, saját kezűleg gyártott papírnaklancot aggatott a nyakába, amelyeket az *Amerika* című folyóirat apróra szabdaltszóslányaiból eszkábált össze. Letöredezett körmű ujjai majd leszakadtak az olcsó kőves ezüstgyűrűktől, és mindehhez egy kék miniszoknya volt rajta. Új harisnyája, amelyet Vinar hozott neki az esküvőre – egy egész, tízpáras csomagot kapott tőle! –, felszaladt, és széles csíkban futott végig jól látható helyen, a lábikráján.

A két nővér még egyszer összecsókolózott, Liza kiáltott még valamit Sura után, kiadta az utolsó instrukcióját.

Másfél óra múlva a szovjet-finn határon Liza átesett a vámmellenőrzésen. Előbb a szovjetek vizsgálták át, kirázták a bőröndjét, a retiküljét. Liza, aki kissé mámoros volt még az előző napi ivászatától, előszedett egy köteg fényképet, megmutatta a vámosoknak, melyik rajtuk az apja, az anyja, a nővére, melyiken vannak a vádásztrófeák, melyiken a távol-keleti táj. Valuta nem volt nála, az orosz pénz pedig – mindet! – odaadta a nővérének. Az iratai rendben voltak: új útlevél, vízum, házassági kivonat. A határőrök jóindulatúan nevettek rajta, mint valami pávatollas csodán. Egy kis prosti, aki megtalálta magának a finn boldogságot.

Az egyikük, egy morálisan kevésbé megingathatatlan fiatalember, még arra is vetemedett, hogy megtapogassa a nő sovány fenekét, amin az csak nevetett. A másikuk, az idősebbik atyai jó tanáccsal látta el:

– Kislány, aztán nehogya rákapj ám az alkoholra. A finnek mind megrögzött piások, habár száraztörvény van náluk.

A vonat átvergődött a határon – észre se lehetett venni, mikor, mert egyik oldal is, másikon is ritkás, csenevész erdő terült el, aljnövényzet, görgelékkövek.

Aztán a vonat megállt. Jöttek a finn határőrök, vámosok, minden megismétlődött, csak éppen a bőrönd tartalmát nem szórták ki. És sokkal gyorsabban is zajlott. A finnek elmentek, a vonat elindult. Liza tántorogva, vékony szíjon lógó táskáját himbálva bement a vécébe. A retiküljét felakasztotta a kampóra. Megnézte magát a tükörben, de nem tetszett magának, és magára öltötte a nyelvét. Aztán ráült a vécére, arról a bizonyos intim helyről kihúzott egy kis hengert, jóval kisebbet, mint amekkorát egyébként oda dugni szoktak neki, és lehúzta róla a kotont. A kotont beledobta a vécébe, a hengert pedig anélkül, hogy kigöngyölt volna, a retiküljébe rejtette. Aztán még egyszer kiöltötte a nyelvét. Három mikrofilm – egy lefotózott könyv – tette meg éppen vele ezt a bonyolult utat. De a legfőbb és legveszélyesebb ellenőrzési ponton már túl volt.

Vinar imádtá az orosz feleségét. Kezdetről fogva azt mondta neki: „Tudom, hogy el fogsz hagyni. De én még senkit sem szerettem előtted, és utánad se fogok már megszeretni senkit”.

Egy időben újságíróként dolgozott Oroszországban, most viszont elvesztette az állását. De ennek nem volt jelentősége. Holnapután Stockholmba repülnek, onnan Párizsba, és a betiltott kézirat, amelynek szerzője valamelyik lágerben ült, ott fog heverni a kiadó asztalán, amely már régóta várta ezt a könyvet.

Vinar gyűlölte a kommunizmust, szerette Oroszországot, és imádtá a feleségét, Jelizavetát. Ilja szerette a munkáját. A mikrofilm, amelyet a könyv szerzőjének felesége hozott ki a zónából bizonyos intim helyre rejtve, elsőrangúan volt kivitelezve. Szergej Boriszovics Csernopjatov, ennek a legalább háromlépcsős, anális-nőgyógyászati manipulációnak a vezetője tudta, hogy minden rendben lesz. Liza soha senkit sem csapott még be.

GORETITY JÓZSEF fordítása

A fogarasi Messiás

Részlet a Fejtől s lábtól című regényből

Hogy az ember miként vetődik az ilyesmibe, nem tudja megmondani, mint ahogy arról sem adhat számot, mikor szíttá első cigarettaját vagy itta pohárka likőrjét, vagy követett el O.N.-t, úgy érte, onaniát, s ragadták magával a ponyva-olvasmányok, minek egész fiatalága éjszakai fogságul estek. Csak aztán utólag kezd gondolkozni, mikor már magát leszoktatni akarja romboló szenvedélyéről, hogy s mint történt először.

Egyszóval hogyan lettem én bicsérdista. Mások szemében, úgy érte.

Mert a faluban, s nem csak ott, hanem a tágabb körletembe is mondogatni kezdtek rám, doktor létemre hagytam, hogy ez a fogarasi ember behálózson engemet is, holott tanult ember volnék, s én is kezdem vallani, gyakorolni, s mi több, betegeimre kényszeríteni az ő eszméit. Én pedig sokáig csak tudatlanságban túrtam, hogy mondogassák rám a bicsérdistát, mikor aztán megelégettem, s gondoltam, megnézem magamnak ki s mi ez az ember, kinek ekkora hatást tulajdonítanak. Mert már nem csak szombatosok szegődnek hívéül ezen embernek, kik tudvalevőleg jámborságot hirdetnek s főleg igen buzgók a vallásban. Tudtam még annyit, hogy követői falukban akadnak, s városon is, kik mind vegetáriusok s nyers kosztal élnek csupán, s hogy ez a tanár vagy szent ember vagy miféle a hívekre reá kényszeríti az étel élvezeteknek megvonását s a testnek a fegyelmezését. Hallottam, hogy ez a híres alak igen szidja az orvostudományt s orvosokat, mint mindenkit, ki a népet irányítani akarja eszméivel. Politikusokat is szájára vesz.

Egyik betegemtől kaptam végül az útmutatást, hol találhatik eme eszméknek fészke, hogy megismerjem. Ki maga büszke bicsérdista lévén azért épen engem hívatott. Dacára hogy brassói, s nekem ott magánygyakorlatom nincs, mert körletem nem városba való. Ez az ember úgy hallotta, hogy én is az volnék, ők hozzájuk tartozó. Előljáróban el is mondotta, mit hallott felőlem, én pedig nem cáfoltam meg, minthogy gondoltam, itten most magam is kifagगतom őt. Igen rossz bőrben volt egyébként, feletté anémiás, kedélybeteg ember, ki inkább egy aszott fakírhoz volt hasonlatos. Bőre szürkés-sárga fénytelen, fogai elvástak s hullottak, haja is gyér és mint a pihe a gyermek fején, csak száraz. Pulsusa igen gyengén veregetett, de szíve oly tiszta volt, mint egy súlyemelő bajnoké. Büszkén mondotta, hogy immáron negyedik éve él a bicsérdi-kosztton. Makrobiotikusan, mondotta jelentőségteljessen. Igen meglepő, hogy az egyszerű nép is tudja ezen szavakat. Tejet, húst, lisztneműt azóta nem fogyasztott, csak a nyers kosztot. Természetes dolog, hogy alkohol s dohány nélkül él. S mondotta, mily olcsó életmódot folytat az óta, hogy az eszmékkel megismerkedett, s

hogyan meg van fiatalodva. Oly sokat kispórolt, hogy most már vehetne is egy aszszonyt magához, bicsérdistát, tudná tartani, özvegy ember lévén. Nagy részét mit eszik, maga termeli kertjébe, s kimutatott az udvar felé. Bolgárszegen lakott, hol tudva levő dolog a föld milyen erős s zsíros. Állatot nem tart, se húsnak, se tejnek, csak egy sovány kutyát láttam az egész udvarba.

Mostan azonban valami kiütése támadt, s elhítt engem. És módfelett örülnek, hogy már az orvostudományba is behatoltak a Mester eszméi, s már akad bicsérdizmust hívó orvosdoktor is. Reméli, tette hozzá, hogy magam is az eszmék propagálásába szegődök azokban a gyilkos körökben, miben forgolódom. Mivel otthonába hívtam, hol szerzetesi egyszerűség uralkodott, alaposággal megvizsgálhattam, bár első látásra is tudtam, hogy közönséges varicellája van, előrehaladott állapotban, körömnagy hólyaggal. Másokkal való érintkezéstől eltiltottam, s javasoltam, vonuljon kórházba, minthogy contaminatio veszélye forog fenn, s családjában el fogja terjeszteni, de nem volt hajlandó a „húsevő sartalánok kezére” adni magát, a kik gyógyszerekkel megölik. Nincsen is neki semmi családja, csak a kőr tagjai látogatják. Nyomban le is szögezte, semmiféle gyilkos orvosságot, tablettát, kanalas gyógyszert, porokat be nem vesz, gépek alá nem ül, kést vagy tűt magába nem enged mártani. Az orvosok össze vannak esküdve a betegek ellen, s a gyógyszerek zsírján gazdagszanak, ezért kell nekik mindenre a sok gyógyszert adni, mert ő tudja, hogy mindegyik orvos árulja a drága gyógyszereket. Mikor kezdte ecsetelni, hogy mi micsoda conspiratiók végrehajtását szolgáljuk, orvos és patikus, oly szenvedéllyel szólott, hogy tisztára megfiatalodott belé. Félelmes ellenségnek tűnt, kivel vitázni nem támadna kedvem.

Énrólam viszont rendkívül kedvező megítélést hallott, holott orvos vagyok és az orvosok márpedig mind gyilkosok, ismételte. Viszont nagyon csodálkozik, hogy a kórházat mondtam, hogy ő oda be vonuljon. Gyógymódként ugyebár semmi javaslatom nem lehetett, azon kívül, hogy magát tisztán tartsa, testét naponta többször leöntse, s hideg vizes mentás főzetet javasoltam a viszkető hólyagjaira. Minthogy így orvosságok nélkül magamat kimentettem, elmenőben nagyilekű ígéretet tett, hogy a kórében, így mondotta, csak jó hírem keltésére fog törekedni, minthogy én volnék az első igazhitű bicsérdista orvos, kivel találkozott, s ki nem tör a mások életére. Kérdeztem mellesleg, hogy a mester, ahogy ő is emlegette, mikor lesz hallható nyilvánosan legközelebb. Mondotta sajnálattal, hogy a mester eszméi legközelebb az unitárius gimnázium dísztermében lesznek hirdetve, egy hónapra rá, sajnos ennyit kell várakozni, mert a mester kőrúton propagál országosan s még Magyarországra is megy. Iszonyatosan hatalmas jellem, tette hozzá, mindenki, ki szavát elevenen hallja, hatás alá kerül. A hívek pedig addig körökbe járnak, míg lesznek előadások. Ilyen körök is vannak szervezve, menjek be, s mondotta melyik vargánál lesz legközelebb a gyűlés a Hosszú-uccában. A kőr nem hirdeti magát, csak szépen gyülekezik és beszélget az eszmékről és tapasztalásokról, segíti egymást tanáccsal. Jó és családias atmoszféra uralkodik, s az ember nem magános e helyen. Mert úgy tudja, én is magános vagyok.

Mintha valami új egyházzól beszélne, úgy mondotta el. Nagy hatást tenne, mondtá végezetül, hogy ha ilyen intelligens elemek is látogatnák a nyilvános

propagálásokat s köröket, ezzel példát mutatna az orvos úr. Vagy hogy magam is árulhatnám a rendelő irodámban az ő könyveit, mik vannak magyarul. S már románul is le lett lefordítva, mert ezek az eszmék el lesznek terjedve az egész világon, határok nélkül, s innet tőlünk fog ez kiindulni, mitőlünk, erdélymagyaroktól, kik új eszmét s megváltást hoznak a világra. El lesz terjedve, ismételte, mert nincs oly ember a földön ki ne szeretne hosszú életet, a mainál sokkalta hosszabbat, ha nem egyenesen a tíz-tizenkétszeresét. Ugyanis ki ezen eszmék követőjévé vállalik, s magáévá teszi a makrobiotikát s szép tisztán él, annak oly hosszú élet adatik, mint Matuzsálemnek a Bibliában.

Kedvem vitázni semmi sem volt egy tanúlatlan emberrel, ki netán hasznos gondolatokat magában így eltorzított s órjásira felnagyított. Már hogy élne az ember tízszeresét az életkorának, gondoltam, s mit is csinálna akkora nagy hosszú élettel, hát nem erre van az emberiség be rendezkedve. Még az is csuda volna, hogy a férfiember eléljen átlagosan ötvenöt évig, netán hatvanig. Mert tudva levő dolog, hogy a férfi életkorának átlaga vissza van csökkenve rettenetes módon, mi részben a háború bűne, részben pedig az új sorsunké, mely a férfielelet igen rövidíti. Tapasztalásom szerint azonban a női életek jobban be vannak zárkózva a családi életbe, s nem annyira politizálnak, s így aztán hosszabbacska élet idő adatik nekik. Talán ilyesmit is kellene tudományosan vizsgálni.

Szóval.

Igy kerültem én egy péntek délután a zsúfolt s eleve befülledt díszterembe, hogy „a fogarasi Messiásról” szóló előadást hallgassam, azaz Bicsérdy Béla makrobiotikus tanait. Az ajtón kihelyezett plakát ezen szavakkal hirdette.

A szónok egy meghatározhatatlan korú, valamiképpen negyven s hatvan év közti, közép magas férfiembernek bizonyult, minden kiemelkedőbb külsődleges tulajdonságok nélkül. Haját egyszerűen hátra fésülte, nem túl piperkőc öltönyt hordott, bár hirtelenjében úgy láttam, ha nem ide, az egyszerű emberek közé jön szónokolni, talán szebbet öltött volna magára. Azonban nem viselt nyakkendő, mint egy futballista vagy kommunista. Ez igen meglepő volt polgári ember létére. Inkább munkásemberek s iparosok gyűltek össze, néhány idősebb parasztember, de egy-két úriasszony akadt, s polgári alak. Sokan hozták gyermekeiket s többen beteg rokonjukat. Általánosságban el lehet mondani, hogy a beteg s rokkant, egyenesen béna ember jellemző volt a hallgatóság körében. Szerencsémre senki sem ismert, mitől kisdég tartottam, hisz magán gyakorlatot folytatok s betegeket veszték ily módon.

A bejáratnál egy idős hölgy füzeteket árult, nemigen éppen olcsón. Volt ki a szónoklat alatt mindvégig jegyzőfüzetébe irkált, s akadt egy fotográfus is, ki hol a tömeget, hol az emelvényen magasan álló előadót fotografálta, aztán fél óra után távozott. Igen meglepetést okozott nekem, hogy ilyesmi után a hírlapok is érdeklődést mutatnak.

A szónok nagy színészi tehetséggel lett megáldva. Mielőtt megszólalt, eléggé sokat várakozott, hogy minden későkása helyet kapjon, elcsendesedjék, s reá figyelmezzon. Volt kire szigorú tekintetet vetett, minthogy előre fúrta magát vagy fészkelődött s ficergett, főleg ha gyerek. Nagy hatással indította beszédjét, melyet szabadon mondott el hatodfél órában, csak néha pillantva papírjaiba. Szü-

net nem lett tartva. Még tudományos értekezéseken sem tapasztaltam ilyen hosszúságú beszédeket. A közönség mintha előre tudta volna e hosszat, avagy máskor is részt vett volna már, nem nagyon merült ki.

Azzal indította előadását, hogy az emberiség ezidáig három mestert ismert, Zoroaszter, Jézus Krisztus és a fogarasi Mester. Előbbiek munkásságát röviden ismertetve sietve reátért a fogarasi mester életrajzára, ki Budapesten született s Fogarason iskolázott. Polgári foglalkozása adószedés volt. Késő felnőtt koráig, mondotta a szónok, ugyanoly tévelygő volt és chaotikus ember, mint bárki a világon, tanulta, mit a tudományok állítanak, az egyetemek propagálnak, az akadémiai világ hatalmasságai apelláta nélkül eldöntenek. Míg késő ifjúkorában, huszon négy évesen a Mester halálos betegségbe nem esett, mind ez Fogarasban. Ezt követte sok éves szenvedéstörténete, mikoron orvostól orvosig, kórházból másik kórházig tévelygett, s nem kevés oly gyógymódot is befogadott, miket az orvosi tudomány nem szentesít. Nevek nem lettek említve, hogy miféle orvosoknál tévelygett, ahogy mondotta. A mester halálos betegségét oly homályos szavakkal illette a beszélő, hogy hiába törtem a fejem, reá nem jöttem, hogy miféle dolog volna. Talán ha bujakór, máskor tüdővész, de gyomorrák vagy carcinoma egyéb alakja, szívbetegség vagy valamely testegyenészeti születési vagy szerzett rendellenesség is lehetett. Úgy gondolkoztam, minél általánosabb a betegségének a megragadása s ismertetése, annál nagyobb hatást tesz a hallgatóságra, mert akkor ki ki a maga bajára kezd gondolni, s jobban bele tudja magát élni az ilyesmibe. Ez is nagyon okos szónoki csel.

Akkor végső elkeseredésében a mester, már szinte utolsó erőivel elvetette magától az ételt, és egy álló évig dinnyét evett, görögdinnyét, s csak tiszta vizet ivott hozzá. Akkor kezdett kicsit erőre kapni, s fájdalmai, testi tünetei enyhültek. Kísérletes megfigyeléseit évtizeden keresztül folytatta önnön testén, miközben nője is csatlakozott. Gerber Jolán. Ám hogy miért jegyzem e nevet, magam sem tudom, hol ott semmi szükségem reá. Nos. Nője előbb a húst vetette el, a fehér lisztféléket, cukrot, s leg utóbb az édes, illetőleg savanyú tejet. A cukrot s fehér lisztneműt úgy nevezte a szónok, hogy fehér halál.

A fehér halálról akkor külön szónoklat kezdődött. Az ember fehér színűre süti a húst, fehér cukrot s lisztet eszik, fehér tejet iszik. A chaotikus ember minden nap fehér hallálal étkezik, mérgezi magát s ezzel a tevékenységével sietteti önnön halálát.

Végül a főzést is teljességgel magától eltaszította a mester. A nyers gyümölcs s zöldségkoszt s tiszta víz lett egyetlen tápláléka. Teljességgel felgyógyult, úgy testben, mint lélekben. Így találta meg tehát a mester a tanítását önnön testén. Nagyjából kettő óra telhetett ezen biográfiai bevezetéssel.

A népek nagy csendben hallgatták. Csak mikor a szónok a Mester életének drámai fordulatról s közelgő haláláról ecsetelt, akkor sóhajtottak fel, s valaki halkán még egy Jesszumáriát is elrebegett, s keresztet vetett. Mikor a szenvedőnek a legújabb orvosság beadását szorgalmazták az orvosok, a Salvarsanét, akkor a hallgatókból többen erősen ingatni kezdték a fejüket. Ez tudvalevőleg a bujakór elleni híres gyógyszer, Ehrlich Pál felfedezése, de a kór nem lett említve. A szónok mintha éppenséggel azt sugalmazta volna, hogy minden gyógyszerben foglalt chemikalia tiszta sarlatánság. A hallgatóság avatott része pedig úgy

fogadta az orvosság nevét, mintha a szónok egyenesen a megtestesült ördögöt említette volna s tiszta tudattal öngyilkossági merényletet visz véghez.

Ekkor a szónok rátért arra, hogy a Mester gondolatait a húsevésről s a főzésről hallgatóságával megossza.

„Az ember megeszi a halált” – jelentette ki, mintha csak egy fejezetet nevezne meg, mit most felolvasandó lesz. Hosszú szünet következett, tekintete végig pásztázta a tömeget. Volt, ki lassan, őszintén, beletörődőleg bólogatni kezdett, fejét ingatva, mint ki már ismeri a soron lévő szomorú kimenetelű tanítást. A chaotikus emberről szóló bevezetővel indult, ki a paradicsomból kihullva, gondolkozása által elfajulva, szellemi mérgezettségében élő organizmusokra vetette magát s azokat sítve s főzve fogyasztani kezdette. A hús maga a halál, mit az ember magához vesz, mint holt állatot s holt növényt főtt alakban. Minden mi sül s fő, meghal, elpusztul, megsemmisül, megdöglik, s a szónok kezét felemelte az ég felé, mint mikor az átok lesújt az emberre s ő csak alávetni tudja magát. Kísérletek lettek felemlítve, melyek biznyságul szolgáltak arra, hogy az életnek minden kézzel fogható nyoma s tudomány által szentesített irmagja eltűnik hővel való kezelés által, s az étel minden értéke elpusztul. Tehát csak a megtestesült halál találta az ily ételben, minek semmi egyéb feladata nincs, mint közlítani a halált magát az emberhez. A szónok oly hypnotikusan ismételte e mondatát, hogy az ember hővel való kezeléssel a halált veszi magához s eszi meg, hogy valósággal megdelejzte közönségét, mely rezenéstelen őt hallgatta. Látszódot, volt ki ijedten gondolt hosszú életére, melyben ily halálnemeket vett magához apró csecsemő korától.

Az ember, ki megeszi a halált, úgy hiszi, győzedelmeskedett felette, s a hús erejével lép a halhatatlanság mezejére. Az ember megette élőlény társát, tehát legyőzte, s az ő erejét is magához vette s életének idejét – így hiszi a chaotikus ember, idézte a szónok a mester szavait. Az ember mindég le akarta győzni a halált, de mióta a paradicsomot szellemi romlása által elhagyta, tévelyeg a chaosban. Ezt követően a szónok tanításának magvára, magára a híres neves macrobioticára nem sok szót pazarolt, megemlítvén, hogy „A halál legyőzetése” nevezetű könyvben részletesen szólt az egyes növényekről. Kisdég úgy tekintve, hogy ki e teremben ül, a nyerstáplálkozás törvényeit mind verbatim tudja, s megtéríteni e tanok felé nincsen kit. A rövid szünet előtt, melyet a negyedfeledik órában tartotta, bejelentette: demonstratiót fog rövidesen bemutatni.

„Minden földi létező az örök életet kutatja s várja” – emelte égnek mutató ujját a szónok vészfényes hangon. Rövid szünetet tartott. A vénülés – s megint kis szünet – nem természetes folyamat, hanem csak a chaosz emberének természetes. Az ember a vénülést legyőzni s az öröklétet magának megszerezni csak a chaosz legyőzésével tudhatja. „De!” – s szünet. S aztán megint: de és de, mint aki most mássza meg mondandójának legfélelmetesebb bérceit. A halál legyőzetése semmi mesterséges, orvosi, kés általi módzatokban sohasem lesz lehetséges, még ha az ember más élőlények szerveit is ültesse magába, avagy vénülő teste ráncait művi úton elkendőzze, vagy külső módzatokban veszi fel a harcot az idővel.

„Az idő az emberen bellül van!” – csattant fel, s hirtelen reácsapott az asztalra, hogy a poharak összekocogtak. S még egyszer elmondja: Az idő múlása csak

is az emberben magában rejlik. Oda kinn, az emberi testen kívül semmiféle idő nincsen. Mert minden, mi természet, örök, csak az ember vetette magát alá az idő hazugságának.

S akkor kezét lendítve szólott: „Mert mit művel az a zsidó Voronoff példának okáért.”

Na szépen vagyunk, gondoltam, most már ez a dúsgazdag orvos is ide be lessz hozva s csúfolva. Orosz, Sergius Voronoff Parisban működő orvos ki most igen jelentős novumot hoz a tudományba, mit sokan kétlenek azért. Mikor a Brassói Lapok is hírt ad róla mint szenzációról, az ember elméláz, vajon ténylegesen tudományos forradalom avagy fertelmes kuruzslás s szemfényvesztés mit művel. Egyszóval hogy egy kretén vagy egy genie a szerző.

Voronoff nevének hallatán egy-két fej heves bólogatásba fogott, mint ki már ismeri a példázatot.

„Voronoff, ki nevét is a szarkáról kapta, minthogy erről az állatról van elnevezve orosz nyelvben, őkegyelme tehát lop.” S a teremben a szónok kivárja a nevetést. „Tudva levőleg majom lényekből óperálja ki sebészetileg a pajzsmirigyét s azt emberbe ültetve s ojtva lenyűgöző megfiatalítást ígér a férfinak. Kinek férfi ivarmirigyét ki cseréli egy szinte gyermeki s kis kamaszi majom ivar mirigyre. Megindítja a belső secretiot s hormont termel, az az fiatal ivarmirigyét.” Való igaz, a Voronoff óperációtól hangos mostan minden újság, s mikor olvastam róla, egyáltalában nem tűnt énnekem oly butaságnak, mint itten a szónok a népeknek lefesti. Egy amerikai mágnás s egy másik szegényházi ember már végeztette is magán a műtétet, lehetett látni a fényképeket. Igen igen elgondolkodtató, legkevesebb 20 év fiatalodás. Lehet tudni, már Budapesten is végzik a Voronoff műtétet, magyar sebész.

„Négyes száz ezer lei-ért bárki elvégeztetheti magán a műtétet Szejcben” – zárta be a híres Voronoff-operáció tanúlságát az előadó. „S mostan már a haladás legfőbb városában, Budapesten is magán végeztetheti bármely férfi. Budapesten, mely soha semmi divatban lemaradni nem akar!”

Nagy hahóta támadott, s ki ki, úgy gondolom, számolni kezdte, neki mennyi jövedelem jut, s mikor feküdhethet a kés alá. Nekem épen ötven hó teljes fizetés. Meglepő azonban, hogy a szónok mily jártas az orvosi mesterszókban, s nem zagyvál. Pár szóban még Budapest ellen úszított, mi természetes dolog, az ember kezdi az ilyesmit szokni. Mert mi mostan jobban utáljuk itten a magyar fővárost, mint bármikor.

„Úgy mondják, nagy jövő előtt áll a xeno transplantatio, azaz idegen test részek s organumok bevitele az emberi testbe, melynek mind célja a vénülés leküzdése.” S akkor megint, hogy a vénülés nem természeti dolog, hangoztatja. S hogy „páviánok s majmok szerveit természetszerűleg csak dúsgazdag nagyiparosok s zsidó bankárok vásárolhatják, kik mindég örökké akarnak élni s gyarapodni. No meg a szegényháziak, kik maguk jelentkeznek az ingyeni óperációkra kísérleti jelleggel.” Ekkor kisdég kitérve mondandójából, a szegények pártfogójaként mindenkit arra intett, hogy magát semmi ingyen kísérletnek alá ne vesse.

„A medicina nevezetű tudománynak nevezett fertelem”, folytatta s a terem egyik s másik sarkában egyetértő kacarászást hallottunk, „tengeri malacok, rendes meglett disznók, kutyák, macskák, kecskék s lovak hadát pusztítja természetet le-

bírni vágyó gigászi uralkodhatnáságában. Ezen sorozatos gyilkossági mutatványt pedig nevezik kísérletes vizsgálatoknak, mikkel ők az emberiség javát mozdítják elé. Semmi se drága a medicina gyalázatának! Állat s ember élete is akár.

A megfiatalító kuruzslói műtétek között találjuk mai napság Steinach Eugén ivar mirigyek transzplantációját, mi a szervek egyik élőlényről a másikra való által vitelének processusát takarja. Előbb, mint minden gyilkos orvos, tengeri patkányon végezte Steinach is műtétjét, utóbb azonban, felbátorodva vélt s világgá hazudott sikerén, emberre is kést fog. S a férfi ivar mirigyeit, úgy értve magát a testiculumot, a herét távolítja, s helyébe fiatalit tesz. Ezt nevezik a Nagy Steinach Operációnak, megfiatalító műtétnék. A férfi új férfiasságot kap, mondhatnók.”

„Nos, uraim”, mondotta a szónok ekkor, „én biza tollat ragadtam, s levélben bíztattam a minden életek felett uralkodni képes Eugént: Ne álljon meg itt! El ne veszítse bátorságát, bármily bírálát érné. Menjen végig azon az úton teljes isteni nagyságában, hisz nem kevesebb ő, mint maga a Teremtő, s teljesítse be az emberiség legmerészebb álmát. S mind ezt csak egy német Arztdoktor tudhatja megcselekedni. Weiter! Weiter!, írtam neki. Az emberiség nem várhat.”

A szónok itt kis szünetet tartott. A terem tanácstalan feszültségben tekintett rá, s nézett zavartan maga elé, mint ki nem tudja, mily komolyságú szavakat kell hallania. „Weiter, herr doktor Steinach!”, szólalt meg dübörgő hanggal a szónok. „Ne csak a testiculumot cserélje a férfin, hogy fiatalítsa, de vonjon ki csecsemőből friss vért, s adja az öregnek. S ha veséje romlik, vegye el másik ember veséjét, szegényét s betegét, vagy ki maga adja oda jó pénzért, vegye el máját, tüdejét. Agyát is, miért ne, ha már gyöngülne az emlékezési képessége, mi a vénüléssel elkerülhetetlen. Friss bőrt az arcra, herr Doktor Steinach, húzogassa a lebbenyeket a gyermeki arcokról az idősekre, hogy fiatalodjanak. Hölgyeknek másik lábat, ha a meglévő már túlon túl görbe s bogos s eres. S dolgozzék, dolgozzék keményen, mert mind ez nem várhat, az emberiség szalad az ön kése alá, hogy testét fiatalítsa, csak épen csettinteni kell. Verjüngung, nem igaz, kérdem! Mert van-e egyéb célja az orvosi tudományoknak, kérdem. Dolgozzon, doktor úr, s már csak a gerinc s agyvelő áthelyezésének kérdését kutassa, minden egyéb a legjobb úton halad, s ez is csak épen karnyújtásnyira áll már Öntől. S akkor vajjon mi tudhat még öregedni testünkben, ha szerveink mind ki cserélgetjük, vérünket frissítjük, csontjainkat lecseréljük, s a cerebrum s cranium, úgy értve agy s koponya áthelyezésével belépünk a földi halhatatlanságba!” Ismét nagy hatású szónoki szünetet tart.

„Köszönjük, Herr Steinach”, mondja végezetül. „Minden férfi negyvenötödik életévét töltve kapjon új testiculumot, mitől húsz éves férfiereje lesz. Vége a vén férfiak korának, vége a csúf asszonyoknak. De megálljunk.

Nem szabad akármily egyéneket belekergetni az öröklétbe. Csakis azokat, kik ki lettek választva e célra. Csakis a legjobb s legnagyobb emberek ajándékozta meg a halhatatlansággal, mialatt az asszonyok szülnék a membrumokat, a testrészeket s belső mirigyeket adó gyermekeket, melyeket csakis legjobbjaik kapják. S csak egy Goethe s egy Hebbel maradjon halhatatlan, őket, a kiválasztottakat szolgálja az egész emberiség. Mert a legnagyobbak mégiscsak a német Arztdoktorok az egész egyetemes tudományban. Mert nem csak a halált győzte le ön Isteni transplantumaival, Steinach Eugén doktor, de legyőzte a buta s korcs

emberiséget, ki mostantól teljességgel ki fog halni. Ön megteremtette a tökéletesek és örök emberek világát sebész késével. Köszönjük önnek, s a hatalmas német elmének. A mely nem csak ily csodákat termett, de belekergetett minket a világháborúba s hazánkat elveszejtette általa.”

Oly elánnal mondotta végig e szónoklatot, hogy alig is tudtam magam megtartóztatni a hatása alól. Az ember teljesen összezavarodik az ilyesmitől. Mi várható lett volna, hogy a terem ismételten hangosan nevet s itt-ott tapsol is jókedvben s egygyetértőleg, ellenkező hatással bírt: elnémult, s megdermedt mindenki. Mintha ki ki valóságosan képzelegni kezdett volna e képtelenségekről s testrészek cserélgetéséről. Engem pedig nem csak a szónok nagy műveltsége s tájékozódottsága orvosi téren ejtett gondolkodóba, de beszédjének hatásos, delejes ereje. S ha én nem tudtam magamat ebből kivonni, mily effectussal lehetett a laikus népekre, gondolkozok.

E Steinach-féle műtétekről magam is olvastam minden critica nélkül. A vasa spermatica, az ondónak a vezetékét elkötvén a sebész megfiatalító műtéteket gyakorol. Ezzel ugyan örökre nemzőképtelenné válik a férfi, de csodásan fiatalodik. Nők esetében pedig sugarazza a petefészket s kiöli. Talán. Azonban annyi bizonyos, hogy nem német ő, de osztrák. Mindegy is.

Igen hosszú szünet következett, melyben ki ki magában fantáziált, úgy vélem. Ennek utána a szónok a kissé lanyhuló figyelmet felélesztendő, segédjét a teremben elindítva felszólította a híveket, hogy kérdéseiket leírt alakban egy papirosra dobják bele egy csinos dobozba. Míg az illető szigorú küllemű, csontsovány hölgy körbejárt, a hívek előre elkészített leveleit összegyűjtve, egy másik önkéntes segítő hasonló papundekli dobozt a magasba emelte s felszólította az egybegyűlteket a csendes adakozásra, mely nem zavarja a Mestert munkájában. Ekkor kezdettem összezavarodni, hiszen a szónok mindvégig a Mesterről beszélt, ki nem lévén jelen, küldötte által szólott előttünk, az ő eszméit propagálva. Gondoltam tehát, a mester itt ül a tömegben incognito és hallgatja a róla szóló előadást. Avagy egyáltalában távol van.

A csendes adakozás, ahogy kifigyeltem, azt jelentette, hogy papirospénzt kell a dobozba behelyezni, mert a fém aprópénz zavarja az előadót, a papiros zörgése viszont nem. Szépen teszegették be a kis négyrét hajtott zöld és barna pénzcskéket.

A szónok megivott a szünetben öt nagy pohár vizet egymás után. A kérdésekre személyes consultatio alakban fog válaszolni, melynek idejét az előadás végén fogják kihirdetni. Szünetben távozni a teremből sem illő, sem megengedett nem volt.

A pohár vízről is szólott néhány szót ekkor a mester. „Kútvíz, forrásvíz, patakvíz” – csendült fel szava, „ez az embernek egyetlen itala. Minden, mi tiszta s hűvös. Azonban: palackba belészorított ásványi vizek bűnösök s kártékonyak, mint az állatok felfalása s a fehér halálok, liszt s cukor”, mondotta szentori hangon.

Mert pénzt fizetni vízért nagyobb gazemberség, mint embert ölni. A víz mindenkinek ellemi emberi joga, mely benne foglaltatik minden szent könyvben, s a világ összes alkotmányába is belé kell írni, állította. Az minden koldus szegénynek is jusson, amennyi neki kell. Napi egy literrel, mert annyi elegendő minden egészséges szervezetnek. A víz a senkié, a víz a mindenkié, harsogta oly

meggyőző erővel, hogy énnem egész testem beléborzongott. A víz ingyen jár minden létező egyednek. Vízet pénzért árusítani közönséges bűncselekmény, még ha borvíz is, vagy valamely úgynevezett vegyi értékű, földből, barlangokból elétörő gyógy víz. S ki drága karlsbadi s parádi vizeket vásárol s issza, az nem más, mint a kapitalizmus cselédje, ki ásványvizes gyárosokat, úgynevezett orvosokat s vegyészeket, tudósokat, fuvarosakat, vasutasokat, palackozókat, üvegfúvókat, dugaszgyárosokat, gépsorgyártókat, villamos áram termelőket mind mind eltart. Mert mind mind ezen emberi erőfeszítések kellenek őneki, hogy egy palack karlsbadi vizet igyék. S semmi jót önnönmagával és testével nem cselekszik. Egy vadalma vagy vadkörte, mit valamely útszéli fáról szakít, mind mind tartalmazza azon ásványokat, mit ő Karlsbadból hozat. Semmit sem tesz tehát, csupán csak igen drága vizeletet ürít ki porcellán csészébe. Gyermeki ártatlanságú kacagás csendült fel a teremben.

A szónok a mester fizikai és szellemi erejének demonstrációját ígérte folytatásképpen. Szellemi mutatványa első gyümölcseit, mondotta, kézhez lehet venni, hiszen az 50 kötetben irandó „A halál legyőzete” című munkájának első két kötete immár napvilágot látott. Ebben a félszáz kötetben a mester, az emberiség gyógyítója, minden hasznos emberi tudást és tapasztalást elő fog sorolni, mely a halál valódi legyőzetehez vezet el az emberiséget. A szónok elmondotta, hogy a helyes éltű ősök, Mathusalem 969 évig élet a földön, Noé pedig 950-ig, s ez az életkor akkoriban átlagosnak volt nevezhető. Szellemi s testi hanyatlás ez után kezdődött. Leszögezte azonban, hogy ki a természetes életmódot s a mester útmutatásait követve éli életét, 450, illetőleg 500 éves élethosszra számíthat. A ma átlagos rövid életkor, mellyet kevesebb mint 50 évben tudhat magáénak az emberiség, csakis annak köszönhető, hogy a halált csecsemőkortól folyamatosan zabálja az emberiség. Fehér halálok alakjában.

Mikor pedig kimondotta az 500 évet, a teremben „hű!” meg „jaj!” és „istenem!” halk sóhajok hangoztak. Mintha minden egybegyűlt vágya az volna, hogy fél évezredet éljen. Mind ezen senki nem nevetett vagy csodálkozott. Mikor kezdek gondolkozni ezen a dolgon, rá kell jöjjenek, hogy magam is komoly maradtam, orvos létemre, e képtelen csodáknak s nyilvánvaló hazugságok halatán. Nem-e ily hatással van az emberre az öröklét. Még egy ateistára is, mint én vagyok. Akárho gyermekkoromban ülnék a templomban.

A természetes létmódhoz való visszatalálásban a szónok a példáit a kutyák életéből hozta. „A kutya élet vitéléből vegyünk ideális mintát”, szólította fel szigorú hangon a hallgatóságot. A kutya önmegtartóztatása az ember számára útmutató kell legyen. A kutya ugyanis soha több táplálékot magához nem vesz, mint amennyire szüksége van szervezetének, s tekintsünk végig valamennyi fali kutyán, kik mindig ideális testsúllyal bírnak. Ekkor sokan bólogatni kezdetek, s akadt kik csodálkozva össze néztek: mekkora s mily meglepő igazság hangozott el. A kutya ösztönös én-je azt üzeni ízlelő szerveinek, hogy a megtartóztatás a legfőbb parancs, mondotta. Továbbá: az a kutya, mely születésétől fogva tejen s kenyéren él, s mentes a hús mérgező hatásaitól, 40, sőt 50 évig is éléhet, akárcsak az ember manap.

A chaosból kiszabadult ember üdítő árnyékában nevelkedett kutya megszabadul az őt béklyózó alantat testi élet s az elsődleges vágy kielégítésének kötel-

meitől, s szellemileg is haladottabb lény lessz. Indiában ismertek azok a kutya-fajták, melyek gazdáik, a hosszúéltű fakírok vegetarizmusát eltanulván, tejen és növényi táplálékon, gabonapépeken élnek. S hasonlatosan gazdáikhoz, a húsevő kutyák életkorának három s négyszeresét tudják elérni, akárha a fakírok is car-nivor embertársaikhoz képest.

A fakírok ismert növényi táplálkozása olyan élethosszat biztosít, melyet minden egyszerű ember elérhet. A fakír ember leszokott az étkezésről, mint felesleges és káros időtöltésről. Ismertek oly fakír szervezetek, melyek naponta 2 banánt és egy pohár tejet vesznek magukhoz évszázadokon át. Sem felesleges időt, sem pénzt nem pazarolnak az olyasmi tevékenységre, mint átlagos ember evés-nek nevez.

Az evésről való végleges és tartós leszokás hozza meg az embernek a halál legyőzéséhez szükséges erőt. Az evés a chaos! – harsog a szónok. Az embert az evésre főleg a gazdasági érdek buzdítja, mely alól a chaotikus ember nem tudja ki vonni magát. A gazdasági érdek természetesen a kapitalista termelés, mely arra kényszeríti az embert, hogy többet hozzon létre, mint a mennyire szüksége van s a többletet áruba bocsássa. S hogy még a paraszti ember életében is mily nagy szerepű a táplálkozás s többlet termelése.

Az egyszerű ember gazdasági érdeke viszont önmaga ellátására kell irányuljon.

Kutya-teóriáját folytatja. A kutya fejlettségi fokától, haladottságától is függ azon képessége, hogy az állati eredetű táplálékról képes lemondani. A kutya, mely az ember legősbibb társa, kit maga nevelt, tudatos lénnyé változott mellette, ki evési ösztönein szellemének hatalmasabb voltával tud uralkodni. A tudatos fejlett kutya a tányér tejbe áztatott pép és nyers hús közül előbbit fogja választani. A tudatlan azonban a nyers húst és a halált. Akár csak a tudatos és a chaotikus ember.

Ismeretes tény továbbá, hogy a nagy háborúban a japán haderő, mely nagyfokúan vegetárius, mily győzelmeket aratott a húsevő népek felett pusztá fizikai erejével.

Ezt követően a szónok újabb demonstratiót ígért. A mester, állítja a szónok, majd másfél évtizede folytatja makrobiotikus kísérleteit, nyerskosztal s vízzel táplálkozva. Mindeközben atletikai versenyeken vesz részt és súlyemelőként gyakorolja magát. Ismeretes tény, hogy néhány éve súlylökésben világrekordot teljesített Kolozsavárt, mikor fekve 188 kilogramm súlyt nyomott ki. Mindezt most élőben is láthatja a közönség. Ekkor a szónok levette zakóját és gondosan vállfára akasztotta. Majd ingét is gombolni kezdte.

Az ötödik órában jártunk, figyelmem már igen hullámozott, de tompultságomat azonban hirtelen összezavarta a szónok s a mester személyének immáron nagyfokú keveredése. Hiszen a szónok ezek szerint nem más, mint maga a mester, ki most fizikai erejét lessz bemutatandó! S hogy ez a férfi mindvégig úgy beszélt maga magáról, mintha csak távollévő személy tanait ismertetné. Megdöbentett, hogy mily soká tudta félre vezetni hallgatóságát s köztük engem.

Súlylökés következett tehát. A szónok felfeküdt az asztalra, s két segédje, mintha csak igazi verseny volna, fokozatosan helyezte rá a nehezekeket a rúdjára, melyet ő fekve nyomott ki. Vékony testalkatú, de izmos férfi volt. Valaki ösz-szesűgött megettem, hogy már az ötven ötödik évében jár. Mikor irtózatos erőfe-

szítéssel hirtelen kinyomta, majd visszaengedte a súlyt – segédei e közben a rúdat két oldalt követték, hogy magára ne ejtse s meg ne nyomorodjék –, látszódtott arca kifejezésén, hogy nagy physikai fájdalomban volt része, bár ezen uralkodni próbált. Ezt követően nem sokkal a mester visszavonult, s pusztán segédei maradtak a teremben, kik adományokat gyűjtve, könyvet árúsítva, s a személyes consultatiok módozatait közölve dolgoztak. A tömeg csendben fel oszlott.

A szónok kutya-elméletét azonban minden kutya-tapasztalatom cáfolta.

Apám kutyaí jutottak eszembe, kik addig habzsoltak, különösen egy apám féle szigorú pedellusi éhező napot követően, míg edényükben egyetlen falat is maradt. Apám szerette vadászebejt csinósna mondani, s kutya-tudományi könyveiben az állott, mutogatta rend szerint szakértelmével páváskodva, hogy a vadászebnek két alsó lengőbordájának látszania kell. „A jó kutya az éhes kutya”, tette hozzá tudálékkal. Ezért rövid pórásra fogta őket s éhezettette, illetve a konyhai mérlegen méricskélte ételadagjaikat. Házunkban senki oly tudományosan és tisztán, svejci óra pontossággal este hét órakor, és mérlegen lemérve nem étkezett, mint apám karcsú agarai, spánielje, egerésző dakszlija. A cseléddel állandó veszekedések voltak a kutya étel készítése miatt.

„A kutya nem disznó”, kiáltotta apám rendszerint, hogy annak semmi állott, pessedt, pimpós, kiszáradt ételt vagy kövérséget, fagyút ne adjanak. Apám sokat volt hajlamos egyéb munkáját vagy társasági életét félbeszakítani, csak hogy kutyaí táplálkozását maga felügyelje és ellenőrzés alatt tartsa. Kiöregedett, vadászni már rest s hasznavehetetlen állatait apám hálából oly kövérré hízlalta, hogy némelyiknek már az egyszerű mozgás is nehezére esett. Futásról, játékról, kotrásról, hajtásról ezek mind lassanként le is szoktak kövérségük okán. Azaz-hogy nem is hízlalta, hanem a tudományos táplálkozást követően, mikor főleg éhezés történt, önmaguktól minden mennyiséget képesek voltak felfalni, a száraz kenyeret is beleértve. Rendszerint ízületi panaszokba pusztultak bele, azaz pusztultak volna, mert apám szánalomból kivitte őket az erdő alá és szánt rájuk egy golyót, mikor már végképp mozgásképtelenné váltak. Mondhatni épen nem az önmérséklet, hanem a végtelen falánkság és habzsolás vitte őket a pusztulásba. Egyedül tán az agarak nem tudtak oly betegre hízni, mint a többi fajok, alkati adottságuknál fogva. A vizsláknak azonban oly széles hátuk keletkezett, mint valamely szarvasnak, s lábuk meg rogyadozott a tetemes súly alatt. Elkerített udvarukon messzire ható bűz terjengett, mit a cselédnek kellett locsolni s tisztítani, fűrészpórral vagy homokkal szórni, mert a habzsoló kutyák oly diareékat produkáltak. Anyám csak schweine hund-okat sziszegett mindég.

Kisgyermekkoromban apám legimádottabb drótos szőrű tacskója, Frédi, mely apám szerint a legcsodálatosabb rókakotró volt, kit valaha látott, magas kort élt meg: tizennyolcadik életévét is nálunk töltötte be. Ekkor bénult le két hátsó lába, s hasa már veszélyesen sepegte a földet, olykor fel is sebezve magát. Apámat ekkor láttam életemben először sírni, mikor a kutya két hátsó lábát és kövér hurka testét maga után vonszolta az udvarban, s ő azt végig nézte. Rózsi csak „rőföskének” mondotta, mert mint a rőf, oly hosszú volt ez az eb. A borosnyói patikárius előbb valami rendkívül gyors mérget ajánlott, mit maga fecskenedezett volna belé, de apám nem hagyta. Aztán felajánlotta, hogy kicsi

szekeret fabrikál neki, melyet a kutyára bőrhámmal erősítenek, s így hátsó lábait maga tudja vonni. Aféle tolókosci volt ez, melyet aztán apám le is fényképeztetett és beküldött a „Vadászat és Halászat”-ba, azonban nem lett kinyomtatva a találmány, s választ sem kapott. A kutya még bő fél évet élt szekerében, melyhez gyorsan hozzászokott, s ügyesen járt benne.

Kutyai tapasztalatom tehát messzemenőig cáfolta az önmegtartóztató s példamutató ebek eseteit. Abban a szónoknak azonban igaza lehetett, hogy falusi udvarban nem található kövérre hizott kutyát. Ám én ennek okát másban látom. Minthogy ezeknek a kutyáknak alig vetnek oda maradék sovány falatot.

Kezdem gondolkodni, hogy e beszéd hatásának titka mi volna az emberek felett, kik mind mégsem elmeháborodottak. Talán ha az öröklét.

Meg kell mondani, hogy minden halandó lény, ki csak tudatában van az élet múltjának, vágyik az örök életre. Aki nem vallja ezt magában, az főleg hazudik ilyen téren. Még egy orvos is, ki főleg a mezsgyén táncol minden nap, az élet s halál elválasztó vonalán, a végek közt, maga is vággya az örök életet. S ha nem is oly formán, hogy élete végtelenbe nyúlják, hanem hogy kisdég hosszabb legyen annál, mi ki van neki mérve. S mikor odaér, a kisdég meghosszabbított életének a végéhez, akkor még egy kicsit akar élni. S ez mindég így van.

Még ha nem is hisz. Az ilyesmihez egyáltalában nem kell semmi hit. Ki nem hisz semmit, az is remélhet. Mert példának okáért én már régen nem hiszek, s magamat ateistának vallom, ámbátor az örök élettről való lemondás bennem sem sikeredett tökéletesen.

S istenemre, az ember úgy látja, mettől nagyobb a reménytelenség, annál jobban akarja az ember a képtelen s ész feletti dolgokat, mint az örök élet. Itten most nállunk még nagyobb szükség van az örök életre énszerintem, s ez a kuruzsló vagy miféle ember is épen ezt az eszmét propagálja. Akárcsak a kommunisták. Mint hogy azok nem azt mondják, hogy az élet a földön az ember számára örök lessz, hanem hogy végtelen tiszta s boldog. De az már mindjárt az örök élet is, nem igaz, kérdem. Lehet ez a Bicsérdy is egy kommunista, csak így kerülő úton propagál. Előbb hogy az örök élet s makrobiotika, s aztán a kőr, mit maguk szerveznek, s ottan szépen jönnek az egyéb eszmék. Mostan a kommunistáktól is nagyon félnek, be is vannak tiltva mint párt nálunk. Pedig nem oly ártalmasok énszerintem.

Furcsa egyéb iránt, hogy budapesti születésű létére itt van megtelepedve a „fogarasi Messiás”, s nem ment vissza az után sem, mikor el lettünk csatolva, s nem optált. Lehet ottan ezek az eszmék nem fogannának úgy meg, mint itt. Mert itt nekünk az ilyesmi reményekre sokkalta nagyobb a szükség. Az öröklét itt mostan rettentő hiányzó árú. Mint háborúban a hús. Vajjon hogy propagált volna a szónok tíz évnek előtte, kérdem, mikor a ló mészárszékből is sorok álltak, s állítólagosan kutya lett mérve német városokban, s a doboz húsért a katonáink verekedtek.

De most itten az emberek jobban hajlamosak a szenvedést célként tűzni maguk elé s fakírnak lenni, koplalni. Főleg most az új sors és martirium okán, gondolkozok. Mert nem egy martirium ez végső soron, kérdem. Gondolom sokan lerontják az ilyesmivel a testüket, s elgyengülésben halnak. Hallottam, hogy Bu-

dapestre is megy propagálni, ki tudja megmondani, mily eredményt s híveket gyümölcsözve. Példának mondotta a legnagyobb magyar költőt, hogy ő is „bicsérdista”. Ki most a legnagyobb, nem tudom. Mindég más a legnagyobb. Mellesleg elég ártalmatlan bolondok, kik hallgatják.

Deplorabilis reménykedők.

A mesék meséje, avagy a kicsik mulattatása

Első nap tizedik meséje

A megnyúzott banya

Mentsvár ország királya beleszeret egy banya hangjába, aki az ujját szopogatva lépre csalja, majd az ágyába viteti magát. A király azonban, alighogy ráébred a fondorlatosságra, kidobhatja a banyát az ablakon, amaz pedig, egy fára akadva, hét tündérnek varázserejét kapja ajándékba, miáltal szépséges hajadonná válik, majd a király nőül veszi. Ám a húga elirigyli tőle szerencséjét, s hogy maga is megszépüljön, lenyúztatja bőrét, amibe belehal.

Teremtett lélek nem akadt, kit ne nyűgözött volna le Girolama története, s akkora gyönyörűségét lelte mindahány Canneloro szabadulásának hallatán, hogy az kettőt is kített, továbbá a bökötör bűnhődése, aki a nyomorult vadászokat halomba öldökölte, szintúgy nagy tetszést aratott. S minthogy a parancs, miszerint a következő mesének bélyegét a megírt levélre rányomni illenék, Jakobinára vonatkozott, amaz nem habozott soká, hanem előállt, és így szólt: „Csak mibennünk, asszonyokban lakozik az átkozott hajlam, mely a szépség utáni hajszában olyan mélyre taszajt, hogy a homlokzatot aranykeretbe zárva leromboljuk inkább orcánk valódi képét, bőrünket sápasztva kilyuggatjuk fogainknak kéréjét, s hogy egynémely testrészünk mindenki szemének tessen, elveszejtjük inkább látásunk élességét, mert szemünkben csipát, bőrünkön ráncot, fogunkban odvakat hamarabb tenyésztünk, mintsem ütne az óra, melyben az időnek vámját leperkálni vagyunk kénytelenek. De mielőtt bárki megdorgálna egy hajadon lánykát, kinek hiúsága vitte bőrét e balga vásárba, sújtsa le inkább a vénséges banyára, mert amaz, minthogy az ifjúsággal akar versenyre kélgni, csak gúnyverseknek csokrát s testének romlását hozza magára, miékként az alábbi meséből is kiderül.

Történt egyszer, hogy ugyanabban a kertben, ahol Mentsvár királya is szívesen mutatkozott, két banya pletykálgodott a világ elől megbújva, de amazok olyan rusnyák voltak, istenem, hogy az otrombaság összegzetét, a debellaság hittételét, továbbá a randaság mesterművét együtt és külön-külön is méltán képvisel-

Basile *Pentameron* című gyűjteménye a seicento Nápolyának világában gyökerezik és nem csupán a Mediterraneum, hanem a Közel-Kelet mesekincsét is felöleli. Művét elsősorban gyermekeknek szánta, talán emiatt sem került be egyből a klasszikus irodalom kánonjába, noha Carlo Gazzitól a Grimm-fivérekén át Schillerig sok szerző forrásanyaga volt. (A ford.)

A mű korábban közölt részlete a *Jelenkor* októberi számában olvasható.

ték. Mert bőbitájuk tüskés volt és zilált, homlokuk bibircses és ráncos, szempilájuk csimbókos sörtékben állt, szemhéjuk dagadt volt, tekintetük fakón és poshadtan meredt a világba, arcukra gyűrött pergamen tapadt, ajkukat biggyedtség csavarta, s hogy mielőbb a végére érjek, kecskeszakálluk is volt nekik, továbbá mellükön szőrpamacs, ráadásul még a lapockájukon is hordták pocakjukat, karjukat csukartos görcs cibálta, lábuk ferde volt és sánta, lábfejük helyén pedig egy horgas kampó kunkorodott fölfelé.

Ennek okáért, no meg azért, hogy a Nap se láthassa ijesztő ábrázatukat, visszahúzódtak az alagsorba, mely éppenséggel az említett férfiú ablakai alatt feküdt közvetlenül.¹ A király helyzete lassan odáig fajult, hogy egyetlen fing nem sok, annyit sem tudott elengedni anélkül, hogy e két bubópestis orrára ne dörögölte volna, akik fel-felyűrögtek minden aprócska dolog miatt, s még a cankó csivitelését is égzengésnek vélték, hol egy jázminszirmot kárhoztatva, mely a fejükre hullva dudort növesztett, hol egy széttépett levél fecnijét, mely kificamította a vállukat, hol pedig egy csipetnyi porra panaszkodtak, ami a combjukon okozott véraláfutásokat.

Addig-addig, hogy a király e szofisztikáltságnak hitt nyomorúság hallatán gondolkodóba esett, vajha nem a kifinomultság kvinteszenciája lakozik-e odalenn, netán a míveség szabásmintája meg a gyöngédség legeslegeső virága, s olyannyira belelovalta magát a saját gondolataiba, hogy a legkisebb csontjából, mi több, még beljebbről, annak velejéből szökken szárba a vágy, hogy minden áron szemügyre vegye ezt a csodát, ennek okáért sóhajokat küldött odafentről, köhincselgetett is, persze a hurutot visszatartva, végül pedig már kibeszélte, ami a szívét nyomta, mondván:

– Merre, ó, merre bújkálsz gyöngyöm és mütyüröm? Merre vagy, te, a világnak legszebb csodája! *Süss fel Nap, fényes Nap, kertek alatt a kis császár majd' megfagy!* Fedd fel kegyeit e csodás szépségnek! Hozd elő a méceset Ámornak boltjából! Dugd ki fejecskédet a szépségnek bankjából! Miért rejtegetnéd garasok között! Netán sajnálsz tőlem a látás örömét? *Nyisd ki rózsám kapudat, hadd kerüljem váradat!* Hadd látom, miféle hangszer adja e csodás hangokat! Mutasd meg végre a csengettyűt, melyből a csilingelő szavak áradnak felém! Hadd láthassam, kérlek, a madaradat! Ne engedd, hogy pontuszi birka gyanánt, akit ürömmel itatnak, megfosztassak a csodák csodájától!²

Ilyen és ehhez hasonló szavakat mondott a király, de megszólaltathatta volna akár az angyalok karát is, mert a vénasszonyoknak be volt dugulva a füle, ettől pedig, mintha taplót dobtak volna reá, még jobban felcsiholódott szívének tüze, s végül már úgy érezte magát, mint koholt vas a vágyak olvasztó kemencéjében, érezte, amint a gondolatok fogója megragadja, s a szerelem gyötrelmeinek pörölye addig kalapálja lelkét, midőn az életét emésztő kincses-

¹ Amíg északon a túlnépesedés és helyhiány miatt lábasházakká alakították a lakóépületeket, Nápolyban a pincéket módosították.

² Utalás idősebb Plinius *Naturalis Historia* című munkájának XXVII. könyvére, amelyben a különböző gyógynövények eredetéről, felhasználásáról és mellékhatásairól értekeznek, az utalás azonban értelmezhető bírálatként is, hiszen az olasz *pecora* kifejezés ugyanúgy aposztrofálja a bányászatot, mint a magyar *birka* szavunk, mivel a fehérüröm veszélyességét nem az állatokon tesztelték le.

ládikának kulcsát kovácsolja, mígnem csakugyan belepusztul. Hanem ettől nem vonult vissza a hajlandósága, ellenkezőleg, továbbra is fohászokat esengett, s egyre nekibőszültebben hajtotta magát, anélkül, hogy megpihent volna valamelyest.

Olyannyira, hogy kis idő múltán a két banya felettébb elbizakodta magát a király ajánlatainak és ígéreteinek hallatán, ennek okáért úgy határoztak, nem hagyják kicsúszni a markukból a kínálkozó alkalmat, amely madár képiben lépés méz nélkül is kalitkába száll. S egy szép napon, midőn a király odafönről leabajogta a szokásos óbégatást, az ablakrács mögül, továbbá a legnegédeőbb hangjukkal előhozakodva megmondták neki, hogy az egyetlen szívesség, amit hajlandóak lennének felkínálni, méghozzá kerek nyolc nap múlva, legfeljebb a mutatóujjuk volna.

A király, aki tapasztalt katona lévén pontosan tudta, hogy minden várat apránként lehet csak bevenni,³ nem tagadta meg a felkínálkozást, és a reményét, miszerint majd újjról újra haladva hatol a bástyába, megerősítette a régi bölcsesség is, amely kimondja, hogy *előbb nyúlj érte, és majd azután kérjed*. Ekként hát elfogadta azt a bizonyos nyolcadik napot, hogy azzal együtt megpillantsa végre a világ nyolcadiknak hitt csodáját is. A banyák azonban egész idő alatt nem foglalkoztak mással, csak a saját ujjuknak, majd a másikénak szopogatásával, mint két patikusinas, aki a kilögybölt tinktúrát nyalogatja, s e feladatnak legfőbb célja az volt, hogy eldöntsék, melyiküknek a legsimább az ujjá, vagyis ki fogja odatartani a király elé.

Amaz pedig tükön ücsörögve várta a kijelölt órát, mely beteljesíti majd a vágyait, s mindeközben a napokat számlálta, az éjeket sorjazta, megmérte a percet, jegyzetet készített a szemhunyasokról, s akkurátusan megvizsgálta az idő részteljesítményeit, hol a Napot kérte, hogy találjon végre egérutat az ég mezején, mert ezzel nemcsak tűzszekerét, de lovainak szomját is hamarabb olthatja el, hol az Éjnek esdekelt, hogy az árnyakat elúzve hozza elejébe a fényt miharabb, mert amíg nem látja, Ámor kemencéjében ég meg elevenen, hol pedig magát az Időt gúnyolta, azzal vádolva, hogy bizonyára megveti őt, és szándékosan kapaszkodik mankóba, továbbá visel ólomcipőt, nem akarván elhozni a percet, melyben eleget tehetnek, ő meg a szerelme, a kettejük által köttetett szerződésnek is.

S minthogy a Nap az Oroszlán jegyében járva is ekként akarta, eljött a várva várt óra, a király pedig maga ment a kertbe, majd megkopogtatta a kaput, mondván – *Kipp-kopp kopogok, találd ki, hogy ki vagyok!* –, mire az egyik banya, akit az évei jobban elnyűttek, s akinek az ujjá a karátózás próbakövén átaljutva a hűgáénál értékesebbnek bizonyult, kidöfött a závárlukán, megmutatta becsét a királynak, csakhogy amaz már nem is ujjnak látta, hanem egy hegyes rőzsének, amely befurakodott a szíve közepibe, nem, nem is rőzsének, hanem egy dorongnak, amely megdübörögtette az eszét. De mit is beszélek? Hiszen nem rőzse volt az, nem is dorong, hanem gyufa, melyet a vágya lobbantott lánggra, azaz dehogy, még csak gyufa se volt, hanem kanóc, melyet tűzbe hozott a szenvedély. De minek is kisebbitem annak erejét! Nem volt az se rőzse, se dorong, se gyufa, se ka-

³ A trubadúr-költészet egyik metaforája elevenedik meg, amely a hajadont a beveendő várral azonosítja.

nóc, hanem bizony tüske volt az, mely a gondolatainak farka alá bújva sajgott, sőt, fosató fügekúra volt, amely a sóhajok kereszttüzeiben kihajtotta végre a szerelmes fíngokat is.

És amikor kezébe vette, majd csókolni kezdte az ujjacskát, amely cipész rás-polyából egyszeriben aranyműves reszelőjévé változott, ilyesfélét mondott:

– Ó, negédek közlönnye, gyönyörök kódexe, ó, Ámor kiváltságainak cikkelye, melyek által bánatnak letétje, szorongás tárháza, gyötremnek vámjá lett énbőlő-lem! Hát valóban oly konok és durva vagy, minőnek mutatod magad, hogy nem indítanak meg sirámaim? Szépséges szívecském, ha kidugtad farkadat elébb e lyukon, fedd fel bár orrodát, hadd főjjön együtt a kocsonyának való! Ha felnyitot-tad kagylódnak héját, ó szépséges tenger, miért nem mutatod meg annak velejét? Miért nem szegzed reám vándorsólyomszemed, miért nem marcangolod széjjel a szívemet? Ki kobozta el e szépséges arcnak kincseit, s tartja fogva egy éjjeliben? Ki tétetett vesztegzárat e szépséges árura, s hagyja elsvadni egy odúban? Ámor teljhatalmát egy disznóólba ki börtönözte be? Hagyd ezt a csatornát, szökj meg a karámból, bújj ki a likadból, *csigabiga, gyere ki*, s használd úgy, miként erőmből tel-lik! Mert király vagyok, bizony, nem holmi tökfej, teremtés és rontás ekként hatal-mamban áll. És bár az álnok vakság, mely egy nyomoréknak és szajhának gyer-meke lévén, még a jogarok fölött is trónol határtalanul, most úgy akarja, hogy alattvalód legyek, továbbá, hogy kegyelmedet kérvén magamhoz vehessem, mit elvinni kedvemre való, jól tudom azt is, mert épp Ő maga mondta, hogy kedves-séggel, s nem hengegessel Vénusz is engesztelhető.

A banya, aki konyította már, hogy hol hordja farkát az ördög, és szakavatott róka, illetőleg kivénhedt macska lévén megfelelően ravasz és kapzsi volt, arra gondolván, hogy ha egy felettes kérlel, akkor parancsol is egyben, s hogy a csat-lós hajthatatlansága gazdája testében megindítja dühének nedveit, melyek aztán vérhashoz illőn zúdítják rája az enyészetet, alkalmazkodott a perchez, és oly vé-konyka hangon, mintha nyúzott macska volna, imígyen szól:

– Jó uram, minthogy kegyeskedett alája kerülni annak, aki korábban felséged alatt tartózkodott, továbbá jogartól guzsalyhoz, trónusból karámba, pompából rongyba, nagyságból nyomorba, padlásról pincébe, lóról számárra szintűgy szállni méltóztatott, nem tudom, nem tehetem, így hát nem is óhajtom elháríta-ni egy ekkora király akaratát; látván tehát, hogy király és szolga egyesülését, ele-fántcsont s nyárfa intarziáját, gyémánt és üvegszilánk foglalátát oly nagyon akarja, ímhol készen állok vágyainak teljesítésére, mindössze egyetlen kegyért esengve, mely az irántam viselt érzéseinek első jele lehetne, éspedig hogy éjjeli órákban, s gyertyafény nélkül fogadjon ágyában, mert a szívem nem viseli el, ha meztelenül mutatkozom.

A király örömujjongások közepette, s egyik kezét a másikra helyezve meg-es-küdült, hogy minden további nélkül eleget tesz akaratának, majd cukrozott csó-kot cuppantva az aszatgyantaszájra, odébb is állt, nem győzve kivárni a percet, mikor a Nap felhagy végre a szántogatással, és elveti csillagjait az égi mezőn, hogy maga is bevethesse azt a rétet, ahonnan az örömet kupacban, a kéjt pedig kádakban tervezte begyűjteni.

Ám amint eljött az Éjjel – aki a temérdek zsebmetszőt és portékalesőt látván maga körül, úgy köpködte a feketét magából, mint egy tintahal –, a banya el-

egyengette testének redőit, egy madzagvéggel szorosra hurkolta őket a vállá mögött, majd egy szolga által kézen vezetve végigcsúszott a sötétben, bement a király szobájába, levetette gönceit, s azzal bele is feküdt az ágyba.

A király, aki már a gyújtózsineggel babrált az ágyú fölött, midőn meghallotta közeledni, majd elfeküdni őt, tetőtől-talpig pézsmával és cibettel kente be magát, csupa illatba öltözött, és mint egy korzikai kopó, nekirontott az ágynak; de szerencséje volt ám a vénséges banyának, hogy a király oly nagyon illatozott, imígyen szájának kipárolgásait, hónaljának bűzét, vagyis az egész orrfacsaró szörnyűséget nem szimatolhatta meg.

De alighogy az ágyban találta magát, s az első érintéseken túljutott, észre is vette, tovább tapintgatván, a bigyót, ami hátul éktelenkedett, észrevette a kivénhedt pacalt, továbbá a fonnyadt hólyagokat, melyek a nyomorult banya raktárában álltak, s a döbbenettől nem is kívánt szólni egyelőre, hogy majd annak rendje és módja szerint vegye keze ügyébe, de a felismerést csakhamar szőnyeg alá söpörte, ő pedig horgonyt vetett Mantracchio⁴ kikötőjében, miközben Posilippo⁵ napfényes partjain képzelte magát, és azt gondolván, hogy egy firenzei gályán bontogat vitorlát, elhajózott az ócska bárkán.

Ám amint az első álom leterítette a banyát, ében és ezüst berakásos íróasztalából a király elővett egy zergebőr-erszényt, kihúzta belőle csiholóvasát, méceszt gyújtott, majd miután alaposan megmotozta az ágyneműt, s rájött, hogy Nimfa helyett Hárpiát, Grácia helyett Fúriát, továbbá Vénusz helyett Medúzát fogott, akkora haragra gerjedt, hogy már-már levágta volna horgonykötelét, amely hajóját rossz helyre kötötte, s fröcskölő dühében valamennyi szolgáját odacsődítette, akik a fegyverre hívást követően szép kis díszmenetben, fáklyával kezükben mind egy szálig köréje sereglettek.

A király pedig, aki polipként vergődött, ekként szólt hozzájuk:

– Nézzétek, minő gúnyt űzött belőlem az ebadta ükanyja! Jaj nekem! Azt hittem, tejelő üsző lesz csemege, s helyette egy bivaly méhlepényére akadtam! Azt hittem, begyes galambot fogok, s helyette egy füles bagoly kezére jutottam! Királyi ingyencségek helyett az undormány csülkei között ébredtem! Kiköpni is rémség, nemhogy szájba venni! Ilyesféle dolgok, és meg ennél is rosszabbak történnek, ha bedől az ember a zsákbamacskának. De meglakol, bizony, aki rászedett engem! Ennek okáért fogjátok meg tüstént, és dobjátok ki emitt, az ablakon!

Hallván e szavakat, a banya harapott, rúgkapált a nagy védekezésben, mondván, hogy megfellebbezni szándékszik a szentenciát, mivel csörlőn húzgálva maga a király kényszerítette őt ágyba, meg hogy száz doktort kerít majd ügyének szolgálatába, s mindenekelőtt a híres mondásra hivatkozott, miszerint *öreg tyűkből jó leves fő*, továbbá arra, hogy *a járt út is régi, letérni róla mégse tanácsos*.

De mondhatott volna bármit, megragadták nagy hirtelen, kihajították a kertbe, és szerencséje volt, hogy hajánál fogva egy fügefán akadt, mert imígyen nem szegte nyakát.

⁴ A Mantracchio, más néven Piccolo Molo a nápolyi kikötő vámja mellett található, amely a csöcselék találkahelye is egyben.

⁵ Híres nápolyi tengerparti üdülőrész, közkedvelt volt a nemesség körében.

Történt azonban, hogy felettébb korán, mielőtt a Nap birtokba vette volna az Éjnek kezére juttatott földeket, bizonyos tündérek, akik holmi haragnak okán régről nem beszéltek, és nem is nevettek egy fikarcnyit sem, mikoron meglátták himbálódzni a fán akadt rémisztő árnyat, mely minden más árnyat idő előtt elkergetett, akkora nevetésben törtek ki, hogy a bőrük majd' szétrepedt, továbbá majd' kijött a sérve mindeniknek, s nyelvük csak úgy pörgött, szájukat pedig nem tudták befogni a nevezett spektakulum miatt.

Olyannyira, hogy a szórakozást és élvezeteket megtérítendő, ki-ki a banyára testálta varázserejét, mondván, hogy legyen fiatal, szépséges, gazdag, nemes, erényes, hőnszeretett, no meg a szürke ló farkát is könnyedén kapja el. És alighogy a tündérek odébb álltak, a vénasszony egy aranybojtokkal ékesített bársonyszékben, ráadásul ugyanannak a fának tövében, mely ezúttal arany lábakon álló, zöldbársony baldachinná vált, máris a földön találta magát, ábrázata egy tizenöt éves lányka orcájához hasonlított, s annyira szépséges volt, hogy minden más szépség elnyúlt papucsra emlékeztetett egy remekre, továbbá testre szabott cipellőhöz képest, annyi úri báj áradt belőle, hogy minden más báj legfeljebb a Ferrivecchi és Lavinaro⁶ utcáin lehetett értékes, ahol pedig az édes fecsegés aduját emez felfedte, minden más kéz filkót szorongatott. S mindennek tetejébe olyan cafrangos, bodros, pompás volt, hogy az ember királyi felségnek vélte, mivel csak úgy izzott rajta az arany, tündököltek az ékszerek, a virágok elhomályosították a tekintetet, és annyi szolga meg udvarhölgy zsongta körül, hogy már-már búcsúba illett az egész menet.

Időközben a király, paplanát vállára vetve, lábát pedig papucsba gyömöszölve, kikönyökölt az ablakba, hogy megnézze, mi történhetett a banyával, ám midőn megpillantotta, mit megpillantani elképzelhetetlennek hitt korábban, araszra nyitott szájjal, elbájolt pofával vette szemügyre a szép darab leányt, hol a haját bámulva, mely emitt a vállán ficánkolva, amott pedig aranyzsineggel áthurkolva irigységet szított még a Napban is, hol a szempillái íját vizslatva, melynek két golyóbisa a szíveket célozta meg, hol a szemeit, melyek Ámor őrjáratának vaklámpásaiként ragyogtak, hol pedig a száját fürkészsze, ezt a szerelmetes malomkövet, ahol a Gráciák gyönyört préseltek, majd édes görög bort, továbbá harcúzó vörös nedűt buggyantottak elő.⁷

Másfelől azonban, látván a csecsebecséket, a temérdek éket, melyek a nyakáról fügtek alá, továbbá a hatalmas pompát, melynek szintúgy birtokában állt, egyre csak pörgött, mint szarufa, ha bolondját járja, s önmagával eldiskurálva, a következőket mondta:

⁶ Basile az úri negyedekben előforduló báját állítja szembe az alacsonyabb kasztok szépségideáljával, erre utal az eredetiben jelzős szerkezettel használt *Seggio* kifejezés (így hívták a nápolyi úri negyedeket), valamint a Ferrivecchi és a Lavinaro városrészek, amellyel Nápoly társadalmi térképét is illusztrálja.

⁷ A három isteni nőalakra való utalás, vagyis a Gráciákat (Khariszokat) alkotó ragyogó Aglaja, a vidám Eufroszüné és a virágzó Thalia említése, akik a görög mitológiában hol a műsákhöz kapcsolódnak, hol Aphrodité és Apollón kísérői, illetőleg már a korábbi századok művelt társadalmának irodalmi közhelyévé váltak, két Nápolyhoz köthető tájbor legendáját is feleleveníti, melyeket szintén ők adományoztak az emberiségnek: a *Vino greco di tufót*, és a *Mangiaguerrát*. Előbbi édes fehérbor volt, utóbbi pedig egy testes vörös, melynek erősségét a neve is fémjelzi, a *mangiaguerra* ugyanis szó szerinti fordításban azt jelenti: háborúevő.

– Álom ez, vagy tán ébren vagyok? Való, amit gondolok, vagy félrekarattyolok? Ez most én vagyok, vagy nem én vagyok? Miféle lövésből származik e szépséges golyó, mely eltalál és földre kényszerít egy királyt? Elvesztem, jaj nekem, ha nem szedem össze magam! Hogyan bukkant fel e napsugár? Hogyan bontott rügyet e szép szál virág? Hogyan jött világra ez a madár, mely a vágyaimba akaszodik kámpó gyanánt? Miféle gálya hozta e felségvizekre? Miféle felhő piteregte őt alá? A szépségnek miféle özöne sodor egyenest a bánat tengerébe?

Ezeket mondotta, avval a lépcsőkön lecsörtetett, majd a kerten átalloholva a banya elejébe érkezett, és a földre vetve magát, imígyen szólt:

– Ó, örvögalambomnak édes pofikája, Gráciák babája, Vénusz szekerének tündöklő gerléje, Ámor győzelmének diadalmenete! Hacsak el nem nyelte szíved a Sarno vize, hacsak füledbe nem hullatta magját a nád, hacsak szemedbe nem egy fecske kakált, látni és érezni fogod, ebben bizonyos vagyok, minden kínomat és gyötrelmemet, miket a te szépséged döfött szívembe, keresztül és kasul.⁸ És ha arcom kátrányából sem hiszed, mennyi rotyogó lúg marja mellemet, ha sóhajom tüzéből sem érzed, miféle kemence hevíti ereimet, hogy megértsd és megítéld a helyzetet, tenmagad is kikövetkeztetheted, ha magadhoz hurkolsz aranyhajadnak bármely kötelével, ha fekete szemednek izzó szénével tüzet raksz alá, ha ajkaidnak vörös íjából nyílesöt zúdítasz reám. Ennek okáért ne torlaszold el a szájalom kapuját, ne vond fel az irgalom hídját, az együttérés útját el ne zárd! Ha pedig nem találsz méltónak arra, hogy szépséges orcád láttán enyhüljön büntetésem, nyújts oltalmat kedves szavakkal, az ígéretek menlevelét, a remény váltóját add nekem, különben elhordom innen a papucsaimat, te pedig nemcsak a nyomukat veszed, de elveszejtetd általuk tenmagadat is.

Ilyen, és ehhez hasonló szavak törtek elő mellének mélységeiből, hogy mindjárt a megifjodott banya elevenjére tapintsanak, aki elfogadta végül férjéül őt, felállt a székből, kézen ragadta a férfiút, majd a királyi palotába mentek, ahol nyomban nagy lakomát rittyentettek, s midőn az ország valamennyi úrhölgyéért küldettek volna, a vénséges ara úgy akarta, hogy a többiekkel együtt a hűgát is odacsődítsék.

Csakhogy a keresésben és az odacsődítésben bőven akadt még tennivaló, minthogy a hűg odébbállt félelmében, s köddé vált nyomtalanul, de isten akaratából ő is megérkezett, leült a nővére mellé, s bár emennek pusztá tréfánál többre volt szüksége, hogy a valóját felismertesse, végül átadták magukat a vigadalomnak mindannyian.

Ám a sötét némbert egy másik éhség is marta, hiszen az irigység majd' szét-pukkasztotta nővérenek nyalkasága láttán, s időről időre meghúzgálta annak ingujját, mondván:

– Nahát, nővérem, hogy csináltad ezt? Ó, te szerencsés, te! *Pénz volna karika, nővéremnek lánc!*

⁸ A gyötrelmem érzékelésének három feltételét fogalmazza meg Basile, ezek közül kettőt a népi hiedelmekből emel be a történetbe, miszerint minden megkövül, ami belehullik a Sarno vizébe, illetőleg a nádmag és a nádnek valamennyi része veszélyes az emberre, a harmadik feltétel pedig bibliai utalás, *Tóbiás könyve*ben (*Tób 2, 10*) ugyanis Tóbit megvakul, mikor kifekszik az eresz alá, és a szemébe fecskeürülék hull.

A nővére azonban ekként válaszolt:

– Te csak törődj a harapnivalóval, a többit majd később megbeszéljük!

Ám a király mindjárt faggatni kezdte, hogy mit óhajt, a menyecske pedig, a beszélgetést elterelve, azt felelte, hogy zöld mártáshoz volna kedve, így a király elejükbe hozatott fokhagymás, mustáros, borsos szószoikat, továbbá ezernyi mássikat, hogy felcsigázza az étvágyukat.

Hanem a banya, aki a fügemártást téhen epéjének hitte, továbbra is nővére zaklatásával foglalatoskodott, folyton azt ismételve, hogy:

– Hogy csináltad ezt, nővérem? Hogy csináltad ezt? Meglovagoltad tán az ördögöt a köpenyed alatt?

De a menyecske rászólt:

– Elhallgass, te! Időnk, mint a pelyva, nem úgy a pénzünk. Előbb egyél, mert még fel talál gyulladni a képed, s majd utána beszélek!

A király azonban kíváncsian tudakolni kezdte, hogy mire szottyant kedve, a menyecske pedig, mint kócba tekeredett csirke, a slamasztika közepében találva magát, nem kívánta mindenáron bezúzatni a halántékát, ennek okáért azt felelte, hogy édességet szeretne, s ímhol, pelyhekben hullottak a sütemények, ostyák és ánizsperecek csordultak alá, emitt édesfehérekéek zubogtak, amott pedig mézdrázséek gurultak szanaszét.⁹

Csak hogy a banya, aki egy polip karjaiban érezte magát, s belét tekerte a hígfosás, rázendített ugyanarra a nótára, a nővére pedig, hogy valagáról végre levakarja, ekként felelt:

– Drága húgom, én biza megnyúztam magam.

Erre az irigy banya alig hallhatóan odasúgta neki:

– Csitt, te, 'sze nem a süketeknek beszélsz! De megkísértem én a szerencsém, mert bendője van ám minden léleknek, és ha a dolog összejön, nem fogsz te egymagadban dagonyázni, kiveszem biz én is a jóból a részem, s megkapom annak legédesebb velejét.

E szavak után fontos dolgokra hivatkozott, s minthogy már amúgy is lebontattak az asztalok, nekiiramodott, majd egyenest egy borbélyműhelybe futott,¹⁰ ahol megragadta a mestert, beráncigálta egy kamarába, és így szólt:

– Nesze, itt van ötven dukát. Nyúzzál meg belőle tetőtől-talpig!

A borbély azonban bolondnak hitte, és így felelt:

⁹ Basile olyan nápolyi specialitásokat sorol fel, amelyeknek nincsen magyar megfelelője. Az édesfehéreke (olaszul *biancomangiare*) szó szerinti fordításban azt jelenti, fehér étel, amely fehér alapanyagairól kapta nevét, a tejről és a mandulalisztról; a mézdrázsé (olaszul *franfellico*) pedig egy bonbonféle volt, amelyet mézből és szirupból készítettek.

¹⁰ A borbélyműhelyekben kisebb-nagyobb sebészeti beavatkozásokra is sor került, fogat húztak, eret vágtak, piócával kúráltak. Tommaso Garzoni *La piazza universale di tutte le professioni del mondo* (1585) című munkájában így ír a borbélyok mesterségéről: „a borbélyok továbbá arra is hivatottak, hogy a betegetől vért vegyenek, megköpölyözzék őket, hogy ellássák a sebesülteket, megállítsák a vérzést, kihúzzák a szúvas fogakat, és más ehhez hasonlókat, minek által művészetük (...) a Medicina tudományának rendelődik alá. Ezenfelül a borbélyok ezernyi más mesterséggel is incselkednek, lévén lantjátékban, citerázásban, hegedülésben is örömeiket lelik, madárhálókat készítenek, horgásznak, továbbá asztalnokhoz illőn fényűző lakomákat szolgáltatnak fel...”

– Ugyan, néném, nem úgy beszélsz, amint kéne, bizonyára szükséged van kísérrőre.¹¹

Hanem a banya tufánál is keményebb arccal vágott vissza:

– Bolond vagy te, aki nem ismered fel a szerencsédet, mert az ötven dukáton kívül, ha a számításaim bejönnek, Fortuna szakállának fogod tartani a szappanos edényt. Ragadd meg a vasat, ne húzzuk az időt, mert jó sorsodnak órája ez a mostani.

A borbély tehát, minekutána bőségesen kivitatkozta, kiveszekedte, kiellenkezte magát, orránál fogva vezetve, továbbá vakon engedelmeskedve úgy tett, mint aki szamarát a gazda által megszabott helyre kötüzi, a banyát egy padra ültette, hozzálátott, és trancsírozni kezdte kérgét a feketegyökérnek, amely csak úgy szitálta és huggyantotta magából a vért, és időről-időre, mint akit pusztán csak beretválnak, elrikkantotta magát:

– Ej, a szépségért szenvedni kell, úgy bizony!

És addig-addig folytatták, előbbi a túlvilágra küldést, utóbbi pedig a fenti óbégatást, míg testének lantján ellenpontozgatva köldökének rózsájához nem értek, ahol a banyát vérével együtt az erő is elhagyta, s valóban eltávozott a más világra, alábukván, mint aki leadja a figyelmeztető lövést, önnön kárán igazolva Sannazaro¹² sorát, mely kimondja, hogy:

– *Az irigység, fiacskám, felemészti magát.*

KIRÁLY KINGA JÚLIA fordítása

¹¹ Akkoriban a bolondok mellé kísérrőt adtak a kórházakban.

¹² Basile itt Jacopo Sannazaro (1457–1530) nápolyi humanistára utal, aki az *Arcadia* című kötetében szereplő 6. *Eklógájában* a kor egyik leghírhedtebb és legvitatottabb gyarlóságáról, az irigységről ír: „*A világban manapság barátokra nem találsz, a bizalom meghalt, irigység trónol mindenütt, s újhódik örökkön több és több rossz szokás.*”

Orrok és orrocskák

Vrba úrnak

Piaček úr lakása előszobájában állt, mikor kidőlt a lakás bejárati ajtaja. Piaček úr épp szokásos reggeli sétájára indult, amikor megvásárolja a ház sarkán álló újságosnál a napilapját, majd tesz egy kört az épület körül. Nem csinált semmi rendkívülit az előszobában, cipőjét húzta éppen, mikor az ajtó kidőlt. Nem hallott nagy robajt, sem puffanást, a régi, puritán faajtó csendesen ért földet, s ugyanilyen csendesen hasadt ketté. Mintha a lakás és a lépcsőház mindig is egybetartozott volna, olyan természetesnek tűnt most az ajtó nélküli úr. Piaček úr biggyesztett egyet, majd beszólt a feleségének, hogy kidőlt az ajtó. Az asszony rögtön ott termett az előszobában, s értetlen arccal bámult Piaček úrra, az ajtó helyére, majd újra Piaček úrra. Na jó, mondta Piaček úr, én megyek az újságért, s azzal kiballagott. A lába épp elfért az ajtó két darabja közötti résben.

Mikor visszaért, némiképp meglepődött, hogy az ajtó maradványai még mindig ott hevernek a küszöb előtt. A felesége a konyhában felnézett a tegnapi napilapból, s mosolyogva annyit mondott, szólt a lakóbizalminak, hogy nézzen be hozzájuk. Ahogy ezt kimondta, nézzen be hozzájuk, kissé elsárgult az arca.

A lakóbizalmi egy megbízható idős férfi volt, odafent lakott a legfelső emeleten. Piaček úr, aki hajlamos volt rá, hogy néha gyerekes képzetek hatalmasodjanak el rajta, úgy képzelte, hogy a lakóbizalminak odafent van egy hatalmas konzolja, amin keresztül a ház összes lakását ellenőrizni és irányítani tudja, egy afféle titkos megfigyelőközpont. Ezért általában ódzkodott minden apróság miatt a lakóbizalmi hívni, bár magának sem merete bevallani, hogy tart a vele való szembesüléstől.

A lakóbizalmi gyorsan ott termett, és fürgén összekapkodta az ajtó maradványait, majd hosszas magyarázkodásba bocsátkozott, hogy igen, ő már minden lakónak említette, hogy több lakás ajtaja igen régi már a házban, muszáj lesz minél hamarabb beiktatni egy cserét, és többen megfogadták a tanácsát, ő maga is nemrég cserélte le az ajtaját, s meg is adja az üzlet címét, ahol szerinte nagyon előnyös áron lehet újat beszerezni, máshol nem érdemes próbálkozni, mert még a gatyáját is otthagyja az ember. Lefirkantotta a címet, s még azt is felajánlotta Piaček úrénak, hogy kiviszi őket kocsival, mert odébb van ez az üzlet, a város szélén, egy nagyraktár, de Piaček úr határozottan elutasította, tudja jól, hol van a hely, busszal is ügyesen megközelíthető. Keressenek addig valami fóliát, amivel befedhetik az ajtónyílást, mert halálra fagynak, mondta a lakóbizalmi távozóban.

Az itt olvasható írás a Kikötő online kulturális magazin „Külváros” című novellapályázatának nyertese.

Másnap útra keltek; kifulladás, mire a nagyraktárhoz értek. Odabent vilástargoncák sokasága cikázott a polcok rengetegében. Piaček úr keserűen tekintett szét, ment a felesége után. A polcok között sok hozzájuk hasonló öreg járkált; akik különben, mormogta Piaček úr, azok nem itt vannak, a fiatalok és egészségesek, azok a kicsi, színes üzletekben vesznek ajtót, ahol mindjárt leültetik őket, és kávéval kínálják, de nem is, ők nem mennek be még azokba a kicsi, színes üzletekbe sem, elhozzák nekik az ajtót a házukba, nehogy az egészségeseknek és fiataloknak is ilyen dohos levegőjű hangárokban kelljen naphosszat bókászniuk. A felesége rászólt, hogy mit dünyög, de oda se figyelt az asszonyra, már fáj a nyaka, ahogy a polcok magasát kémlelte. Ajtót sehol sem látott, bár attól tartott, ha lát, sem ismerné fel. Be kellett vallania, azt sem nagyon tudja, hogy néz ki manapság egy ajtó, egy olyan ajtó, ami nem esik ki csak úgy magától a keretből.

Hamarosan rátaláltak egy felettebb segítőkész úrra. Sárga overallt viselt, ahogy még sok-sok másik ember is a hangárban, Piaček úr nem is tudta megkülönböztetni egymástól ezt a sok sárga overallos embert. Ez az illető elvezette őket valahova be a hangár legmélyére, s ahogy búgtak körülöttük a villástargoncák, Piaček úrnak olyan érzése támadt, mintha vadászbombázók közelednének valahonnan, még a fejét is le-lehúzta, s készen állt, hogy fedezékbe vonuljon. A készséges sárga overallos férfi ugyan nem ültette le őket, de megmutatta nekik, milyen ajtók közül válogathatnak. Piaček úr, bár neheze érett, de kimondta végül, hogy az olcsóbbak közül szeretnének választani, mire a sárga overallos kapásból rávágta, hogy itt önöknek csak a legolcsóbb árúból választhatnak, s egyúttal a legmegbízhatóbb minőségűből is. Hát persze, mondta Piaček úr, de azért mi a legolcsóbbat szeretnénk. Megmutatott nekik egy csomó ajtófajtát, mindenféle berakásokkal, mintákkal, díszekkel, dizájnokkal, míg el nem értek egy olyan sima egyszerű deszkalaphoz, ami tényleg nem került sokba, s eléggé hasonlított a korábbi ajtajukra. Piaček úr bátoritanul bökött rá, mire a sárga overallosnak felsillant a szeme, s elmondta, mi mindent kapnak ajándékba ehhez az áruhoz. Az ajándékokért még egyszer annyit kellett fizetni, mint magáért az ajtóért, de nélkülik nem vihették el. Piaček úr nehézkesen bólintott, és megkérdezte, kiszállítják-e nekik, s a kiszállítás benne foglaltatik-e az árban? A sárga overallos habzó szájjal felelte, hogy természetesen kiszállítják, a kiszállítás fillérekre kerül. A kiszállításához azonban tartozik még néhány extra szolgáltatás, minimális felárral, egy kulcsakasztónak az előszobafalra való felszerelésével bezárólag. Piaček úr kókadtan bólintott, majd aláírta a papírokat, amelyeket a sárga overallos lihegve szúrt az orra alá.

Három napot kellett várniuk az árura. Mikor hazaértek, kissé meglepődve tapasztalták, hogy rémes hideg van a lakásban, a huzat mindennek kiszívta a színeit, a falak nedvesek, a padló síkos. Piaček úr mindent feltúrt, hogy találjon valami fóliát vagy bármit, amivel betapasztathatja az ajtónyílást, de valahogy semmi nem akadt. Majd ha nem fogom szántsándékkal keresni, biztos a kezem ügyébe kerül valami, nyugtatgatta a feleségét, aki a konyhaasztalnál ült, és kifelé bámult a lépcsőházba. Erőszakoskodó betolakodóktól nem kellett tartaniuk, nem voltak errefelé garázda fiatalok, régen elmentek már, még amikor tizenhárom százalék alatt volt a munkanélküliség a környéken. Az öregek, akik itt maradtak,

odakint kószáltak az épületek között vagy bent gubbasztottak az Egérlyuk nevű borkimérésben. Duzzadt, vörös orruk volt ezeknek az öregeknek, lassan baktattak, és elhízottak voltak, de nem rózsaszínűen és kövéren elhízottak, hanem sárgán és puffadtan. Piaček úr néha feléjük biccentett, amikor találkozott velük reggeli sétája során, de ők mintha észre sem vették volna. Piaček úr nem értette őket, s azt sem értette, vajon mi ez az egész: maga körül csak ilyen kövér öreget látott, akik mind nagyon hasonlítottak egymásra, de az újságokban, amiket olvasott, másfajta emberek voltak, tiszta arcúak, apró, finom orral, mondhatni, orrocskával. Errefelé senkinek nem volt orrocskája. Meg a tévében is, amit esténként felkapcsoltak, hogy megnézzék a tévéhíradót, mert Piaček úr úgy gondolta, azt nem árt megnézni, ahogy az újságot sem árt elolvasni, bár igazából dühös volt mindkettőre, s nem hitt nekik. Fel-felhorkantak a tévéhíradón a feleségével, de a feleségének sem árulta el, hogy ő itt csapdát sejt. Mert ott is azok a mesterkelt szavú, kikent arcú emberek voltak, s ezekből a némán botorkáló öregemberekből egy sem. Nem hitte, hogy csak itt, épp csak az ő házuk körül élnek ilyen kövér öregemberek.

Vártak az ajtóra, de egyre hidegebb lett, s Piaček úrnak fájni kezdtek a tagjai, először csak az ujjbegyei, aztán az ujjpercei is, majd a kézfeje, a karja. Rövidített a sétáin, és inkább odabent üldögélt a konyhában, már csak az újságosig sétált el, hazahozta a napilapot, odaadta a feleségének, hogy keresztretjvényt fejtheszen, ő meg csak bámult kifelé a lépcsőházba, szinte látta, ahogy dől be a hideg. Három nap, nem is gondoltam volna korábban, mondta, hogy három nap ilyen hosszú lehet.

Három nap elteltével csörgött a telefonjuk, egy nagyon egészséges férfihang jelentkezett, s közölte, az áru úton van, nagyon jól tették, hogy önáluk vásároltak, csak egy egész kis türelmet kérnek még. Az egyik alkatrész, amelyet Dél-Koreából kell behozni, elakadt útközben, az azerbajdzsáni légitársaság dolgozóinak sztrájkja miatt. Az elhúzódás azonban nem lehet hosszabb három napnál, és utána a vállalat nagylelkűsége jeleként természetesen ajándékot is kapnak. Piaček úr bólintott, és azt mondta, ennek nagyon örülnek.

Az öregemberek, akik odakint bókászta, betévedtek néha a lépcsőházba is, s Piaček úr olykor farkasszemet nézett velük. Persze csak egy-egy röpk pillanattig, aztán lesütöttek a szemüket, s továbbotorkáltak. Feltűnően sokan sündörögtek az Egérlyuk környékén, s Piaček úr látta, ahogy egyikük-másikuk nem tud ellenállni a kísértésnek, s betámolyog. Bár talán nem is volt semmiféle kísértés, ezek az öregemberek aligha ismerhettek olyasmit.

Három nap múlva újra megszólalt a telefon, Piaček úr ott ült a konyhában, s kifelé bámult a lépcsőházba, mint rendszeren, hagyta, hadd csörögjön jó sokat, de aztán mégiscsak felvette. A vonal túlsó végén egy nagyon egészséges férfihang üdvözölte, s hosszú bevezető után, amelyben kitért rá, hogy milyen új terméket kezdett forgalmazni a vállalat az elmúlt napokban, s milyen ajándékokra számíthat, aki betér hozzájuk, oda lyukadt ki, hogy egy közép-afrikai vulkánkitörés miatt nem érkezett meg időben a műhelybe az ajtóhoz tartozó egyik alkatrész, amelyet kizárólag Bolíviában gyártanak, s kénytelenek a nagyra becsült ügyfél további türelmét kérni, de most már egész biztos, hogy két héten belül kiszállítják a megrendelt árut, s természetesen... Piaček úr eltartotta a fülétől a kagylót.

Soká nem történt semmi, már ha semminek lehet nevezni azt a töméntelen fájdalmat, ami megszállta Piaček urat. A szeme fájt talán a legjobban, túl sokat bámulta a lépcsőházat, mormolta a feleségének. Alig tudott már felállni a konyhaasztaltól, s reggeli sétájáról is lemondott. Hovatovább arra sem volt képes, hogy egy kávécsészét felemeljen. A felesége vette fel a telefont, amikor hívtak az üzletből, hogy megvan az ajtó. Időközben azonban, mesélte a felesége, miután lerakta a kagylót, változtattak az eladási feltételeken, sajnos, rossz idők járnak a kereskedőkre, hisz tudja mindenki, az újság is megírta. Szóval nem szállítják ki az ajtót, el kell menni érte, ki, a nagyraktárba. Piaček úr mosolygott, na igen, erre számíthatott volna, mormolta. A felesége azt mondta, ne aggódjon, gyorsan megjárja, milyen ragyogó idő van odakint, itt van mindjárt a tavasz, öröm lesz kimozdulni. Már vette is a kabátját, a cipőjét, és indult, hogy elérje a legközelebbi buszt. Piaček úr meg ott maradt a konyhaasztalnál, és bámult ki a lépcsőházba.

Három nap elteltével komolyan aggódni kezdett a felesége miatt. Nem csörgött a telefon, s újsághoz sem jutott hozzá, nem tudhatta, mi történik odakint. Csak a lépcsőházba látott ki, de abból sok mindent nem tudhatott meg. Viczorogva tápáskodott fel, a konyhakredencbe kapaszkodva jutott ki az ajtóig, majd a falnak támaszkodva ment tovább. A fájdalom visszahúzódott, mintha egy utolsó kimenőre engedte volna. Odakint valóban ragyogó idő volt, a nap nagy erővel tűzött – csak hogy minden üres volt. Nem szólhatott senkihez, fájt a szeme, ahogy bámult szanaszét az utcán. Az újságost zárva találta, az Egérlyuk viszont mintha elérhetetlen messzeségben lett volna. Újra jelentkezett a fájdalom, s mielőtt leteperi, vissza kellett jutnia a lakásba.

Lassan szedte a lépcsőfokokat, a fájdalom bizsergette a lábát, s meg-megvonaglott az egész teste, ahogy a szúrás belemart a mellkasa közepébe. Alig bírta felemelni a lábát, hogy átlépje a küszöböt. Becsoszogott a konyhába, s mikor felnézett, látta, hogy az asztal mellett ülnek valakik. Idegen tekintetek, mégis ismerősek, puffadt, nyúzott arcok. Az öregemberek Piaček úrra pillantottak, mikor belépett, majd lesütötték a szemüket. Piaček úr egy pillanatra zavarba jött, körbenézett, s rekedten megszólalt, szabad bejönnöm, de az öregemberek nem válaszoltak, csak szuszogtak, a padlóra szegezett tekintettel. Piaček úr bátortalanul lépett be. Odabotorkált az egyetlen üresen maradt székhez, leroskadt, és bámult kifelé, a lépcsőházba.

„BEFUTOTTNAK LENNI. VALAHOL /
A CSÚCS KÖZELÉBEN. /
AZ LENNE A KÁNOÁN.“

Tatár Sándor költészetéről

Hosszú listát lehetne összeállítani azokból az alkotókból, akikről méltatlanul kevés szó esik; s még ha leszűkítjük is a névsort kortársakra, s azon belül is a költőkre – akkor is bőven van adósságuk az irodalom hivatásos értelmezőinek. Végül is, sokban múlik rajtuk az, hogy ki kerül bele a köztudatba (és ki marad benne); azt remélem, ez az igencsak homályos kategória racionalizálható (és finomítható). A „köztudatban levésen” – így első nekifutásra – azt érthetjük, hogy egy-egy szerzői név az irodalom iránt érdeklődők viszonylag szélesebb körében ismert, hozzá tudnak rendelni egy-egy, a szerzőre jellemző műfajt, esetleg írásmódbeli (stílus, strukturális stb.) jellegzetességet, a legjobb esetben pedig még műve(ke)t is. Ám nem lehetnek illúzióink azzal kapcsolatban, hogy ez az ismertség ne volna mindenképpen elég szűk körű; a hivatásos irodalomértelmezők (kritikusok, irodalomtörténészek, kultúráközvetítők, oktatók) mellett főleg a diákok, értelmiségiek kisebb csoportjaival kell számolnunk. Nyilvánvaló mármost, hogy még ebben a szűk körben is az lesz valamelyest ismert, amiről (akiről) beszélgetés folyik – akár abban a formában is, hogy a műveket nyilvánosan vitatják, értékelik, hírt adnak róluk (folyóiratokban, az interneten, az oktatás intézményeiben), akár úgy, hogy az informális nyilvános terekben zajló kommunikációban válnak témává.

Ez még nem az a bizonyos kanonizáció, de egy fontos lépés afelé – még ha tudjuk is, hogy a kánon sem nem egységes, sem nem változatlan. Minderről itt hosszabban nem érdemes írni, ahogyan arról sem, milyen – ugyancsak irodalomszociológiai – *okai* vannak a kevésbé ismert alkotók elhanyagolásának. Az értelmezők oldaláról nézve: járhat némi presztízs-nyereséggel azok (újra)értelmezése, akik alig vannak a köztudatban. Az interpretáció nem nyűgözik megrogzött tételek, nem rakódtak még a művekre konvencionális olvasatok, és az újdonság (a felfedezés) gyakran önmagában is elismerést hoz. De mégiscsak komolyabb vállalkozásnak tetszik azokat a műveket értelmezni, olyan alkotókról szólni, amelyek és akik nemcsak a köztudatban vannak benne – szilárdan, tartósan –, hanem ezek új interpretációinak más értelmezésekkel is meg lehet és meg kell vívni, s nem mellékesen kanonizáltságuk kvázi-kanonikus pozíciót kölcsönözhet azoknak is, akik tovább-kanonizálják őket.

Mindez tehát sokkal több és alaposabb kifejtést igényelne – itt csak két további megjegyzéssel zárjuk le a bevezetést. Egyrészt: azért a nemzedéki együvértartozás tudata legalább a fiatalabb generációban előhívja a kevésbé ismert művek és alkotók alaposabb megértésének kísérleteit. Másrészt: érdemes óvakodni attól, hogy „egészségtelenként” írjuk le a jelenlegi állapotot (hogy tudniillik bizonyos művek és alkotók felé kevés figyelmet fordul) – ez bizonyára nem specifikus a mostani korra, és bár okozhat veszteségeket (például hogy nehéz árnyalt képet kapni az irodalom mozgásairól, állapotáról, jellegzetességeiről), mindig vannak próbálkozások arra, hogy részletgazdagabb, pontosabb térkép rajzolódjék. (És hát amúgy is: ugyan, ki mondja meg, mi az egészséges? Mihez képest?)

Tatár Sándor (mondjuk így): a középnemzedékhez tartozik: közel ötven évével már rég nem sorolható a fiatalok közé, de – részben fogadtatásának felemás (hiányos) volta miatt is – aligha sorolhatjuk a beérkezett (ismert, hírneves) költők közé. 2010-ben József Attila-díjat, korábban többféle (műfordítói és költői) pályázati elismerést kapott, számos kül- és belföldi ösztöndíjban részesült. Jelentős műfordítói (és szakfordítói) munkásság áll mögötte: többek között Angelus Silesius, Lichtenberg, Goethe, Nietzsche, Hugo von Hofmannstahl, Schnitzler, Safranski, Sigfried Lenz, Christa Wolf és sok más német nyelvű szerző műveinek átültetője. Magyarországon, magyar nyelven eddig négy kötete jelent meg: *Végtelenül egyszerű lenne minden* (1990), *A szénszünetre eljött a nyár* (1999 – a következőkben: *Szeny*), *Requiem* (2006 – a következőkben: *R*), *Bejáró művész* (2007 – a következőkben: *Bm*). A köteteknek volt némi recepciójuk,¹ talán az eddig utolsó kettőnek erősebb.

Ahogy ennek az írásnak a címe is jelzi, Tatár verseibe beépülnek saját elfogadottságának, s tágabban: a költői alkotásnak, a költői szerepnek, az eredetiségnek és megelőzöttségnek a témái. Ennek a költészetnek éppen az az egyik jellegzetes vonása, hogy folytonosan reflektál magára a versre – az éppen előttünk lévő, készülöben lévőként megjelenített versre csakúgy, mint általában a költészetre, saját írására (annak íródására) is, meg az irodalomra is. Az önreflexiónak nagy hagyománya van a modern magyar költészetben is, akár csak a szerző számára oly kedves (német) romantikában – gondoljunk csak a Tandoritól és Petritől Kemény Istvánon át például Simon Mártonig vagy a Telepcsoport költőig terjedő sorra. Ami Tatárnál talán sajátos, az részint az önreflexió sűrűsége és mindent átható jellege, részint pedig az, hogy korántsem a megszólalást mint tárgyat (vagy végterméket, szöveget) illeti, hanem a készüléstől egészen a (várható vagy aktuális) befogadásig az egész irodalmi folyamatot. Hogy csak néhány példát hozzunk: a *Bm* kötetnyitó versében (*Inga*) ekképp írja le saját – személyes és irodalmi – helyzetét:

*Igen, ürge, ürge a köbön –
a hivatalos árfolyam szerint lovászfíú,
akinek, amiért oly gondosan csutakolja le
minden alkalommal Pegazust, megengedik olykor,
hogy megjárassa a nemes állatot,
ám megnézhetné magát, ha az előírt
időn túl vinné vissza, csatakosra futtatná
vagy bármi más módon túllépné
kegyesen engedélyezett hatáskörét.
Szóval nem egy tényező, nem te-
kintély és nem fémjelez semmit,
mégis és mindenesetre: saját sorsában (már)
nem csupán statiszta,
sőt,
más vélekedés szerint
álruhás kegyence mégis
holmi ledér (– egyesek szerint éppen hogy
válogató) nemtőnek
– bejáró művész.*

¹ Ezek közül a következőkben Margócsy István kritikájára (Egy ki-be-járó művész, ÉS 52[2008]: 5. sz, feb. 1.), valamint Bodor Bélának 2007-ben, a Literán közölt írására (<http://www.litera.hu/hirek/gyaszpille-konyv>) támaszkodom. Nagyon fontos volt továbbá Benda Mihály – remélhetőleg már nem sokáig – kéziratot dolgozata (A Csend hangjai avagy ritmus és vizualitás Tatár Sándor *Vissza nem fojtható levél egy Költőelőd* című versében), amely igen sok ötletet adott.

A „más vélekedés szerint” vagy az „egyések szerint” nyilvánvalóan a lírai elbeszélőhöz képest más, külső hangot hoz be; a befogadók (vagy az irodalmi kommunikációban valahogyan résztvevők – kritikusok, más költők, megfigyelők stb.) hangját. Ahogy ugyanennek a kötetnek a záróverse (*Ez az üzengetés...!*) is egy külső instanciára történő hivatkozással fejeződik be:

A költő holtan is tolakszik. „Rávall –

ha van vers, akkor a sorsunk kevésbé komisz??”

Morózus utánam-jövő! azt üzenem,

hogy folytatsz engem is, ha nem akarod is.

Sőt: Bodor Béla szerint a *R* első ciklusa címével (*dal nem lesz*) az előző kötet egy kritikáját idézi fel,² azaz Tatár itt a konkrét befogadástörténetre is (s nem csak lehetséges, képzetes olvasatokra) utal.

Könnyű tehát egyetérteni Margócsy István kitűnő kritikájának megfogalmazásával, hogy Tatár verse „mintha minden esetben megkettőződne, s arról is tanúságot adna, miként is vélekedik a költő és énje magáról a versírás jellegéről, funkciójáról, értékéről, semmisségéről, egyediségéről vagy imitatív karakteréről”. S hozzátehetjük: a vers befogadásáról és fogadtatásáról. Más nézőpontból viszont azt mondhatjuk, hogy Tatár egyúttal fel is számolja a kint és bent kettősségét, a szöveg és a szövegen kívüli, tárgy és reflexió dualitását. A szöveg és a környező szövegek viszonya gyakran kérdéssé válik: a paratextusok sokasága övezi a szöveget, sőt éppen hogy nemcsak övezi, hanem bele is nyomul. Van olyan vers, amelynek címe idézőjellel kezdődik, ám az idézet vége már a mottó (*Retegsz a költészetért ma – Bm*); van, ahol a cím helye ki van pontozva, s az utolsó szó van „odanyilazva”, a vers élére (*Ifjuságom – Bm*); van két sorba szedett cím (*működ... / ...ész – R*), és van egy egész ciklus, ahol címek és versek viszonya – s a versek határai egymáshoz képest – csak a tartalomjegyzékből derül ki (*requiem – R*). A köteteket mottók és bevezetők nyitják, ám az egyik kötetben (*R*) ott egy Márai-idézet már a tartalomjegyzék után, ahol rendszeresen semmit nem vár már az olvasó. Rába György egy versét egyszerűen sorokra szedve (lapalji vonal alatt) bekebelezi a már említett ciklus; nem is szólva a rengeteg rejtett vagy nyílt, szerzői névvel megnevezett vagy anonim intertextusról, amelyben ugyancsak bővelkedik Tatár költészete. Tehát ha egyfelől igaz a „megkettőzés” Margócsy-féle tétele, másfelől az egybeolvasztás, a határbontás, a szövegek egymáshozragasztása ugyancsak jól jellemezheti Tatár verseit.

Két, egymással ellentétes hagyomány járja át ezeket a költeményeket – az egyik a „jól megcsinált”, tradicionális, klasszikus, szabálykövető verselés hagyománya, amelynek eszménye a ritmus és a rím kifinomultsága, tisztasága; a másik az avantgárd hagyománynak az a része, amely a tipográfiai trükköket, a versformát mint *látványt* emeli a középpontba, s az eredetiséget, a váratlanságot értékeli. Ami az előbbit illeti: Tatár Sándor verseinek egy jó része kifejezetten ragaszkodik a rímek, a ritmus, a szótagszám, a strófaszervezet (stb.) szabályosságához – csak hogy teszi ezt úgy, hogy erre ironikusan reflektál. Erős gesztusokkal hívja fel a figyelmet arra, hogy éppen a szabályok betartása folyik; rámutat a szabálykövetés kínkeserves voltára, a nehézségre, amely elé a poétikai ha-

² „A ciklus címével ironizálva utal *A szénszünetre...* kötet recepciójára. A könyvről szóló kritikáját (Holmi, 2001. április) ezzel a mondattal kezdte Horkay Hörcher Ferenc: »Tatár Sándor második verseskötetétől címe alapján dalszerű lírát is várhatnánk.« Mi sem természetesebb ezek után, mint hogy a *Dal nem lesz* versegyüttesét a szabadversek mellett javarészt dalok (meg néhány szonett, melyek dalszerűsége vita tárgya lehetne) alkotják.”

gyomány állítja az alkotást, s a licenciára, amelynek révén a szabályok és a nyelv összeállításakor megoldhatók a helyzetek. Ilyen esetekre gondolok (a példák és a típusok nyilván szaporíthatók): szó rövidítése a ritmus miatt (és ennek jelzése hiányjellel): *érték'lik* (*Kedvcsináló Harry Potternek – Bm*), *elvál'* (...*arra folyton... – R*); szó csonkolása a ritmus miatt (és jelzése): *viharba'* (*a hangyai vándor – R*); *fossil'* (*Asatag dallat – Szeny*), vagy a rím miatt: „*te olvasod majd e kései postá / -t, ha épp a kezvedbe akad*” (*Ez az üzengetés! – Bm*); „*leni mellő / l hiányzik egy betű*” (*Jámor óhaj – Szeny*). – És általában is gondolhatunk a bonyodalmas, körmönfont, pontoskodó-fontoskodó, minduntalan (olykor zárójeles kérdőjelekkel, felkiáltójelekkel, máskor kurziválással) a megfogalmazással szembeni kétségeit kifejező beszédmódra. Bodor Béla a Silesius-parafrazisokkal (*R*) kapcsolatban írja, hogy ezek „majdhogynem elegánsak, játékosak, helyenként mutatkozó szintaktikai nyakatekertségük nem az erőlködés, hanem a humor jele.” Verset írni, versben fogalmazni, a költészet hagyományos szabályait betartani – sugallja mindez – nem könnyű, problémátlan, magától adódó (vagy akár csak magától értődő) feladat. Ez lehet az egyik (másik) értelmezése a *R* első cikluscímének: *dal nem lesz*; a dal könnyed, közvetlen, áradó volna.

Ami az avantgárd hagyományt illeti, ebből Tatár azt a fontos elemet veszi át, hogy a vers nem (vagy nem szükségképpen) valami hangzó anyag írásbeli lenyomata vagy kottája; az írott szöveg anyaga – az írás maga – elsősorban olvasmány és látvány (egylenő súllyal!), a kimondás, a felolvasás, szavalás ehhez képest vagy másodlagos, vagy más, mindenesetre: más minőség. Az írás (az írott-ság) a szóbeli megszólaltatásnak kifejezetten akadálya (vagy: akadálya lehet; vagy: legyen akadálya – különböző erősségű változatai vannak az avantgárdban is, Tatárnál is ennek). Ahogyan azt Benda Mihály kifejti, Tatár szisztematikusan szembemegy a „szépen hangzó” (ritmikus, rímes) vers eszményével. Ráadásul bizonyos tipográfiai akadályokat állít, ráirányítja a figyelmet írásának anyagszerűségére (és nem hangzás-szerűségére). Ezek „terjedelme” és erőssége változó; a fentebb idézett nyitóversben egy ponton sortörés vagy írásjel helyett néhány szónyi üres helyet látunk: ezt lehet például úgy értelmezni, mint valamiféle váltást, ami ugyanakkor nem tart igényt az új sor kiemelő szerepére, mert mintegy hangsúlytalanul következik az előzőekből (amitől mégis elválik). Vannak másutt (főként a *R* kötetben) nagyobb „fehér foltok”, sorok közötti kihagyásként; a *Szeny* kötet cikluskezdő mottói a lap alján (vagyis szünetet, kihagyást követően) szerepelnek (ezeknek az üres helyeknek Mallarméhoz fűződő viszonyáról Benda bőségesen beszámol). De alig észlelhető jelek teszik nyilvánvalóvá, hogy a vers szövege a hangoztatás (felolvasás) felé nem problémátlanul átjárható – a kurziválások és kövérrel szedések persze bevett fogások, ámde mihez kezdjünk például a kövérrel és nagyobb betűtípussal szedett kérdőjellel (*Filozófus-séták – Bm*) vagy a fett szedésű & jellel (...*s most kéjelegve hallgatom... – Bm*)? A klasszikus avantgárd nagyon feltűnő, harsány, látványos tipografikusságát itt apró jelek váltják fel; noha a *Szeny* nyitóverse – *Tündér változatok műhelye* –, vagy ugyanebben a kötetben a *Békés megkettőződés* című vers szedése már-már a kassági idők költeményeit idézik. Mégis: Tatárnál a szabály inkább az, hogy kis adagban, de kellő súllyal, finoman, de megkerülhetetlenül téríti a figyelmet a vers-test felé. Ha alaposan átnézzük Tatár verseit, arra a paradox következtetésre kell jutnunk, hogy nála a jelöletlennek számító (tipográfiai különlegességekre nem hagyatkozó) versek a jelöltek; az szorul magyarázatra, az hívja ki az értelmezést, ha – mint az e lapszámban közölt *Kíviül lenne a magyarázat!?* című vers esetében is – nem ütközünk a hangzásról a látás felé terelő akadályba.

Nem tekinthető „illegitimnek” vagy „tévesnek” egy olyan értelmezés, amely mindenemű tipográfiai-vizuális trükköt, szövegformálási sajátosságot pusztán dísznek, feltűnősködésnek minősít, s igyekszik a szöveget ettől eltekintve értelmezni. Mintha ehhez az állásponthoz közelítene például Krupp József: „Ilyen a versek olykor lábujjgözetel való ellátása, némelyik szó kapitálissal szedése, vagy az a számomra csak dekoratív elem-

ként értelmezhető eljárás, hogy Tatár néha kettősponttal, pontosvesszővel kezdi a sorokat.”³ Kérdés, hogy mi volna a nyeresége annak az interpretációnak, amely az efféle jellegzetességeket mellékkörülménynek tekintti – talán nem több, mint hogy különckedésben marasztalhatjuk el a szerzőt, a verseket meg besorolhatjuk abba a sorba, ahol az „ön-célú”, „eredetieskedő”, valami mélyebbet valami felszínesebbel pótló szövegek sorakoznak. Ezért mégis hasznosabbnak tetszik, ha jelentést próbálunk tulajdonítani e versek „szemhez szóló” jellegzetességeinek. Kétségtelen, hogy a sorkezdő kettőspont például minden felolvasásban óhatatlanul elsikkad – de hát ugyanez a helyzet sok más írásjellel, sőt a sortörésekkel is, viszont hosszú szüneteket tarthatunk ott is, ahol írásban a két szó szorosan egymás mellett szerepel. Az írásban feltűnő jelek nem a hangzás (előre)jelzői, hanem – mondjuk – a gondolkodás folyamatáé. Például a kurziválás jelölhet hangsúlyt, kétértelműsége irányíthatja a figyelmet, esetleg titkos intertextus jelölője, és így tovább. Arra irányítja az olvasó figyelmét, hogy amit lát (s ami nem egészen szokásos formában kerül a szeme elé), fokozott figyelemmel vesse latra, mert a jelöletlen megjelenéshez képest valami jelentésmódosulással érdemes számolnia. A sor eleji kettőspont (vagy pontosvessző) utólagosan pozicionálja az előző sort, és súlyt ad a rákövetkezőnek: az, ami addig megakadás, megtorpanás nélkül haladt előre, hirtelen (utólag látjuk) megáll, és a rákövetkező sor következtetés vagy következmény lesz. A lábjegyzet vagy a tipográfiai váltás (nagyobb betűre vagy más betűtípusra) még kevesebb értelmezői munkát igényel, hiszen számos más szövegtípusból jól ismert fogások ezek – és jobban járunk, gazdagodik szövegértésünk, ha ezeket nem dekorumnak tekintjük, hanem – jóllehet versben nem szokványosan fordulnak elő – mozgósítjuk a más típusú szövegekkel kapcsolatos háttértudásunkat, és jelentést tulajdonítunk nekik.

A fentiekkel – az erős önreflexió tradíciójával, a szövegek sokaságát befogadó megformálással, a klasszikus versformálás hagyományaival folytatott párbeszéddel, az avantgárd vizualitás különleges életbentartásával – még mindig aligha férkőztünk megnyugtató közelségbe Tatár Sándor verseihez. Ezek csak első, és, meglehet, csak felszínes ötletek ahhoz, hogy sikerüljön észrevennünk: nagyon érdekes, sajátos, izgalmas költészet alakul előttnk. Érdemes rá, hogy belekerüljön (vagy: beljebb kerüljön) a köztudatba.

³ Krupp József: Végérvény és visszahozás. *ÉS* 51 (2007), 5. , február 2.

Kívül lenne a magyarázat!?

*a rettenetes bécsi tél,
mikor megint kibicsaklott pszichém,
és kísérteni visszajárt,
mit, azt hittem, hogy már lezárt
csaknem kilenc jótékony év,
de nem; mi volna hát elég
erős pecsét, vastag palack,
ha ama régi, tűntnek hitt haraszt
újra zörögget ismerős
kaján-démon léptek alatt,
s veszélyt rejt minden pillanat
(alattomban közelgető) s
ha újra abroncs mellemen
s mögötte rettegés terem;
én innen el nem mozdulok,
tűröm tovább, ami jutott:
szmogot, parlagon-heverést,
a napok mókuskerekét,
ha tudtam voln', mire ítél
a lidércfoltos bécsi tél –
hisz felébredt belül a bős
ön-sárkány; el sem múlt az ősz,
s én már nem voltam egyedül,
hordoztam rákomat belül –
kecsegtethettek gyógyszerek,
ő a markába nevetett
vagy vihogott vagy kuncogott...
– de nem: épp hangot nem adott
bennem lett némasága monológ,
megszűnt hiszen a külvilág,
sem csupaszodó őszi fák,
sem udvarok, sem porolók,
sem utcák, kocsmák, múzeum,
mi rejthetne: semmi, sehol,
s csak félelem s latolgatás
maradt, hogy még meddig kinez
e szeszélyes, titkos gonosz,
ki másnak sosem látható,*

*és nincs is őt leírni szó;
csak zavaros szóáradat,
mi szabott órán felfakad,
ha lélekgyógyász hallgat épp,
pénzt kapván konfúz szavakért,
s ha kész meghallgatni barát,
nem öntheted rá szörnysarát
bensődnek, melyről nem tudod,
mitől gennyedt el, hol az ok
– karácsonyi csomagolás
a köd, a varjúkárogás,
az Ádvent csak lidércnyomás...
az okig kell, de merre áss?
amit tudsz: szöknöd nincs hová:
lakik s használ, mint birtokát –
s most sem tudom, meddig kísér
a börtönrácsos bécsi tél...*

második félreértés

Ön szerint,
ki hordhatja vissza?
Ki képes rá?
Menjen az asztalhoz,
tegyen fel zenét.
Schubert, az való
ide, szerintem kevés
alkalom adódhat
az életben, amihez
Schubert ne illene.
Szeretném, kérem,
beszéljen németül,
a leghosszabb
német szavakat,
lassan, érthetően,
anélkül, hogy
figyelne rájuk,
terítse szét a figyelmét,
Bécsben élni át a telet,
kedves uram, azt
szerettem volna,
egy téli utazást,
megtalálnom a magam
varázshegyét itt nem
sikerült, meglehet nincs,
sehol sincs, kivétel Ausztria,
mit gondol, van-e olyan, ami
Ausztrián kívül nem létezik,
és létezhet-e az,
aminek határa van?

Több mint gondolat

*Első és utolsó nap: vasárnap.
Kísértés: a kert túl tökéletes.
Túl kék az ég csöndillatos a tisztás.
A mókus túl közel s önfeledt játszik:
túl békés és túl boldog vagyunk.*

*A tökéletesnél is jobbra vágyunk
s ha megkívánjuk ki is próbáljuk.
Ilyen augusztusi tiszta nap
fogamzik meg a több mint gondolat.*

*A kontrollált extázis: ez az Éden.
A gyönyört a nyelv fájáról tépem.*

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Késésben

Bertók Lászlónak

*Tíz kilométeren másfél órát késett, döcögött, álldogált
a szerelvény, s hátra volt még száz, de ahogy olvasta
a könyvet, hálát adott a ki tudja milyen hibából eredő
órákért, járt-kelt a kérdések között, araszolt vissza,
meg-megpihent titokra lelve, szemernyi rést sem akart
elveszíteni, péntekből vasárnap lett, pillanatok
sokaságát birtokolta, a késésben ért időben
állomásról állomásra, végül derűsen meglódult a vonat.*

Történet

Julio Cortáznak

*Nagyobb rend van életében, ha sikerül elbeszélnie
egy valamikori történetet, tíz sorban egy novellát,
háromban egy regényt, mert arra képtelen lenne,
hogy nap mint nap teleírjon oldalakat, küszködve
mondatokkal, behódolva teremtett figurájának,
valaki majd úgyis továbbálmodja a tolókcocsikat,
százával döcögtek a sínek fölött egy ismeretlen
cél felé, egy másvalaki idejében úgyis folytatódik
az övé, s utcája egy másik város utcájába torkollik.*

Belső nyomvonal

*El akarom felejteni a szomszéd
öregasszony dohos szagát,
a hideg házmestert, meg
akarom ízlelni az erdőt,
a lélegző, meleg növényeket.
Legutóbb mást akartam
elfelejteni, azóta kazánnal
fűtenek a házban, és
lebetonozták az erdőbe
vezető utat, szilárd alapokon
nyugszik a hőmérséklet.
Jobban vagyok. Meglátom
az első fákat, könnyebbé
válík a séta, a levegő, végre
elbújhatok a lombok alatt.
Megpróbálom rögzíteni a helyzetemet,
a lombok szélirányát, a törzsekre
száradt nyálat, elraktározom a jeleket,
a terep finom lábnyomait,
hogy büntudat nélkül tüntethessek
el mindent, ami nem rám emlékeztet.*

*

*Az erdő úgy kanyarog
bennem, mint a vérerek.
Hány dühös ág sért
meg egy ilyen út során,
mint a túlhegyek, pontozzák
tele belső ösvényeim.
Belekóstolni egy növény testébe,
és visszavarrni a hiányzó részt.
Kitapasztalni és megérteni
a körülményeket, hogy
milyen íze van a fának,
milyen a gyógyulásnak,
hogy milyen édes az eltévedés
és a visszatalálás, először*

*soha nem sikerül átcsusszanni
a tű fokán. A legkeskenyebb
utak, azt hiszem, mégiscsak
bennem vannak.*

*

*Nem próbálhatom ki a növények
zamatát, nem adhatok lehetőséget
az emlékezésnek. A földre hullott
leveleket szedhetem fel csupán,
le tudjam dörzsölni karomról a
vért, a menekülés lenyomatát.
A leveleket bőrradírnak hívom,
és magamnál tartom őket,
véletlenül se mutassák meg
helyzetemet az ágak nyilai közt.
Az éles bozótok gondoskodnak
a mögöttem érkezőről, nekem
csak a pillanatra kell figyelnem,
hogy ne változzon nyommá.*

*

*Az öreg tölgyfa törzsén
zöld jelzés mutatja a helyes
utat. Mikor megpillantom a
nyilat, már tudom, hogy
le fogom szagatni az
alatta elszáradt kéregdarabot.
Sokáig állok előtte, mennyit
ér a kellemes, mennyit a
hasznos, végül mégsem
hazudok. Azért tüntetem el
a jelzést, hogy ne találjanak
rám, hűségem az öreg tölgy
iránt csak ezután következhet.
Futás közben nem gondolok
arra, ami mögöttem van.
Megbotlok egy kőben, számba
megy a por, ez az eggyé válás
más, mint amit a törzs és a
turistajelzés mutat,
mélyebbre hatol, de nem
marad nyoma.*

*

*A rejtőzködő madarak
száraz lihegéséből
tudják: nem látogatóba
jöttem. Kifinomult a
hallásuk, mint a vakoknak,
ebben az erdőben a család
érzését a láthatatlanság
adja. Aki itt lel otthonra,
annak többé nem érintheti
folyadék a torkát, a család
összes tagja fennhangon
zihál, egy idő után az
újonnan érkezők is megérik
a közös frekvenciát.
Végül ez biztosítja a csöndet,
hogy soha ne leljünk egymásra.*

*

*A menekülő róka hogyan tüntetheti
el végérvényesen saját nyomvonalát?*

Belgrád külön történet

I.

*Befutunk Belgrádba,
Rover 75, 150 lóerő,
azt mondják,
a Balkán fekete báránya
élénk, underground,
karakán és lüktető,
déli harangszó helyett,
a meztelen Victor köszönt,
háttal fordít a belvárosnak,
csupasz farát bámulják
prúd nudincselkedők,
kezeiben kard, békéért,
és ragadozó,
súlyom,
a szláv szabadság jelképe,
Duna-Száva közrefogja
Kalemegdan-fellegrát,
115 csatát vívtak érte.*

II.

*Skadarska, a
belgrádi Montmartre,
romantika-utca,
bája megmaradt,
hangulatos éttermekben
prímások húzzák,
dínár mindig akad,
érdemes kipróbálni:
Bizonyos Napokon,
Két Őzike,
Két Fehér Galamb,
Három Kalap,
kiváló a
csorba csirke, gibanica,*

*gyuvecs, sopszka, csevap,
bazaltkockákon,
pódiumok és napernyők
mellett a Bajlonova piacra,
bűzös valóságba érkeziünk,
tojást kapunk a trafikostól,
ahol cigarettát veszünk.*

III.

*Nagyszombat,
idén a két húsvét
időpontja egybeesik,
az Avionon kívül minden zárva,
a Jugoszláv Légierő Múzeuma
várja vendégeit,
futurista üvegbúra
a Tesla Reptér mellett,
Hurricane-ek, Spitfire-ök,
Messerschmittek,
a II. világháború és
a jugó hadiipar termékei,
helikopterek, futárgépek, vadászok,
partizán csapat-repülőök,
NATO-hadművelet,
egy avioni F-16-os farka,
fel nem robbant Tomahawk,
F-117 katapultáló kabinet,
beülünk a kis Cesnába és
hirtelen kitör a délszláv háború,
Sarajevo, Srebrenica,
Vajdaság, majd Koszovó,
és Radovan Karadžić,
aki nem bűnös,
mitikus hős a szerbek szerint,
sok ez, ebben a környezetben,
más a cél, mégis,
balkáni múltba tekint.*

AVANTGÁRD UTAZÁSOK

Deréky Pálnak barátsággal, utólag az *On the road*ba

Négy utazásról szeretnék írni e tanulmányban, pontosabban írásban megformált másukról: Tolnai Ottó 1967-es budapesti és párizsi, valamint Méliusz József 1968-as és 1978-as újvidéki útjáról. Tolnai közvetlenül utazásai után tette közzé útinaplója darabjait a *Híd*-ban, még 1967-ben; Méliusz több cikkében, könyvében vissza-visszatért 1968-as és 1978-as újvidéki tartózkodására, leghosszabban talán útinaplószerű *Tranzit kávéház* című könyvében és az *Új Symposion* (1979-ben megjelent) 165. számában. Engem valójában az 1967–68-as utazások érdekelnek – Méliusz 1978-as útja csak annyiban, hogy akkor újra felelevenedett benne (önértelmező távlattal kiegészülve) 68-as utazása is. Persze nem egyszerűen az utazásokra vagyok kíváncsi, inkább az általuk létrejött szellemi kapcsolatokra, térbeli és időbeli hálózatokra, és sokáig, máig nyúló kisugárzásukra.

Néhány évvel ezelőtt bírálatot írtam a *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből* című tanulmánygyűjteményről, amelyben vitattam a kötet két szerzőjének, Deréky Pálnak és Kukorelly Endrének némely megállapítását: „Eldöntetlen kérdésnek tűnik [a kötetben] az is, hogy a neoavantgárd folytonos-e a történeti avantgárral vagy sem? Deréky korszakolása és megjegyzése, hogy »a magyar avantgárd irodalom hagyomány-szála nemcsak elvékonyult, hanem el is szakadt«, vagy Kukorellyé, aki szerint »nem Kassák példája nyomán«, hanem váratlanul alakult ki a neoavantgárd, inkább a megszakított-ságot sugallja. Csakhogy a neoavantgárd kialakulása idején még élnek és alkotnak olyan írók a magyar irodalomban, akik anyanyelvi szinten ismerték az avantgárd nyelvét, nemcsak Kassák, de például Méliusz József, Sinkó Ervin is, még ha akkori írásmódjuk nem is mondható esetleg avantgárdnak. Továbbá fontos szöveggyűjtemények és áttekintések jelentek meg akkoriban az avantgárdból és -ről, például Méliusznak a *Korunk* líráját bemutató kötete vagy Bori Imre avantgárd-hármaskönyve, amelyek nagyon is összekapcsolódtak a kortárs irodalom termelésével.” Az itt következő tanulmányban az e bekezdésben írtakat szeretném bővebben kifejteni, hiszen abban az *Élet és Irodalomban* közzétett bírálatban, három flekk terjedelemben, csak az ellenvetésre volt hely, az igazolására nem.

De nemcsak időbeli, hanem térbeli kapcsolatokkal is foglalkozni szeretnék, megint csak *A neoavantgárd és az irodalmi kánon* című bírálatban írtakat folytatva: „Általános, az irodalmi kánon alapvető kérdéseire jut el magyarázataiban Deréky is, aki úgy látja, hogy a neoavantgárd be nem fogadásának egyik oka a magyar irodalomnak mint nemzeti irodalomnak az ideálja, amely összekapcsolódik az egyközpontúság képzetével, márpedig a neoavantgárd többközpontú jelenség volt.” Az itt tárgyalandó Újvidék – Budapest, Újvidék – Párizs, Bukarest – Újvidék közt zajlott 1967–68-as utazások ki is rajzolják azt a többközpontú irodalmi teret, amelyben azon évek „avantgarde redivivusa” (Méliusz kifejezése az *Illúziók kávéházából*) lezajlott. S ezek a közelmúltbeli történések mai irodalmi jelenségek miatt érdekelnek: azt feltételezem, hogy magyarázó erővel rendelkező háttérrel rajzolnak ki Tolnai Ottó esszéversei mögé, amelyek a kortárs magyar költészet különös és jelentős teljesítményei.

A legegyszerűbben úgy lehetne érvelni amellet, hogy a történeti avantgárd és a hatvanas évek újnak vagy avantgárdnak nevezett költészete összeért, ha rámutatnánk egy

folyóiratszámra, amelyben egyszerre publikált az öreg Kassák és Tolnai (és Tandori Dezső, és a párizsi *Magyar Műhely*t szerkesztő Papp Tibor is): ilyen lapszám az 1967/2–3-as *Híd*. Három 1925-re datált kisprózát találunk benne Kassáktól, továbbá három verset is, egészében idézett és elemzett példaként Bori Imre *A Kassák-vers típusairól* című tanulmányában. Az egyik vers a *Csendélet*, Kassák kései kötetéből, *A tölgyfa leveleiből*; s érdekes módon ugyancsak *Csendélet* a címe az egyik e számban közölt Tolnai-költeménynek is. Ha összevetjük a két verset, hasonlóságok és eltérések is szembetűnnek. Mindkettő megformál egy mozdulatlan képet, „csendéletet”, ám mindkettőben jelen van a beszélő festő, illetve költő is, akik megtörtént vagy lehetséges történetet beszélnek el – s mindkettőben van önirónia is. A Kassák-versben persze több az erő, a koncentrálttság, a Tolnai-versben több az oldottság, az esetlegesség látszata; az előbbi mozdulatlanabb, az utóbbi narratívabb. A Kassák-vers városrajstroma felidézi a *Mesterembereket*, s messze kitágítja a műtérmet körüli teret; a Tolnai-vers csak egy „semmis” konyhai költemény, hogy a szerző gyakori önjellemző szavát átvegyem. S ez éppen a legnagyobb különbségre mutat rá: a Kassák-versben minden a művészi alkotótevékenység (komolysága) köré szerveződik, a Tolnai-versben a költés csak mellékes, álcázó, szinte komikus cselekedet. Mondhatnám, hogy íme, itt a különbség avantgárd és neoavantgárd között, hogy itt, a *Híd* 1967/2–3-as számában összeér a kettő, ugyanakkor megmutatkozik eltérésük is – de nem mondom, mert sokféle avantgárdnak és neoavantgárdnak nevezett vers van. Inkább csak annyit mondom, a *Csendélet* Tolnaija valóban nem Kassák példája nyomán jár.

Más verseiben viszont talán igen. Bányai János idézte például nemrégiben (*Egyre kevesebb talán* című kötetében) *Az angyalok lázadása* című versének sorait 1965-ből, mint „Kassák-nyomokat nyíltan viselőt”: „Mert hajnalban, ha fent a vizeket vadkacsa veri / Harmat csapódik kutunk poros fenekére is. / ÉS AJKUNK ILYENKOR TÉNYLEG KAKTUSZVIRÁGGAL TELI.” De számomra most nem ez a fontos. Egy alkotó vagy mű hatása nemcsak azt jelenti, hogy más alkotók, művek átvesznek tőle egyes formajegyeket vagy eljárásokat; a hatás tágabban inkább kihívást jelent, amelyre többféle választ adhatnak más alkotók; s még inkább a művészeti tér, az alkotási repertoár átrendezését jelenti, s azt, hogy az átrendezést a későbbi alkotók érzékelik, számolnak vele, hozzá képest alakítják saját gyakorlatukat. És hát hallottunk már a hatásiszony fogalmáról is. Nekem elég itt azt megmutatnom, hogy Tolnai érzekelte az átrendezést, amit Kassák költészete véghezvitt: számolt vele.

A *Híd* 1967/6-os számában közzétett *Útinapló, folytatásokban* című írásban kilenc oldalas a budapesti rész, ebből két és fél oldalas a Kassák lakásán játszódó. Tolnai (huszonhét éves fiatalember, első magyarországi utazásán) útitársaival előbb autóval Prágába megy Budapesten keresztül: „a Bécsi úton lépésben hajtunk, kikeressük Kassák házát”. A viszaút budapesti napjaiban Tolnai elég gyorsan (talán Eörsi István kalauzolásával) egy fiatal, avantgárd szellemű lapalapító társaság közepében találta magát a Hungária kávéházban: „*Kezdet* címmel folyóiratot szándékoznak indítani. Állítólag Kassák el is vállalta volna a folyóirat szerkesztését. (...) Kassákhoz készülnek, velük megyek én is.” A *Kezdet*-ről keveset lehet tudni; én annyit tudok róla, amit Tábor Ádám *A váratlan kultúra* című könyvében olvastam. Ő írja, hogy a *Kezdet* első száma március-áprilisban állt össze, a szerkesztők és szerzők névsorában ott van szinte mindenki, akit a hatvanas-hetvenes évek budapesti underground avantgárdjának irodalma kapcsán emlegetni szoktunk, Szentjóby Tamástól Bálint Istvánon és Oravecz Imrén át Erdély Miklósig; a teljes enumerációról ezúttal lemondok. Tolnai, ha jól számolom, április közepén-végén töltött néhány napot Budapesten, akkor kapta meg olvasni a *Kezdet* anyagát.

Kassáknál a fiatalok „a lap körüli fejleményeket, az írószövetségben rendezett szereplésüket ismertetik”, írja Tolnai. Erről az írószövetségi estről az Artpool honlapja azt közli, hogy április 12-én rendezték, s része volt Szentjóby és Altorjay Gábor „3tia testis. Kez-

det” című happeningje is. Így hát Kassák lakásán előbb a pop-artról és a happeningről folyik a szó, később Kassák Tolnaitól Bori Imre után érdeklődik, majd Tolnai Vasarelyről kérdezi Kassákot: „aztán majdnem egész este róla [mármint Vasarelyről] folyik a szó”. Utóbb Kassák közli, hogy a folyóirat valószínűleg nem jelenhet meg, Tolnai pedig megbeszél vele egy későbbi, nyári beszélgetést Sinkó Ervinről. A második találkozásra már nem került sor: Kassák július 22-én meghalt. A portré, amit útinaplójában Tolnai rajzolt róla, az egyik utolsó megfigyelése az idős mesternek: „Görbe mutatoujját figyelem. A régi harcosok ujjá deformálódhatott így az ideg újra feszítésétől. Versmondaitaira is ez a pattanásig feszített áttetsző ideg az, ami annyira jellemző. Érezni, hogyan húzza ki, hogyan feszíti versét, az olvasó élménye ez a mindig jelenlévő erőbedobás, nem pedig, mondjuk tovább képletesen, a madár lelévése. Ujjá a cigarettára (Terv) is úgy csavarodik, mint ecsetjére, vésőjére csavarodhat.”

Ez a zseniális, tömör Kassák-jellemzés olyan ebben az alkalmi, laza, kanyargó, humoros, kissé terjengős, alig szerkesztett útinaplóban, mint egy ellenpont. Beillesztése mintha szembenézés is volna egy, a sajátjától nagyon eltérő művészi alkattal. „Az én költészetem nem az álmok kusza burjánzásából / hanem a geometria szigorú rendjéből születik”: ilyen sosem volt Tolnai írásművészete. Néhány vonásuk mégis hasonló: a képzőművészet iránti érdeklődés; a szabadvers iránti elkötelezettség; az új költészet, vagy inkább újra kezdett költészet eszménye: „emlékszel akár ifjúkorunkban / előről tudtuk kezdeni / mint kevesen a világon / mi csak folytatható / ha nem is folytatható / a költészetet” – írta Tolnai a *Nullás lisztben*. S amikor azt írta hatvanas évekbeli önmagáról, hogy olyan „Cendrars- és Michaux-féle költő szerettem volna lenni”, ebben az önjellemzésben, azt hiszem, a Cendrars-t fordító Kassák, a Párizsig csavargó Kassák is benne volt.

„Talán öregkori verseit szeretem legjobban” – olvassuk az útinaplóban Kassákról, s idéz is tőle néhány egyáltalán nem jellemző verssort. Ám ez nem azt jelenti, hogy a *Vagyonom és fegyvertáram* és *A tölgyfa levelei* költészete állna a legközelebb Tolnai költői gyakorlatához; talán épp ellenkezőleg. Tolnai gyakran beszél nagy megbecsüléssel olyan költői teljesítményekről, amelyek elég távol állnak a saját gyakorlatától: a *Költő disznósírból* című, 1998 és 2004 közt készült beszélgetéskönyvben például Pilinszky kései verseiről vagy Toldalagi Páléiról. Sőt, egy helyen egyenesen arról van szó, hogy másfajta verseket ír, mint amelyeket olvasni szeret. Parti Nagy Lajos a kötött formáról kérdezte éppen, nem tervez-e ilyeneket írni? „Nem. Már nem. Persze, látod itt az asztalomon, kiket olvasok, Tóth Árpád, külföldi költők, Arany versei, Áprily, Toldalagi vannak itt a kis polcon, ahol ülünk. Mindig az ellenpólust szeretem olvasni, a másik típusú költőt. A szabadverseket nem szeretem olvasni. A szabad én vagyok.”

De lehet, hogy nem volt igazam az előző bekezdésben, s Tolnai mégis párhuzamot látott az öregkori versek és saját törekvései közt. Az egyszerűséget másképp valósította meg a kései Kassák és a hatvanas-hetvenes évekbeli Tolnai, de mindkettőjüknek alaptörekvése volt, noha az előbbi szerzőnek önideológiaiaként, az utóbbinak inkább saját költői gyakorlata belső ellenpontjaként. A *Gerilladatok* ciklusára utalva írta a *Versek* kötet 51. darabjában: „ilyen egyszerű könyveket kellett volna csinálni / igaz a gogol halála ilyesmi / egy pohár vízről kellett volna írni csak”. Tolnai egyszerű anyagokkal (liszttel, gipsszel, zsírral stb.) folytatott hatvanas-hetvenes évekbeli költészeti munkája kortárs képzőművészeti gyakorlatokra emlékeztet – azt feltételezem, hogy nem irodalmi, hanem képzőművészeti ihletésű. Maga is többször nevezte festészetnek saját költészetét (például a *Költő disznósírból* kötet 321. oldalán). Egyik képzőművészeti kritikájában (a *Hangya-napló, ismét* címűben, mely *A meztelen bohóc* című kötetében olvasható) pedig így írt: „Thomas Mann mondja valahol, hogy a költők többnyire voltaképp valami mások, átalakult festők, grafikusok, szobrászok, építészek. Ilyen átalakult lény vagyok én is – voltaképpen valami más: festő...” E játékos Mann-utalás felől nézve megint csak különbség látszik Kassák és

Tolnai közt: az előbbi átalakult építész volt festőnek és költőnek is, az utóbbi pedig valóban átalakult festő.

De térjünk vissza 1967-be, Kassák lakására, ahhoz a kérdéshez, amellyel a házigazda Bori Imre iránt érdeklődött Tolnaitól. Csaplár Ferenc Kassák születésnapjainak ünnepléseiről írott tanulmányából tudható, hogy 1966 elején, amikor eldölt, hogy a Magvető monográfiát adhat ki az avantgárd mester nyolcvanadik születésnapjára, Kassák jelölhette ki a monográfia íróit, az irodalmi életművéről szóló nagyobbik rész szerzőjének Bori Imrét. Ez a döntés, azt hiszem, zseniálisnak bizonyult, s nemigen alapozódhatott másra, mint az újvidéki irodalomtörténész néhány kisebb Kassák-tanulmányára, amelyek 1965-ben jelentek meg az *Új Symposion*-ban. Bori 1965 előtt tudtommal nem foglalkozott az avantgárdal, s addigi működéséből nemigen következik az 1967-es Kassák-könyv utószavának erős, akkoriban, azt hiszem, majdhogynem botrányos állítása, miszerint „a modern magyar líra története tulajdonképpen Kassák Lajos felléptével kezdődik”, azaz nem Adyval, nem a nyugatosokkal. Kassák mintha megérezte volna az 1965-ös *Új Symposion*-számok tanulmányírójában majdani apostolát, s a hatvanas-hetvenes évek fordulóján megjelent három kötetes *A magyar irodalmi avantgarde* szerzőjét. E könyveknek nehéz túlbecsülni a jelentőségét még akkor is, ha sok mindenben akkori és mai bírálóinak volt, van igazsága vele szemben. Méliusz József például, aki 1968-ban Újvidékre, majd tovább Zágrábba vezető utazására Bori nagy nehezen megszerzett Kassák-könyvét vitte magával olvasni, későbbi kötetében, a *Tranzit kávéházban* mint „a magyar avantgarde rehabilitálójáról” írt a szerzőről. Azért, hogy a magyar avantgárdot ne „egyszemélyesnek” lássuk, hanem sokszereplősnek, és Kassák mozgalmánál jóval szélesebbnek is, a legtöbbet Bori tette (ír erről Derék Pál is *Latabagomárjában*) – ezért neveztem zseniálisnak Kassák 1966-os választását.

Amikor 1967 áprilisában Kassák és Tolnai beszélgetett, Bori (és szerzőtársa, Körner Éva) könyve még nem jelent meg, de Kassák már hónapokkal korábban olvasta. Nem lehetetlen, hogy az ő szemében ezek a még meg nem jelent kiadványok, a *Kezdet* és a monográfia, összefüggtek. Csaplár Ferenc legalábbis azt feltételezi már említett munkájában, hogy Kassák 1967-es nyolcvanadik születésnapját arra igyekezett tudatosan felhasználni, hogy áttörést érjen el az avantgárd magyarországi elfogadtatásában. Így értékelte márciusi, a Fényes Adolf teremben megrendezett kiállítását is Victor Vasarelynek írva: „Íme, áttörtem egy betonfalat.” Tolnai a kiállítást már nem láthatta, áprilusra bezárt. Az útinaplóban különben egyszerre ír elismerően és fenntartásokkal Boriról (aki a *Híd* szerkesztője is volt 1967-ben). „Ez az ember egyszerűen megtalálta a modern vers kulcsát”, írja róla, ám aztán azt fejtegeti, hogy Bori tanulmányaradata túlzottan érthetővé teszi a modern költészetet, vele szemben „olyan kritika után vágyom, ami lenni hagyja a verset, ami csak hallgatózik a költőnél.” De nem Bori és Tolnai viszonyáról akarok írni, csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy egy kérdésben a mai (és akkori) Tolnai hasonló álláspontot foglal el, mint a hatvanas évek végi Bori: a nyugatos költészetnek a magyar irodalomban elfoglalt helyével szembeni ellenérzésre gondolok.

A fiatal szerzők, akiket Tolnai a *Kezdet* kéziratcsomagjában olvasott, 1967-től fel-fel-tűntek a *Híd* és az *Új Symposion* hasábjain – magyarországi folyóiratokban kevésbé. Szentjóbý-vers elsőként Tolnai írásában jelent meg: *Kentaur* című költeményét (ún. „metafizikus korszakának” általam ismert legjellemzőbb darabját) bemásolta az útinaplóba egy Lányi András-epigrammával együtt. Most csak a *Hídnél*, s a fentebb emlegetett *Kezdet*-szerzőknél maradván: Szentjóbý versei (még a „metafizikusak” közül) az 1967/12-es számban, Oravecz versei és Trakl-fordításai 1968-ban, Erdély Miklós-szöveg (a *Sejtések*) 1970-ben jelent meg először; nem sorolom tovább. Mint ismeretes, az elsőnek tekintett magyarországi happening, az 1966-os *Az ebéd* (*In memoriam Batu kán*) részletes leírását is Tolnai-írásból ismerjük: *Néhány megjegyzés Bori Imre A legújabb magyar líráról* című írásához című vitacikkébe illesztette bele 1968-ban, az *Új Symposion*-ban.

Ez a vitacikk azonban nemcsak a happening-leírás miatt érdekes. Az a kifogása Bori elemzése ellen, hogy nem érzékelteti elég élesnek a váltást, önállóan a kezdeményezést, amelyet a legújabb líra hozott a magyar költészetben: „az új líra (az új lírát, mint ahogy Bori elemzéseiből is kitérünk, Tandoritól kell számítanunk) egyáltalán nem Juhászék árnyékában cseperedett fel, helyesebb lenne, ha azt mondanánk, egyszerűen átlépte ezt a Borinak oly végzetesnek tűnő, elefantiázisban szenvedő költészet árnyékát, sőt én már egy másik árnyékot vélek felfedezni, amit a legújabb költők vetnek vissza oly nagyra vélt elődeikre.” 1967–68-ban, Tandori első kötete, s az első Tandoriról szóló értelmezések megjelenése előtt vagyunk, noha valószínű, hogy kéziratban mindkét újvidéki szerző ismert legalább kötetnyi Tandori-költeményt – talán a később *Töredék Hamletnek* címet kapott kötet anyagát, talán vele csak részben azonosat. Tudtommal Tandori-versek folyóiratban először a *Híd*-ban jelentek meg, 1966-ban. Az első kötetének címet adó versét is a *Híd* közölte, történetesen ugyanabban az 1967/2–3-as számban, amely egyszerre publikálta Kassákot és Tolnait. Tolnai vitacikkének idézett részlete valószínűleg az első nyilvános megfogalmazása annak, hogy Tandori verseivel új líra szólalt meg a magyar irodalomban, hogy az új líra Tandori verseivel szólalt meg a magyar irodalomban. Tolnai 1968-as értéktétele ugyanakkor valószínűleg nem egyéni vélemény volt, mert valami hasonlót gondoltak sokan a Hungáriában megismert fiatal írók közül is, illetve az *Új Symposion* körében is.

A kéziratot olvasva Tolnai mindenesetre rájöhetett, hogy ifjú budapesti költőismerősei nem Kassák, hanem egy másik (nem avantgárd) költő nyomait követik: Pilinszkyét. Az útinaplóban egy nyomtatott oldal választja el egymástól az alábbi két passzust: „Érdekes, a két legnagyobb élő magyar költő tökéletes ellenpólus: Füst már az indulásnál bezárul, Kassák az örökké nyitott.” Ez az idézet a Kassáknál tett látogatás leírásába illeszkedik. A következő idézet pedig a Weöres Sándornál tett (immár nem társas, hanem egyszemélyes) látogatás leírásába: „A fiatal magyar költőkről beszélgetünk, mesélem, rábukkantam arra a rétegre, amit annyira kerestem, hiányoltam a mai magyar költészetben. Pilinszky a mesterük. Hangjátékukat is hallgattam. Happeningjüket nem. Elkaptam a Kezdet egész anyagát, de csak a verseket sikerült elolvasnom.” S bemásolja Szentjóbý *Kentaur* című költeményét az útinaplóba: „Összeérő / két idő // partjuk között / egy rejtett árny / fordul egyre beljebb // És felfelé / úzik a dalt a paták”.

Nem igényel külön magyarázatot, mekkora távolság választja el ezt a remek hétsoros verset szerzőjének későbbi, avantgárd szövegeitől, mondjuk azoktól a hetvenes évek elejéről származó írásoktól, amelyek a *Szógettő* című gyűjteményben jelentek. Nem arra akarok célozni, hogy e hétsoros vers – s a *Híd* 1967/12-es számában jelent négy másik – költője még nem volt avantgárd, a *Szógettő*-ban közölt szövegeket meg már igen: ennél bonyolultabb és érdekesebb a helyzet, noha a hatvanas évek közepe után Szentjóbý nem írt többé ilyen „metafizikus” költeményeket. (Áttért a pop-versekre, majd azokat is elhagyta.) 1967-ben még együtt álltak olyan ideák, érzékenységek, amelyek utóbb egymástól távolinak tűnnek: például az avantgárd és Pilinszky szellemi hatása. A happening és a „metafizikus” versek. Aki derékig földbe ásva verte az írógépet az 1966-os happeningben (*Az ebéd. In memoriam Batu kán*), ugyanaz, mint aki a *Kentaur* című fenti költeményt közzétette 1967-ben.

Tolnai Ottó mindenesetre máig hangsúlyozza kötődését Pilinszky költészetéhez, különösen kései lírájához, s egyben hangsúlyozza (*Költő disznózsírból* című kötetében például) azt is, hogy „az egész magyar irodalom nem fogadta el a kései Pilinszkyt. Ez a nyugatos irodalom diktatúrája a mai napig tart a magyar irodalomban.” Tolnai az utóbbi másfél évtizedben nagy Pilinszky-ciklust írt: ám ezek a költemények, én úgy látom, nem a *Nagyvárosi ikonok* és a *Szálkák* nyomán haladnak. Mint a korábbi példában, itt sem esik egybe Tolnai kinyilvánított vonzódása és költői gyakorlata, sőt, mintha rokonszenve épp az olyan költői alkotásoké volna, amelyek a sajátjaitól eltérnek, s mintegy ellenpólusát jelen-

tenék, legalábbis annak a terjedelmes, részben asszociatív szerveződésű, részben narratív esszéisztikus szabadversnek, amely mai-közelmúltbeli költészetének legjellegzetesebb teljesítménye.

Tolnai másik számomra fontos 1967-es utazása Párizsba vezetett; erről szóló útinaplóját az 1967/12-es *Híd* közölte. Legemlékezetesebb részlete a Belgrádtól Párizsig tartó vonatútról szóló négy oldal, részszegélyben töltött órákról egy cigány párral – de majdnem ilyen emlékezetes párizsi szálláshelyének a leírása, pontosabban az ágyáról szóló oldal is. A szálláshelye a *Magyar Műhely* szerkesztőségében volt: „abban az ágyban alhatom, amiben néhány nappal előttem a nagy magyar költő, Pilinszky pihente teste fáradalmát, amiben a nagy magyar költő, Pilinszky álmodott – Párizsban! / Uram, megérdemeltem én ezt? / Első pillanatban az az ötletem támadt, az ágy mellett fogom tölteni éjszakáimat...” – és így tovább, egyszerre kultikusan és tiszteletlenül, blaszfém módon és játékosan. Az ágy vizes volt a faltól és bolhákkal volt teli, aludni alig lehetett benne. A falon pedig Kassák gyászjelentése:

„KASSÁK LAJOS
MEGHALT

80 ÉVES KORÁIG HARCOLT AZ IGAZSÁGÉRT, ERKÖLCSI TISZTASÁGÁT, JELLEME
HAJLÍTHATATLANSÁGÁT MEGŐRIZVE. KÍSÉRJE VÉGIG MINDANNYIUNK ÉLE-
TÉT ÁTHATÓ HŰSÉGES TEKINTETE.
FELESÉGE“

Tolnai az első párizsi napokban, a szerkesztőségben emlékverset írt a *Magyar Műhely* Füst Milán-számába: Kassák és Füst („a két legnagyobb élő magyar költő”, írta még néhány hónappal korábban) négy nap különbséggel halt meg 1967-ben. Csavargott a városban, elment a modern művészetek múzeumába és azzal jött ki, hogy a klasszikus avantgárd művészet nagyrészt halott: „A Modern Múzeumból kijöve a piacon pihentetem szememet. Halak, füge, kopasztott liba (több Soutine-képet kellene látni!), patlidzsan – megtorpanok, egy kötényes asszony nagy késével ananászt vág ketté, s felém mutatja a csorgó, csillogó gyümölcsöt: megvan! Biztosan tudom: a látott képek legnagyobb része halott: halottak a Picasso-képek, halottak a Dufy-, Braque-, Leger-képek, legjobban halott a dada fulfilke. A jó kép mindig így él, csorog, mint a félbevágott ananász: Gioconda! Vissza kell futnom Giocondához.” De persze nem antiavantgárd, vissza a régiekhez program ez – a következő bekezdés már arról tudósítja az olvasót, hogy „teljes erővel” hatott rá Párizsban az akciófestészet, francia mesterek ötvenes évekbeli nagy vásznai.

Megint ugyanazt lehet megállapítani, mint korábban: hogy összeér és eltér az egykori és az 1967-es avantgárd; a fenti elparentáló bekezdést Tolnai azokról a nagy avantgárd festőkről írta, akiknek a *Mesterek köszöntése* sorozatot szentelte Kassák. Ám amikor új nyugat-európai irányzattal találkozott kinn, így kiáltott fel útinaplójában: „hol van új Kassánk, aki ezeket az új irányzatokat regisztrálni és elsősorban magán átengedni tudná”. A Füst-emlékvers különben elkészült; nem lett emlékezetes alkotás. A *Magyar Műhely* és az *Új Symposion* körének kapcsolata feldolgozatlan történet. Tolnait számon tartották a műhelyesek, de nem publikált ott gyakran. A hetvenes években létrehozott műhelyes Kassák-díjat a budapesti underground avantgárd több tagja is megkapta, Tolnai nem. Tolnai már többször idézett beszélgetéskönyvében nagy elismeréssel emlegeti Nagy Pál hatvanas évekbeli prózáírását, a *Reménység*, *hosszú évek* kötetét és a *Hampsteadi semmittevőket*. Ha van egyáltalán magyar irodalmi előzménye (egyben párhuzamosa) Tolnai hatvanas évek végi prózáírásának, a *Rovarház* című regénynek, akkor leginkább a *Hampsteadi semmittevők*. Nagy Pál regénye éppen 1967-re készült el: az év végén kiadott Füst Milán-számban ott a sajtó alatt lévő könyv hirdetése.

Ha belelapozunk a párizsi, illetve az újvidéki folyóirat 1968-as számaiba, azonnal látható egyik nagy eltérésük: a *Magyar Műhely*ben semmi 68-as nincs, az *Új Symposion* pedig teljesen 68-as, és egyszerre párizsi és prágai 68-as. A *Magyar Műhely* úgy volt avantgárd, hogy nem volt baloldali, az *Új Symposion* viszont kezdettől fogva az volt. Ebből a szempontból az újvidékieknek a hatvanas években több közük volt Kassákhöz és a magyar avantgárd hagyományhoz, mint a műhelyeseknek. A budapesti underground avantgárd kapcsán ritkán szokás emlegetni a baloldaliságot, holott azt hiszem, lehetne vagy kellene, legalább úgy, ahogyan Marno János tette egy Szentjóby Tamásról szóló beszélgetésben, a *Holmi* hasábjain (1990/9): „megint 68-hoz megyünk vissza, amivel Tamásnak mégiscsak van, volt szerintem elkötelezettsége, egy mély, belső és talán azóta sem szűnő elkötelezettség. A baloldaliság. Nem politikai értelemben, hanem a bölcseletpraxis értelmében. Tehát hogy én úgy létezhessek, hogy miközben abszolút antibolsevista vagyok, aközben abszolút polgárellenes vagyok. Nonkonformista. Akkor ez evidens fogalom volt.”

Ahogyan Marno visszaemlékezve leírta Szentjóby elkötelezettségét, pozícióját, az némileg hasonlít arra, ahogyan Tolnai beszél saját hatvanas évekbeli anarchikus pozíciójáról (megint csak a *Költő disznósírból* című kötetében): „a Symposionban meglévő áramlatok közt Domonkossal mi inkább egy anarchikusnak mondható vonalat képviseltünk”. Mások e folyóiratban inkább (vagy: legalább annyira) társadalmi avantgárdnak tekintették a Symposion-mozgalmat (már ez a szóösszetétel is milyen beszédes), semmint esztétikainak. Az *Új Symposion* a hatvanas évek baloldali megújulásának legjellegzetesebb magyar folyóirata volt, erről részletesen, eléggé maliciózan írt *Vajdasági lakoma* című, a folyóirat politikai történetéről szóló könyvében Szerbhórváth György. Az 1967 körüli évek nemcsak a „redivivus avantgarde” évei voltak, hanem a baloldaliság redivivus-ának az évei is – és a kettő összefüggött, sőt, sokak számára szinte azonos is volt a két folyóirat. Például Méliusz József számára is.

Tolnai Bukarestben az 1968 utáni évek valamelyikében járt, a megérkezését, beatnik-autójának begördülését többször is felidéző Méliusz nem emlékezett pontosan, melyik évben: „akkor, a Symposion korai idején, nem, később, az 1968 nevű világbotrány után állt meg Bukarestben a ház előtt, hol akkoriban laktunk Annával, ott állt meg Tolnai Ottó és Jutka kis autójával, és játék gépkocsijuk telefestve virágokkal, minden színben, a szivárvány színeiben”, olvashatjuk a *Tranzit kávéházban*. Az nem szorul magyarázatra, milyen irodalmi okai lehettek egy újvidéki író budapesti vagy párizsi útjának 1967-ben, de hogy miért utazhatott Bukarestbe 1969-ben vagy 1970-ben, azt elsősre csak azok értik, akik járatosak a romániai magyar irodalom közelmúltjának történetében, vagy legalább olvasták Bányai Éva *Sikertörténet kudarcokkal (Bukaresti életutak)* című interjúkötetét a bukaresti magyar irodalom hatvanas évek végétől kezdődő, bő évtizedig tartó érdekes korszakáról. 1968 után új magyar irodalmi-kulturális intézmények jöttek létre Bukarestben – például a *Hét* című lap és a *Kriterion* –, ezért hosszabb-rövidebb időre sok első vonalbeli erdélyi író költözött a fővárosba. Méliusz 1955-ös börtönből való szabadulását követően folyamatosan Bukarestben élt. Lakásában ismerkedett meg Tolnai Szilágyi Domokossal: a *Költő disznósírban* memoárjának, ha jól emlékszem, ez az egyetlen felidézett bukaresti emléke.

Bizony, többközpontú volt az új magyar avantgárd irodalom a hatvanas évek végén, a hetvenes években: és az egyik központja Bukarestben volt. Méliusz bele is tartozott a bukaresti, vagy általában: a romániai magyar irodalomba, meg nem is. Nemcsak színleg, valóban internacionalista volt; a börtönben, a diktatúrában szkeptikussá, de nem hitehagyottá vált szocialista; egyben elkötelezett avantgárd, s mindenestül urbánus alak (akinek egyik legszebb verse, a *Szénásszekér elégia*, igazi népi költemény: népi szabadvers), fővárosi értelmiségi: egyezőval, az írónak arrafelé ritka modellje. Nagyszerű Szilágyi Domokos-nekrológijában Tamás Gáspár Miklós így emlékezett rá: „köztünk, pontosabban fölöttünk élt az európai balos avantgárd olyan nagysága, mint a nouvelle gauche ábránd-

ában újjászületett Méliusz" (*A második nekrológ, Irodalmi Szemle, 2007/5*). És ebben az újjászületésben szerepet játszott 1968-as újvidéki útja is.

Méliusz tizenhét vagy tizenkilenc évesen járt először Kassáknál (másodjára pedig ötvenegynéhány évesen), 1927-ben vagy 1928-ban: az első alkalom történetét ironikusan-önironikusan, részletesen és kissé látomásosan írta meg *M. J. két nevezetes találkozása Kassák Lajossal* című költeményében. A *Munka* angyalföldi szerkesztőségébe kopogott be, Lehel utca 6., ötödik emelet, óriás szoba nagy meszelt falakkal, rajtuk Kassák konstruktivista képei: M. J.-t „zavarba ejtette hogy a hatalmas szobában / egyik üres sarokból a másikba láthatatlan / jegesmedvék cammognak némelyikük néha / leül ásít és a hátsó lábával a füle tövét / vakarja... / ez volt a Munka szerkesztősége: / angyalföld jegesmedvés műhely / jégcsapokkal és idilltelen és zord kint az / Angyalföld mely nyakát nyújtogatva az / ablak átlátszó jégtáblái mögül kormos / lakatos-arccal benézett... / és Kassák is meghallgatta dadogását". A költemény, melynek itt csak két kis részletét idézem, 1967-ben jelent meg a *Korunkban*, Kassák nyolcvanadik születésnapjára, záró soraiban M. J. második látogatását, beszélgetésüket felidézve: „és ha nem is mindenben de abban / megegyeztek hogy a magyar költészet / történetében Kassák eretnekségével kezdetét / vette a jelenkor...” Ahogyan Bori Imre is írta 1967-es könyve utószavában.

Méliusz bizonyára már 1967-ben elhatározta jugoszláviai utazását, hiszen 1968 májusában Újvidékről az útja Zágrábra vezetett, a hozzá oly sok mindenben hasonló, a számára oly fontos, noha személyesen alig ismert, 1967 márciusában elhunyt Sinkó Ervin sírjához. Sinkó viszonyáról a jugoszláviai magyar értelmiséghez majdnem ugyanaz mondható el, mint amit Tamás Gáspár Miklós Méliuszról írt: miután Zágrábból Újvidékre költözött, inkább fölöttük, mintsem köztük élt, mint az európai baloldali kultúra (nem avantgárd) nagysága, s talán valamelyest újjászületett ő is a hatvanas évek elején ifjú avantgárd-baloldali tanítványai között. Tolnai Ottó, az ifjú tanítványok egyike az újvidéki egyetemről, mindig a lehető legnagyobb ragaszkodással írt Sinkóról, Újvidékre érkezését, utazóládájának kipakolását többször is – szinte az új vajdasági irodalom alapító legendájaként – elbeszélte: hogyan térdeltek a Bécset, Moszkvát, Párizst, Szarajevó környéki hegyeket megjárt utazóládák mellé a költözésben segítő ifjak, s az első ládából hogyan került elő az első könyv, *A lélek és a formák*.

Sinkó biztosan nem hatott (itt most a szó legszokványosabb értelmében értve a hatást) a hatvanas években Tolnaira nagy, realista regényeivel; a formát tekintve nem befolyásolta, azt hiszem, az *Egy regény regénye* sem (ma ez tűnik számomra a szerző legjobb könyvének, s nem maga a regény, az *Optimisták*); s nem tudom, ismerte-e húszas évekbeli verseit, amelyeket megérintett az avantgárd is. Ám biztosan ismerte sok esszéjét, magyarul is, szerbhorvátul is, például az eredetileg 1938-as *Korunkban* közölt *Don Quijote útjait* (akkoriban a *Korunk* egyik segédszerkesztője Méliusz volt), amelyet Sinkó később többször átirat, utoljára 1964-es publikálásakor (mint Bori Sinkó-monográfiájából megtudtam); ismerte hosszú, nyakatekert című tanulmányát az 1962-es *Hídből* (*Széljegyzetek a költészet-ről, a költészet és a történelem viszonyáról és az irodalomtörténet problematikájáról*), amely talán egyetemi előadás lehetett eredetileg; és ezeknek az írásoknak a gondolatmenetei talán befolyásolták is már emlegetett „anarchikus vonalát”.

Az 1962-es tanulmány I. részében van például egy fejezet, „A költészet eretneksége” címmel, amely azt állítja, hogy minden jelentős alkotás magában foglal valami lázadót; a költő eleve eretnek, mert egyénien, meglepően interpretálja a világot; „minden költői mű az újat nem tűrőbe, a befejezettbe valami új színt, szokatlant, előre nem láthatót visz bele”. Ez az eretnek költőről kifejtett teória (amelynek nyomai Méliusznál is felbukkannak, például 1974-es Déry Tiborról szóló interjújában, lásd a *Kávéház nélküli* című kötetében) mintha az 1938-as/1964-es nagy esszé központi, disszidens-fogalmának átfogalmazása, átalakítása lenne. Az esszében Don Quijote annak az egyénnek a jelképe, aki disszidálni

akar a társadalmi rendből, s aki az újkor világában már „az anakoréta új fajtájaként, művészként, filozófusként vagy a disszidálás más formájában megpróbál a társadalomtól és törvényeitől független életformát és feladatot teremteni magának”. Sinkó értelmezésében a disszidens öntudat megnyilvánulása a modern irodalom „antipolitikus esztétikai lázadása a polgári társadalom ellen” is, s a disszidens, individuális öntudatot kell feladnia annak, aki forradalmár lesz, s elfogadja a „legautokratikusabb hatalmat”, a forradalom fegyelmét.

A Sinkó-esszé felállította dilemmájának szerintem ott az ironikus nyoma a *Rovarházon*; a *Sirálymellcsont* kötet Don Quijote-versét (melyet akkoriban Végel László Tolnai költészetének központi, magyarózó erejű darabjának nevezett) talán a *Don Quijote útjai* is inspirálta; a szökes, Domonkos István és Tolnai egyik központi témája a hatvanas években, valószínűleg nem független a disszidens fogalmától; kettejük „anarchikus vonalát” úgy is értelmezhetjük, mint az előző bekezdésben idézett két Sinkó-gondolatmenetből levont következtetést. Ám Sinkó elsősorban nem konkrét írásokkal, fogalmakkal hatott Tolnaira, hanem egyetemi előadásainak formájával. A *Költő disznósírból* idevágó helye így hangzik: „Nagyon érdekes, nyitott előadásforma volt az övé, élőben demonstrálta nagy esszéit, lévén a magyar esszé egyik legjobb művelője. Szeretném hinni, mesélésem módjára is hatott, hogy ezek a mesék valójában esszék, nagyesszék, méreteikben legalább...” S ezzel az idézettel már ott is vagyok, ahová végül el szeretnék érkezni e tanulmányban: Tolnai esszéverseinél – hiszen róluk beszél e sorokban –, s egyik lehetséges mintájuknál.

Előbb azonban Méliuszt kell követnem újvidéki utazásaira, hogy több kitérő által visszaérjek majd arra a pontra, amit az előző bekezdés végén elhagytam. Az *Új Symposion* 165. számában – a címlapon a Kassák első feleségéről, Simon Jolánról készült híres kézjelenes fotók, a hátlapon Kassák fényképe a húszas évekből, Bécsből – közölt *Meghaladni önmagunkat* című szöveg nem Méliusz írásműve, hanem egy beszélgetés utólag monológgá összeállított változata. A bukaresti író 1978-ban járt a folyóirat szerkesztőségében, ott zajlott a beszélgetés, vagy inkább visszaemlékezés, kissé rendezetlen, de roppant gazdag memoár-szöveget hozva létre (amelynek anyaga persze sok más Méliusz-műből is ismerős), a protestáns egzisztencializmussal való találkozásáról a zürichi egyetemen 1929-ben; a Proust és a falukutatás együttes hatására írt első regényéről, a *Város a ködben*ről; marxistává válásáról a harmincas évek Berlinjében stb. S végül elérkezve 1968-hoz, első újvidéki látogatásáról beszélt, találkozásáról az *Új Symposion* szerkesztőivel, Bányaival, Tolnaival, Bosnyák Istvánnal; majd 1968 értelméről, és a saját szellemi fejlődésére tett hatásáról.

Ezt mondta: én „tulajdonképpen arculatomat vén fejjel, a hatvanas években kaptam meg az akkor feltűnt filozófiai és esztétikai áramlatokkal, röstelkedés nélkül vallom be azt, hogy az *Új Symposion*nak is szerepe volt ennek a személyiségnek a kialakításában, s következésképp azoknak a fiatal barátaimnak is, akikkel én tíz és fél esztendővel ezelőtt itt Újvidéken találkoztam.” Nemcsak Méliusz látta így, így látják általában értelmezői is (közülük leginkább Borcsa János monográfiájára támaszkodom): az életmű színvonala a hatvanas évektől kezdve emelkedik, az 1967-es *Aréna* című verseskötettől. Az *Aréna* két szempontból is a későbbi művek őstojása: némely elégiájának (a *Szénásszekér elégiát* már emlegettem is) emlékezésuhataga későbbi legjobb műveit jelzi előre, a *Kávéház nélkül* kötet Velenceprózaverseit, a *Napnyugati kávéház* lenyűgöző Párizs-fejezeteit; s az *Arénában* jelentek meg kitalált századközépi avantgárd költőjének, hasonmásának, Horace Cockerynek az első versei – később, sok év munkával megírta teljes életművét és életrajzát is.

Méliusz kávéház-könyveit együtt szokás emlegetni, ám ez félrevezető (noha, aki félrevezet, maga a szerző), ugyanis a könyvek nagyban eltérnek egymástól: némelyik csak cikkgyűjtemény, némelyik viszont nagy írói ambícióval megformált egységes alkotás, különösen a *Napnyugati kávéház*, annak is különösen első fele (háromszáz oldalas könyv a könyvben), egy 1970-es párizsi utazás sok éven keresztül írt, s a megírás folyamatára is

folytonosan és rétegesen reflektáló naplója. „Most egy Párizsról szóló könyvet írok. Műfajokon túli könyv. Van olyan része, amelyet eddig tizenötször is újraírtam” – nyilatkozta egy interjúban, 1972-ben az utóbb 1985-ben megjelent *Napnyugati kávéház*ról. Még érdekesebb, amit a kézirat „műfajokon túli” voltáról mondott ebben a Marosi Ildikónak adott interjúban (a Párizs-könyvben költemény, publicisztika és széppróza olvad össze), továbbá munkamódszeréről és írói alkatáról: „Van olyan elmélet, hogy a sűrítés az írás titka. Fiatal koromban megpróbáltam. Ez a recept nekem nem jó. A reárákás, a kiegészítés és a mélyítés: a modellálás alakítja ki azokat az írásaimat, amelyek talán jók. Asszociatív író vagyok, de ez nem a villanatot jelenti csupán, hanem a folyamatot.”

Ennek a tanulmányának az ötlete, amit éppen írok, akkor támadt, amikor a fenti sorokat olvastam a *Kávéház nélkül* kötetben, s ráébredtem, hogy nemcsak Méliusz munkamódszerét jellemzik, hanem az esszéverseket író Tolnai Ottóét is: reárákás, kiegészítés, mélyítés asszociációk útján. Asszociáció, amely „egyre mélyebbre hajt egy-egy gondolatban, képben, vagy emlékben” – hogy tovább idézzem az interjút. „Az egymás mellé hordott, felrakott részleteknek rendkívüli fontossága”. Egybeolvadó műfajok (költemény, publicisztika és széppróza), „de alighanem mégiscsak: költészet, rengeteg benne a lebegés, elkalandozás”. Tandori Dezső a *Kávéház nélkül* bírálatában (*Új Írás*, 1979/3) Méliusz alkotásait nyitott, „önműfajú” formációknak nevezte (ez a meghatározás is illik Tolnai esszéverseire). Tandori a kötetnek némely prózai tördelésű darabját is „esszé-versnek” tekintette – például a *Brassai fél héttől nyolcig* címűt, mely eredetileg 1972-ben jelent meg a *Korunkban*, később pedig beépült a *Napnyugati kávéházba* –, s valóban, nagyon hasonlóan szerveződnek, mint a kötet versként tördelt darabjai, például a Velence-prózaversek.

„Ez az örvénylés, ez az újra és újra olvasni kényszerítő sokszerűség, az élet négyzetre emelése és mégis roppant egyszerűsége, elemisége avatja... olvasói gyönyörűségünk kiemelkedő szerzőjévé Méliuszt.” Tandori nemcsak magasra értékelte Méliusz írói teljesítményét („Kassák után rangsorolnám közvetlenül”), hanem a hatvanas évek végén kezdődő új magyar líra előzményét is látta benne: Méliusz versei „a határainkon belüli lírai megújulás egyik lehetőségének előzetesei”, írta, ami, ha jól értem, azt jelenti, hogy nem a saját költészeti gyakorlata „előzeteseire” ismert rá a bukaresti író verseiben, hanem mások törekvéseinek „előzeteseire”. Pontosabban olyan „előzetesekre”, amelyek nem voltak előzmények: „mintha sok minden az ő kávéházából elkezdett volna (még ha nem tudtuk is, hogy ő már csinálja!), ami mostanság kísérlet, igény”. Azt feltételezem, hogy 1968 vagy 1972 táján Tolnai is ilyesféle szemszögből láthatta Méliusz írói teljesítményét: olyan előzetesként, amely nem előzménye, inkább párhuzamosa saját gyakorlatának.

További közös pont – a műfajok egyesítésén, meghaladásán túl – Méliusz és Tolnai költői gyakorlatában a szabadvers melletti elkötelezettségük. Mai kívülállónak a szabadvers egynek tűnik a költői lehetőségek között, a legitim repertoár egyik elemének. Tolnai azonban nem így beszél róla már többször idézett beszélgetéskönyvében. Olyan útnak tekintti, amire már fiatalkorában rálépett, s amiről később már nem tudott, nem is akart letérni, „noha nagy rizikó, mert egyszerűen egy divatos szabadvers-korszak után mindenki visszatért a kötött formához, s ott maradtam egyedül”, írja. Sőt, az egész beszélgetéskönyv értelmét abban látja, hogy mutassa fel azt „a másik módszert, törvényszerűséget, szabályosságot, az enyémet”, amely más, mint a kötött formák szabályossága. Méliusz a leg részletesebben *A Horace Cockery Múzeum* című kétszázötven oldalas tanulmányában, különösen hatodik fejezetében írt a szabadversről.

A *Múzeum* a kitalált észak-európai költő életrajza, egyben „fordítójának”, Méliusznak a (hol fiktív, hol tényszerű) memoárja, „fordítási” műhelynaplója, a „fordított” versek magyarázata. Horace Cockery versei kevésbé emlékeztetnek Tolnai költeményeire: kissé leegyszerűsítve azt mondanám, van bennük egy brechtinek nevezhető összetevő, amely idegen a vajdasági költő műveitől. Ám a *Múzeum* hatodik fejezete a szabadvers olyan ér-

telmezése, elmélete, amely éppúgy jellemző Cockery (és Méliusz) költői gyakorlatára, mint a Tolnaiéra, legalábbis a terjedelmes esszéverseket íróéra. A H. C.-féle szabadvers tehát először is „beszélt költészet”, „mondandó lírai szöveg”, amit hallunk akkor is, ha némán olvassuk. Ezt a Whitman által kialakított, lélegzetritmushoz igazodó, mondandó, nyitott szabadversformát fedezte fel újra Allen Ginsberg az ötvenes években – s Méliuszban Ginsberg önértelmezéseivel találkozva, a hetvenes évek elején tudatosodott, hogy ő maga is mindig a lélegzet alapvető ritmusához alkalmazkodott költői munkája során, a Whitman-tól tanuló Kassáktól (s más szabadvers-szerzőktől) tanulva.

S valóban, a *Szénásszekér elégia* szabadversének mondatait éppúgy jellemzi a beszéd-szerűség, a lélegzet ritmusához igazítás, mint a *Napnyugati kávéház* prózáját; s úgy gondolom, ugyanez a helyzet Tolnai Ottó műveivel is: jellemzi a *Mi volt kérdés a legszebb Dániában* szabadversét és a *Rovarház* prózáját is. Utóbbinak ilyen tulajdonságairól részletesen írt kis tanulmányában Csányi Erzsébet a *Thomka-symposion* című gyűjteményben; előbbiről mi sem tanúskodik jobban, mint a költő sajátos, éneklő, kántáló versmondása. Tolnai különben éppúgy hangsúlyozza a *Költő disznósírból* beszéd-folyamában, milyen nagy hatással volt rá Ginsberg költészete, mint tette Méliusz; s többször emlegette már, hogy az *Üvöltés* magyarul először a *Híd*-ben szólalt meg, még 1960-ban, azaz Tolnai költői pályafutásának legelején.

E szabadvers fajtának a nyitottságát Méliusz szerint (az idézet megint a *Múzeumból* való) „az ihlet kötetlen áradása, a képzettársítás szabad csavargása vagy száguldása, álomszerűsége” biztosítja – ebből Tolnaira különösen „a képzettársítás szabad csavargása” igaz; költeményeinek e jellemzőjéről sokat írt monográfiájában Thomka Beáta is, akinek a könyvét éppúgy használtam támaszként, mint Méliuszról szólva Borcsa János már említett monográfiáját. Amikor Tolnai saját versmondatait jellemzi, heterogenitásukról, hullámlásukról, a véletlen, a spontaneitás érvényesüléséről beszél a *Költő disznósírból* kötetében (érdekes különben, hogy ugyanott szinte ugyanezekkel a szavakkal jellemzi Szentkuthy Miklós prózaírását is), a mondatok hullámlását éppúgy a lélegzetvétel ritmusával magyarázva, mint tette volt Méliusz. E ponttól kezdve most már hosszan lehetne sorolni a különbségeket is kettőjük költői gyakorlata közt: Méliusz nem foglalkozott például költői kategóriák kimunkálásával, mint Tolnai; nem próbálta meg mindent átfogó keretbe illeszteni életművét, mint próbálja a vajdasági költő a Tolnai Új Világlexikonával; Méliusz nem dolgozott ki helyi, provinciális mitológiát stb.

Eltérés és hasonlóság ugyanilyen viszonya jellemzi általában is a húszas és a hatvanas-hetvenes évek avantgárdját. Lehetséges olyan elbeszélést is összeállítani történeti avantgárd és neoavantgárd viszonyáról, amely a megszakíttóságot, s olyat is, amely a folytonosságot emeli ki; de bölcsőbb lesz az elbeszélésünk, ha mindkettőt egyszerre hangsúlyozzuk. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy magyar avantgárd létezett a húszas évek vége és a hatvanasok közepe között is. Balázs Imre József mostanában megjelent tanulmányai az Európai Iskola törekvéseinek irodalmi vetületét igyeksenek feltárni. A *Híd* 1967 körül az Európai Iskola egykori legfőbb teoretikusát, a szürrealizmusról értekező Mezei Árpádot is közölte. K. Horváth Zsolt utóbbi időben közzétett dolgozatai a „Törzsről”, Bálint Endréék baráti köréről, a Munka-kör és a Halász Péter-féle színház közti vékony, de folytonos szálát is láttatják (például Mérei Ferenc visszaemlékezéseinek felidézése révén). Az én írásom Méliusz és Tolnai 1967–68-as utazásairól hozzájuk csatlakozik, s egyben a közelmúltbeli magyar irodalom térbeli tagolódásának intézményközpontú elmesélését is szorgalmazni szeretné.

A ZÉNÓNI AVANTGÁRD

(Olvasó levél)

Ez egy olyan dolgozat, melyet sehol sem lehetne elkezdni. Tárgyánál fogva nincs, gondolom, könnyen beláthatóan, hol. Monet (sok mindennek végpontja és kezdete) teljesség a maga módján. Előrevágom: az avantgárd mindig csak a teljességre jöhet, a maximumra. Amatőr avantgárd: nincs ennél fásabb karalábé, rohadtabb káposzta. De Monet teljességére, közhely rég, saját maga jött a kitekintőpontokkal-zuhatokkal: tavorózsák „faktúrája”, az általam igen kedvelt (német változatában is megbízható nagyszerűségbe sorolható) informel. Vad jó. Ám mellette rég csinálták már az absztraktot. Kevesen tudják mifelénk, hogy egy bizonyos amerikai, Arthur Dove is jelöltje a „ki hódította meg a sarkot?” játéknak. Aztán Kandinszkij. Aztán annyira keresztbeveredett ez mind, hogy utóbb nevezett nagy oroszunk, aki közben derekasan festett figuratív is, tehát az absztrakció nem minősítője a modernnek, és a „modern”, már idézőjelbe teszem, nem azonos az avantgárddal; erre mindjárt rátérek dolgozatom középrészében, (tárgyalás), igen, Kandinszkij hozzájárul egy olyan képidézetével is, amelyik az Osiris nagyszerű orosz-filozófia-kézikönyvének borítóján szerepel, hozzá, hogy pénzt takarítsunk meg, ne kelljen okvetlenül a méregdrága „nyugati” antikvárpiacon Morgan Russell, Carles, mások félig rayonista, félig szürkén-barnán vad szabad-szín repróira vadászunk... megvan ez a nevezett képidézetben. S közben megvolt a Dada. Kotrom elő, teszem el reménytelenül a könyveimet, igazán összegyűjtöttem jó pár százat efféle szaktémázásokból, folyóiratokból félezret, többet. Sajnos, ma már főleg csak nézegetek; írnom is bánt szenvedés. Mégis addig jutok csak, hogy a Dada (nagy betűvel) polgárpukkasztás (na, jó egek!), a nyughatatlanság (polgári „elszármazottság”?), az intellektus, a művészi mocorgás és a handabandázásigény halandzsát sem megvető mozgalma volt (vagy nem mozgalma), feltűnősködés – és értékelt örökélet.

A történelemben.

Megvan a betagozódás, ha már történelem.

De volt egy folyamata, Duchamp révén, korábról, és Duchamp valóban örök avantgárd maradt. Ezért érezzük őt a legnagyobbknak. (Bár Weöres a NAGYSÁG szót áthúzta. Nem nagy ötlet, de szükségszerű a szűkösségekben. Avantgárdnak nem nevezhető, hogy én azt a mondást vettem célba, mely szerint egy nagy művész mögött többnyire egy mellette kitaró nagy hölgy is van. Én plusz a NAGYSÁD szót húztam át, ahogy elmeséltem a feleségemnek, már a felénél tudta – mellettem kitaró nagy hölgy –, hogy ez a poén jön, s csak legyintett. Az avantgárd ötletekre is legyinteni szokás sokszor. S mégsem.) A zseniális oroszok, pl. Popova, Rodcsenko, Goncsarova stb. avantgárdok voltak, „a vak is meglátja” örökké. Örökké ilyeneknek látjuk őket. Az informel nem avantgárd. Az én kedvenc festőimnek egyike sem avantgárd. Utrillo, Monet, de Staël, Seurat (ő sem!), Morris Graves, Ellsworth Kelly, de a sokunknak kissé fakuló (már bocsánat, festő-rajongójától hallottam, döbbenet osztona a nézetet) Klee nem abszolút egyeduralgó már; Beuys meglehetősen avantgárd maradt... de elővettem (jön dolgozatomban befejezése) még plusz egy könyvet.

Mert reménytelenül keresgéltem a megváltó szót a minimalizmusról szóló kötetemben (Donald Judd, Agnes Martin, Ryman, Mangold, sorolhatnám, Flavin, Brice Marden.

Az avantgárd nem egy lehetőség abszolutizálása, ahogy a Land art v. a minimalizmus jár el, nem), hiába, bizony. Végül egy Herbert Frank nevű szerző németből fordított könyvében (Corvina, 1969, szerk. Keszthelyi Rezső) egy fejezetcím ez volt: Az avantgarde – elővéd. Kb. ez. (A könyv a szót „avantgarde”-nak írja. Na.)

Itt a fantasztikus és iszonyatosan elhanyagolt Apollinaire-ről mint az avantgárd oltalmazó és értékelő atyamesteréről sok szó esik, méltó szó méltán, *and I wonder*: szép és nemes, és Apollinaire tényleg *volt* avantgárd egy történeti pillanatra; ahogy a Karamazov testvérek egy helyén „egy pillanatra igazsággá válik a tévedés” v. „hazugság”... jóllehet itt senki sem hazudott. Csak a fogalom abszurduma mutatkozik meg. Apollinaire ma sanzonos, kiéneklő költőnek is hat (én rajongója vagyok, s nem ez nála a fontos, ahogyan e. e. cummings esetében sem, mindegy), és akkor hogy avantgárd. Ismétlem, Duchamp igen; ha jelentős igazán (költőként nagyon!), Kassák igen, s ő kevésbé lett sanzonos, sőt, alig, sőt, nem lett, abszolút rideg-nagyság, áthúzva stb. A kötet maga eredetileg a *Die das Neue nicht fürchteten* címet viselte, ebből lett „Az avantgarde támogatói” etc. Hanem hát az avantgárd egyértelműen nem ez. „Új”, „előremutató”, „elővéd” (ismétlem: mit véd? marhaság), Ottlik szava, na, ő aztán nem volt avantgárd.

Műkereskedők, műbírálók, műpártolók voltak e támogatók. Az avantgárd nem szorult támogatásra. Van, nehezen van, tündököl, estlegesnek bizonyul, örökfényű csillagnak pár név és mű. Zénóninak én azért érzem, mert elméletem szerint ha valahova osztással haladunk (1/2, ennek az 1/2-e, vagy 5/7 akár etc.), sosem hozzuk létre a dolgot, marad hézag. Magam nem nulláról indulni nem bíró görögömet követem, így nulláról nekem nem jön létre az „1”, az egy. És nem is jöhet létre, matekosan nem. Ami létezik, az vagy kikiáltott akármí, vagy eleve tárgyként adott: gondolatként? ne menjünk bele. Nekem, leszámítva a krumplisztéztát, a pezsgőt, az ablakpárkányt, a lépcsőházat – ?? – stb. semmi sem jön létre. Mert csak a tárgyak. Ők VANNAK. De nincs kapcsolat, nincs kerek eszme stb. Gondolom olykor.

Avantgárd. Viccelek: Auntvargád. Vagyis a Varga nénikéd. (Schwitters-vicc-féle.) Nézem a könyv utolsó oldalát. Megjelent... ezt már mondtam. De hány példányban is? Mondom, nézem. És csak nézek nagyot...

Mert 9550 példányban. Nem tévedés. 1969-ben ilyen könyveket tudtam venni. Ára 40 forint. Akkori pénzben nem sok, nem is kevés. De volt.

Jó kulturális jelként, mondjam ezt? Abban a világban... hallom. Jó, de... persze, persze. Minden hasonlat rossz.

Mindig van, ami van, aztán van, ami nincs. Az avantgárd is nyilván *van* támogatva. Mit tudom én. Hol, mikor, kik által? Megyünk vissza az életbe.

Megyek, lefektetem beteg lábú, de tökéletes verébkémet. Ő nekem tényleg van, biztosan van meg. Jaj, nem örökké. Nem tudok hozzá elővédet.

De abbahagyom. Találmányaim nem avantgárdak. Inkább még anti-zénóniak is. Bár... színük-játszók. Nem teljes körök.

Itt: Ha már mondom, mit mondjam.

Ha már mondom, mit mondjak.

Akkor most ezt mondtam. El.

El tőle. Is.

Verébkémet pátyolgatni, gárdolni jobb, mint írni. Tuti.

Nekem már az.

Végezetül: én sosem voltam avantgárd. Se Aunt Vardág, Vargád. Vargáné, aki káposztát főz, s orra/kontya alá út a gőz.

Ez most elvont verébkémtől. Egy Verébke Kassáknak is a szíve közepe volt. Beuys urunknak is volt verebe. W. Carlos Williams állatorvos és nagy amerikai költő a verébirodalom klasszikusa.

De én, mintegy elővédként, utóvédként, főleg középvédként a bal lábára sánti, 1 napon szinte vérbefagyva – szakemberek által, direkt nekem – megmentett József úr, 5 éves verébfi, kényeztetett uracs életéért vagyok felelős. A többit a Gondviselés tudja (ha így nevezzük épp).

Nem egy avantgárd gondolat. Inkább *mainstream*. Legyek ám akkor az.

Úgyse vagyok, ld. Zénón, semmi se.

Csak 5/7, meg ennek 5/7-e stb.

Ülök József úrtól tisztos távolban, s – két veréb – beszélgetünk. Minden moccanásomra csippant egyet, én vissza. A művészet nem ilyen? Fővonal? Vissza. Fő... vissza. Csak (ism.) Duchamp igazán avantgárd. Hála az égnek, ő igen. Legalább ez is el van intézve. De...

Még az avantgárd is örök, csak valódi szeretteink vannak múlásra ítélve, és tíz-tizenöt halál után szívünk is furcsán lötyög. Se fővonal, se „izgi” szökkengetés.

A HALOTTKÉM ÉS A MATRÓZRUHÁS HÓHÉR

Dr. Thomas Wakley és Arthur Thistlewood találkozása

(ponyva)

Gyerekkorom egyik fő varázslata a drága idős hölgy volt, ki velünk élt a vízivárosi labirintus lakásban. Délutánonként szobájába mentem, ő az utcai ablakok előtt ült a magashátú trónuson, mozdulatlan árnyalak volt a függönyöknek háttal, én meg magammal vittem vesszőből fonott kisszékemet, lábaihoz telepedtem, és elbűvölten hallgattam őt. Sötétedésig meséket mondott, a Fő utcán már rég felkapcsolták a bádoglekalapos lámpákat, mi a beszűrődő halványkék fényben ültünk még jó darabig. Tulajdonképpen nem meséket mondott, hanem igaz történeteket, régi bűneseteket. Ilonka néni eperjesi jogász családból származott, bátyja, a festőművész, harctéri fotográfus, rémregényíró pedig a Királyi Tábla bírója volt. Egyszerű, szegényes kis bűnügyek jöttek sorba, már egyikre sem emlékszem, lehet, hogy nem is jegyeztem meg őket soha, de tónusuk oly mélyen belém ivódott, hogy biztosan máig meghatározza hangulataimat. Egyes fények, félhomályok és éjszakák ugyanazt a szavakkal elmondhatatlan érzést keltik bennem, amit azokon az esteken éreztem a kopott vetőkártya, a spiritiszta szeánszok jegyzőkönyvei, a szimmetrikusan elhelyezett két fekete váza, Pallas Athéné olajképe és a mennyezetig érő tölgyfa könyvespolc társaságában a néni lábainál ülve csöndben. Besurranó tolvajok zavarták meg egy vidéki kisváros szabómesterének álmát, egy kocsmáros éjjel különös zajra ébredt, a pékmester ajtaját feltörve találta estefelé hazatérve, a szolgáló hálóköntösben sietett le a lépcsőn, az ebédlőben valaki matatott, a személyzeti szoba ablaka tárva-nyitva állt, a tűzoltóparancsnok haja égnek állt a réműlettől... Ez a hangulat kelt életre bennem, mikor a halottvizsgáló életének történetét megismertem.

London későbbi híres halottvizsgálója, Dr. Thomas Wakley, kinek ismeretségét *Lancet* című, máig világhírű orvosi lapjának köszönhetem, fiatal korában egy alkalommal pannoptikumi diaporámába illő rémmese részese lett. 1820 nyarán ugyanis valakik szélteében terjeszteni kezdték, hogy május elsején, a „Thistlewood gang” tagjainak és vezérének akasztásán álruhában ő volt az *ismeretlen matróz*, aki levágta a fejeiket. – Az Argyll Streeti orvos! – suttogták – Csak egy szakember, csak az tud ilyen pontos vágással lenyiszálni egy fejet! És egyetlen orvost ismertek az Argyll Streeten.

A gyógyító mesterességét amúgy is titkok lengték körül – orvosaink máig babonásan rettegett istenek. Köztudomású volt, hogy arctalan-orcátlan megbízottjaik éjjelenként felássák a friss sírokat, aztán az orvosok elegáns rendelőinek szűk, sötét sikátorokra nyíló hátsó ajtóinál a hullákat jó pénzért átveszik még az éjjel.¹ A *Company of Barber-Surgeons*

¹ E témáról remek – telefonkönyvnyi – mű olvasható: Wendy Moore, *Knife Man, Blood, Body-snatching and the Birth of Modern Surgery*, Bantam Books, London (...) 2005. A szerző finoman érzékelteti, hogy Robert Louis Stevenson *Dr. Yekyll and Mr. Hyde* című halhatatlan rémregényének orvos-hősét, sőt, Dr. Doolittle-t is (!) egy nevezetes londoni orvostól, Dr. John Hunterről mintázták, majd hatszáz oldalon lefesti a korszak orvosainak és pácienseiknek életét.

felcsereinek törvény adta joga volt évi hat holttesthez a Tyburnben kivégzettek közül,² de ez édeskevésnek bizonyult, hisz rengeteg volt a tanulni vágyó medikus, és oly hamar megromlik az emberi test! Így hát kivégzések után az orvosok megbízottai nyíltan öltre mentek a rokonokkal a friss kadáverekért. 1724-ben, a hírhedt betörő Jack Sheppard³ akasztása után a rokonok és barátok győztek, így Jack békében nyugodhatott, ám a rá következő évben a felakasztott Jonathan Wild tetemét már aznap éjjel kiásták titokban, és preparált csontváza a *Royal College of Surgeons* központi épületében, a Lincoln's Inn Fieldsen még ma is megtekinthető.⁴ – Jöjj vissza, doktor Caligari!

Az álmatrózus rémhír rettentő következményekkel járt a fiatal orvos életében. 1820. augusztus 27-én hajnalban felgyújtották a házát. Azonban, mint ahogy a *matróz* kilétére sem derült sohasem fény, a gyújtogató kilétét is örök homály fedi, az is csak a legendakör része maradt, mivel nem lehetett bizonyítani, hogy ki volt a tettes, és indítéka igazából mi volt. De pár apróság azért kiderül egy lebecsült legendából is. Nevezetesen, hogy akkoriban az akasztottak fejét nyilvánosan levágták – ez is a *grand guignol* része volt –, továbbá azt is megtudjuk, hogy e mézszárolós műveletre az úri közönség soraiból is jelentkezhetek vállalkozó szellemű nézők, tehát – szia, hulla! – korunk divatos *interaktív* színielőadásainak őstét köszönhetjük itt.

Ekkor eszembe jutott, hogy utánanézek Thistlewoodnak ama kor egyik vaskos bűnügyi gyűjteményében is, az épp csak pár évvel később, 1825-ben kiadott *Celebrated Trials* lapjain. E hatkötetes, kötetenként vagy hatszáz oldalas mű kihajtható rézmetszetekkel díszítve, de a szerző neve nélkül jelent meg London könyvszívében, a kis Miatyánk utcában, Szent Pál katedrálisa mögött. Ám tudható, hogy nem más írta, mint George Borrow, az angol vándorcigányok életének legnagyobb viktoriánus ismerője, a csavargó nyelvzeni, és épp e krimigyűjtemény volt Borrow első nyomtatásban megjelent műve, hírnevének megalapozása.

Móricz Zsigmond is felhasználta a korabeli újságokat, például a *Csendőr* című folyóiratot, sőt az írók tárgyalásokra jártak, kilesni az életet-halált. Krúdy Gyulának saját Vergiliusa akadt – fiatalkorában, amikor Budára-Pestre érkezett, nagybátyja, az erkölcsrendészet felügyelője vezette be a székesfőváros alvilágának rejtelmébe –, Molnár Ferenc meg éjszakánként egyenesen nyomozókkal járt razziázni:

² A brit tengerészeti hivatal, a *Naval Office* egykori vezetője, Samuel Pepys is ír ilyesmiről legendás naplójában: „Ebéd után csatlakoztam Dr. Scarborough-hoz és barátaihoz, hogy szemrevételezzük a hullát, így is lett, ezúttal egy matróz volt, akit valami rablásért kötöttek fel – elég izmos pasas. Pusztá kézzel megérintettem őt – hidegnek éreztem a testet, és nem volt túl kellemes a látvány. De az asztalnál álló dokik biztosítottak arról, hogy a fellógatás egyáltalán, de egyáltalán nem jár fájdalommal, hisz rögtön leállítja a vérkeringést, és ezzel egyből megszűnik az összes érzékelés. Ekkor egy külön szobába mentünk, ahol végignéztem egy boncolást (...)” (*The Diary of Samuel Pepys A selection*, Selected and Edited by Robert Latham (...) Penguin Books, reissued 2003. p. 261.)

³ Jack Sheppard, az egyik leghíresebb angol rosszfiú, volt *celebjeink* méltó őse, ki remek költőknél is több helyet érdemelt a brit annalesekben (ld. *whiskis rabló* kontra bármely kortárs költő). George Borrow első, 1825-ben névtelenül kiadott, nagy krimigyűjteményében is két oldallal szerepel (*Celebrated Trials, and Remarkable Cases of Criminal Jurisprudence. From The Earliest Records to the Year 1825. (...) in six volumes.* London : Printed for Knight and Lacey, Paternoster-row. 1825. Price £3 12s. in Boards. *James Sheppard, A Traitor* Vol. III. p. 351.). *Sheppard John (1702-1724)* articulus alatt tágas helyet kapott a többi gyilkosok, rémek és irodalmárok között a *Dictionary of National Biography* lapjain is, magában a halhatatlanságban, két oldalon, négy hasábon. James, John, Jack fiatalon hagyta hát el e földi világot, de gyilkolászásával e nyúl farknyi idő alatt is többre ment, mint a halhatatlanság szempontjából élehetlenek.

⁴ Martin Fido, *Bodysnatchers: a history of the resurrectionists, 1742-1832.* (London, Weidenfeld and Nicolson, 1988), pp. 4-5. in W. Moor's i. m. p. 80.

„Akkoriban sokszor csatlakoztam a rendőrséghez, mikor érdekesebb feladatokat végzett. A detektívfőnök majdnem minden éjjeli razziára magával vitt. Alaposan megismerkedtem akkor a város söpredékével, a rendőrség által szemmel tartott és állandóan zaklatott csavargó- és tolvajvilággal.”⁵

Borrow könyvének hatodik kötetében meg is találtam a Dr. Wakley halottkém életében feltűnő akasztott ember nevét. Arthur Thistlewoodnak hívták őt, sorstársai pedig „James Ings, John Thomas Brunt, Richard Tidd, William Davidson és mások” voltak. Csakhogy „for high-treason” – azaz felségárulásért végezték ki őket az Old Bailey⁶ üléstermének közelében, ugyanis Thistlewood volt a nevezetes *Cato Street*⁷ összeesküvés feje, tehát legkevésbé sem rablóvezér, hanem forradalmár vagy terrorista, nézőpontunk szerint. Mennyire féltrevezető a *gang* kifejezés a *Dictionary of National Biography* lapjain.

A Dr. Wakley életében ijesztő mód feltűnő eset Borrow könyvének utolsó, hatodik kötetében szerepel, a kortárs bűnügyek között – ezt már a címlap is megígéri – hazánk ősi bűneitől egészen a jelenkori fertőig borzonghatja magát a nyájas olvasó! Mielőtt azonban fejleghajtván a régi ember halálának történetéhez járultam volna, illett megismernem életét.

Arthur Thistlewood 1770-ben született Lincoln⁸ városának közelében, s állítólag egy darabig ő is orvosnak tanult, mint Wakley úr. Mivel családja elég jómódú volt, apja tisztí rangot vásárolt számára, a fiú szolgált is a Nyugati-Indiákon, sőt később a francia seregben is. A Mrs. Virginia Woolf édesapja, Sir Leslie Stephen által szerkesztett *DNB* életrajzában, a britek e nemzeti alapvetésében itt egy jellemző mondat következik: „Mondják, elméjét Paine⁹ munkáinak olvasása zavarta meg, s amerikai, majd franciaországi utazásai

⁵ Molnár Ferenc, *Toll, Rövid igazi történetek, megjegyzések, feljegyzések, kuriózumok gyűjteménye*, Budapest, Franklin-Társulat Kiadása, 1928, 29. o.

⁶ A City nyolc városkapujának egyike volt a *New Gate* is, mely egyúttal börtönként szolgált, mint a középkor folyamán, és még tovább is sok városkapu. Az *Old Bailey* – latin nevén *Vetus Ballium* – a City egykori külső védelmi gyűrűjén, a régi *Lud Gate* és a *New Gate* közti részen volt, innen ered a neve is. Ez a *Central Criminal Court of London* – a Londoni Központi Büntető Bíróság.

⁷ A *Cato Street* a római Marcus Porcius Cato után kapta nevét, azonban az ott leleplezett hírhedt összeesküvés után másik római választottak utca-keresztapának, így lett Horace Street a költő Horatius tiszteletére. 1937-ben az utca visszakapta eredeti baljós nevét, a környező utcákat pedig a forradalmárok legfőbb célpontjairól nevezték el, innen ered a Harrowby Street és a Castlereagh Street neve.

⁸ Lincoln körülbelül olyan emlékeket ébreszt a valamennyire is művelt angol olvasóban, mint itthon, számunkra, mondjuk, Nagyálló neve – Lincoln ugyanis Angliában a zsidóság egyik legendás régi városa.

⁹ Thomas Paine 1737-ben született Angliában, Benjamin Franklin oly nagyra tartotta, hogy elhívta Amerikába. 1776-ban ott jelent meg elhíresült *Common Sense* című írása, melyben az amerikai függetlenség azonnali kikiáltását követelte. A Kongresszus külügyi bizottságába is beválasztották, de onnan különféle vádak miatt hamar eltávolították, ám New Yorktól kapott egy birtokot, ahol acélhíd-tervezéssel foglalkozott. 1787-ben Londonba utazott a híd és a világforradalom ügyében, de menekülnie kellett egy írása miatt, melyben kiállt a francia forradalom mellett és azt javasolta, Anglia legyen köztársaság. Ekkor Párizsba utazott, ott 1792-ben a Nemzetgyűlés francia polgárságot adományozott neki, sőt, a forradalmi Konventbe is bekerült. A mérsékeltbb szárnyhoz tartozott, így, amikor azok az 1793-as terror alatt elveszítették hatalmukat, Paine-től visszavonták francia állampolgárságát, s az Angliában üldözött politikust mint ellenséges angolt zárták börtönbe. Ott írta *The Age of Reason* című művét 1794–95-ben. Idősebb korában egyre inkább politikai összeesküvés áldozatának érezte magát, de hát tényleg egy forrongó kor minden ármányának átláthatatlan szövevényében élt, és éppen saját akaratából mindig a tűz közelében. Amerikában halt meg e prométheuszi férfiú, betegen és szegényen. Azzal vádolták, hogy sötét ateista és alkoholista. Farmján temették el, csontjait később William Cobbett Angliába vitte, úgy tervezte, szobrot állítanak neki, ebből semmi se lett, viszont valahol a szigetországban időköz-

még Robespierre bukása előtt.¹⁰ Tehát a Dr. Wakley életrajzából megismert *bandafőnök* fiatalkori eltévelyedése a század egyik oly nevezetes világforradalmára iránti lelkesedésből fakadt, akit a legtöbb romantikus költő istenítt – mára mind tananyagok.

Thistlewood 1794-ben utazott haza Angliába, pár évre beállt katonának, majd megnősült, fiatal felesége korai halála után azonban kettétört az ő élete is, elszegényedve Londonba utazott, ahol belépett a *Spencean Society*be, egy Thomas Spence¹¹ nevű utópista könyvtáros társaságába. Bekerült a radikális forradalmárok közé, 1814-ben Párizsba is elutazott, hazatérése után – mint esetleges forradalom-importőrt – alapos megfigyelés alá vették a kormány ügynökei. Ő azonban nem bujkált, épp ellenkezőleg, hatalmas tömeggyűléseket hirdetett meg, ahol majd jó hangosan elmondja a fennállóról alkotott – és azt lesújtó – véleményét az érdeklődő tömegnek: „– Most hallgatózzatok!” Vadul hitt igazságában és meggyőző erejében, ezért, mivel rendszeresen eljárt lázítani a laktanyákba és őrszobákra is, úgy vélte, a forradalom szükségességéről meggyőződött, immár galambszelíd örök majd kitárják a Tower kapuit a tömeg előtt. A hivatalt ismét időben értesítették a mindig és mindenütt jelenlévő *informátorai*, és jó előre felkészült az eshetőségekre, úgyhogy a tömeg csupán néhány fegyverműves boltját tudta kirámolni, aztán hamar szétszórták őket a katonák. A kabinet ijedelmében felfüggesztette a *habeas corpus*t 1817. február 17-én, és díjat tűztek ki a felbujtók elfogásáért, mire azok jól elbújtak. A kormány ekkor, bár készséges besúgói révén erről is tudott, „még nem tette foganatba az elfogást”, csak majd május havában, mikor is a bősz lázadó éppen hajóra szállt a Temzén, hogy második nejével, Zsuzsival, egy dúsgazdag hentes és mészáros leányával, Amerikába utazzanak. A Tower kapui pedig ez alkalommal valóban megnyíltak előtte – láss csodát! Az év júniusában azonban bírái még szabadon bocsátották a forradalmárt – Not guilty. – mondták –, nincs kézzel fogható bizonyíték arra nézvést, hogy mi minden rémséget cselekedett volna, ha. Vannak azonban közöttünk javíthatatlan egyének is, a szabadon engedett Thistlewood már másnap reggel szervezkedésbe fogott, újraindultak a lázító gyűlések... és ez így ment, valóban az ítéletnapig. A hős ekkor már nyíltan a walesi herceg meggyilkolására buzdított, meg hogy szeptember 6-án, a Szent Bertalan-napi vásár éjjelén Smithfielden törjön ki felkelés, robbantsák fel a bankot, rabolják ki a postát és a fegyvertárakat. Mindezek persze kudarcba fúltak, mert az előljáráságnak percnyi pontosságú értesülései voltak mindegyik

ben elkallódtak Thomas Paine csontjai. Felsorolhatatlanok e különös hős érdemei, ráadásul civilizációnk szempontjából jelentős tettei mellett millió apróságnak tűnő dolog is érdekes vele kapcsolatban, például Shelley későbbi feleségének, Mary Wollstonecraft Shelleynek filozófus-forradalmár szülei egy londoni party ismerték meg egymást, de akkor még egyikük sem vette igazán észre a másikat, mert mindketten koruk ikonszerű világforradalmárát bámulták csodálatlanul – az est díszvendégét, Tom Paine-t.

¹⁰ *The Dictionary of National Biography Founded in 1882 by George Smith edited by Sir Leslie Stephen and Sir Sidney Lee From the Earliest Times to 1900* vol. XIX. p. 622. (hasonlít Borrow névtelenül kiadott krimigyűjteményének címéhez.)

¹¹ Thomas Spence (1750–1814) radikális londoni könyvkereskedő volt. Skót szülei az 1728-ban alapított, s az államegyházból kiközösített skót egyházfi, John Glass nevét viselő, a skót baptizmusra hajazó *Glassita* (később *Sandamanista*) szektához tartoztak, mely vagyonközösséget hirdetett és azt, hogy e világ nem a Krisztus királysága. Nyilván ez is megalapozta Spence-nek a föld közösségi tulajdonáról, a helyi önkormányzatok alapvető fontosságáról és az emberidegen, elnyomó államról kialakított nézeteit, melyek miatt rendszeresen börtönbe zárták. *Szabadság Kapitánának* nevezett High Holborni könyvüzletének címén 1795-ben jelent meg nyomtatásban Spence utópiájának első része: *Spensonia leírása*, 1801-ben pedig a második rész: *Az Utópia és Oceana között fekvő mesebeli ország, Spensonia alkotmánya*. E mesében egy haldokló öregember végrendeleként hajót hagy fiaira, kik az ott végzett munkájuk arányában kapják fizetésüket, az extraprofiton egyenlően osztoznak, majd hajótörésük után a lakatlan szigeten is alkalmazkodik kitűnően bevált elveiket.

tervről. Pár hónap múlva Thistlewood nem átalotta minősíthetetlen szavakkal visszakövetelni ama temzei hajón elkobzott kivándorló-cókmókját, majd párbajra hívta a minisztert! Erre már elítélték és jó időre hűvösre tették. 1718 júniusában levelet küldött az államtitkárnak, ebben alvási körülményeinek javítását kérvényezve leírta, hogy cellája 9 láb hosszú, 7 láb széles, alkalmanként két-három ember is fekszik egy ágyban, úgyhogy ő e körülmények közt egyáltalán, de egyáltalán nem tud aludni, és ez skandalum. Büntetése lejárta után azonnal újakezdte a gyűléseket. Tizenhárom fős direktóriumot is létrehozott, ezekkel a lehető legvadabb terveket szőtték a forradalomra. Ám ekkorra már olyan idegfeszültségben éltek a sok besúgó, feljelentő és egyéb állami kémek miatt, hogy egymást is gyanúsítgatni kezdték, így végül Thistlewoodra is ráfógták, hogy ügynök. Mindezek mellett a kormányban valóban napi jelentések álltak rendelkezésére. Ekkoriban a Parlament elleni fegyveres támadás terve volt napirenden, de ehhez kevesen voltak, úgyhogy 1819–20 telén inkább az egyik *cabinet dinert* választották célpontnak, ahol az összes állami vezetőt lemészárolják a dúsan megterített asztal mellett – Jó étvágyat Lord úr, még nyomja le az utolsó falatot.... Úgy tervezték, ezután jól megtámadják a bankokat, felgyújtják a középületeket, majd elfoglalják a Towert és a Mansion House-t, ahol felállítják az ideiglenes kormányt, melynek titkára Mr. Ings lesz. A hentes.

Ekkor jött III. György király halála 1820. január 29-én – az összeesküvők bólintottak: Ó, itt a kiváló alkalom. Február 21-én új székhelyre költözött a huszonegy (korabeli újság-cikkek szerint harminc) fős titkos társaság. Gyűléseiket ettől fogva a Cato Streeten tartották, bombáikat, gránátjaikat, kézfegyvereiket is mind felcipeltek egy istálló padlására. Február 23. szerda este tervezték a támadást. A megbeszélte időpontban, este 8 óra 30 perckor fel is fegyverkeztek, hogy megrohanják Lord Harrowby főpécsetőr (Lord Privy Seal) házáat a Grosvenor Square-en. Azért ők is jól értesültek lehettek, ezen az estén valóban egyszerre tudtak volna lecsapni az egész kabinetre, hiszen Lord Liverpool miniszterelnök, Lord Eldon lordkancellár, Lord Castlereagh külügyi államtitkár, Sir Robert Peel, George Canning, Mr. Vansittart és Lord Sidmouth voltak a meghívott vacsoravendégek.

– Lévéen télidő, a városra már órák óta éji sötét borult – kezdjük Dickens stílusában...

„Az egyik összeesküvőnek az volt a feladata, hogy levágja Lord Castlereagh és Sydenham fejét, és mint trófeákat magával hozza őket egy zsákban. Csakhogy Thistlewood óvatlan volt, és egy Edwards nevű besúgónak is elmesélte a tervet, így a Bow Streeti rendőrbírószágon¹² jó előre megtették a szükséges előkészületeket. Szoros megfigyelés alá vonták a Cato Streeti épületet a szemközti házból, készenlétbe helyezték az összes mozgósítható rendőrt, sőt a Coldstream Gárdát¹³ is, Clarence herceg fia-

¹² E testület – a nevezetes, máig fegyvertelen, londoni *Bobbyk* elődje – az 1730-as években, Colonel Sir Thomas de Veil rendőrbíró idején költözött a Covent Garden közelébe, a Bow Streetre. A leg híresebb rendőrbírók Henry Fielding regényíró, és halála után utóda, világtalan féltestvére, Sir John Fielding voltak, ki szintén élete végéig, 1780-ig viselte hivatalát, és a legenda szerint három-ezer tolvaj hangját ismerte fel! E vak bíró akarta betiltatni Mr. Garrick színházában John Gay *Koldusoperájának* bemutatását, mondván, a darab dicsőíti a tolvajokat, úgyhogy erkölcsnemesítőbb lenne kicsit átírniuk, és az utolsó felvonás végén a főbűnöst jól fellógatni minden este. Erre a színész-direktor azt válaszolta némi iróniával: – Magisztrátus uram, ha ezzel kimutathatóan növekszik a bevétel, ám legyen, akasztgatunk a színpadon. A detektíveket akkoriban, székhelyük után, *Bow Street runners*nek nevezték, másként Fielding bíró botosainak, mivel csupán egy husáng volt a fegyverük. (ld. Gilbert Armitage, *The History of The Bow Street Runners 1729-1829*, Wishart & Co. 10. John Street, Adelphi, London, W.C.2.) A jóhallású, világtalan békebíró megítélését némileg árnyalja a többek által szélteben hangoztatott vélemény, miszerint a felakasztott elítéltek nagy százalékát a Bow Street felbérelt provokátorai bujtották fel, hogy ezért cserébe felvegyék jutalmukat.

¹³ A *Coldstream Gárdát* 1650-ben Oliver Cromwell megbízásából modellértékű magánhadseregnek alapította Skóciában George Monk, Albemarle I. hercege, aki azonban később hasznosabbnak

nak, Fitzclarence kapitánynak vezetésével. A Marlborough Streeti rendőrbírótól beszerezték a szükséges felhatalmazást, és Mr. Birnie vezetésével nyolc óra harminc és kilenc óra között az egész csapat kivonult. Szerencsétlenségükre a Gárda az utca másik felére ment, ezért a rendőrök erősítés nélkül érkeztek a Cato Streeti istállóhoz. Az összeesküvők odafent voltak a padláson állig felfegyverkezve, s mivel oda egy szál létra vezetett fel, egyszerre csupán egy támadó ellen kellett védekezniük. A rendőrök ennek ellenére belevágtak a (meglehetősen várostromszerű) támadásba. Ruthven haladt elöl, s felszólította az összeesküvőket a megadásra. Smithers, Ellis és Salmon rendőrök is szorosan a nyomában mentek, azonban a feljáratnál álló Thistlewood egy rendkívül hosszú karddal átszúrta Smitherst, aki szörnyethalt a helyszínen. Mivel pedig közben a többi összeesküvő folyamatosan pisztolyokkal és karabélyokkal lődözött fentről, a rendőröknek vissza kellett vonulniuk és megvárni a gárdát. Ekkor Thistlewood parancsára az összeesküvők eloltották a fényeket, s rettenetes lődözés kezdődött a sötétben, melynek során sok rendőr és gárdista megsebesült, köztük Fitzclarence kapitány is, kinek csak ügyes őrmestere mentette meg életét. Mr. Birnie végig a legnagyobb bátorsággal és önfeláldozással vezette a támadást. Mikor az összeesküvők látták, hogy semmi esélyük, egy jó előre odakészített kötélhágcsón többen elmenekültek az éj leple alatt. Közöttük volt Thistlewood is, ám Ings, Davidson és hét másik fogságba esett, ez utóbbit a John Streeten kapta el Ellis, kire az karabéllyal rálőtt, de elhibázta. A foglyokat egymáshoz bilincselve, katonai kísérettel a Bow Streetre vitték. Ott kihallgatta őket Mr. Birnie, a következő rend szerint. Először Ings, aztán James Wilson szabó, Richard Bradburn ács, James Gilchrist suszter, Charles Cooper cipőkészítő, John Monument suszter, John Shore ács, végül Davidson műasztalos. A helyszín úgy odakint, mint bent az összes beszámoló szerint rendkívüli volt: kint katonai őrszemek álltak, távol tartani a tömeget, bent meg a rabokon kívül egy csomó rendőr és katona zsúfolódott, köztük sok vérző sebesült. A rendőrbíróság épületével szemben felállítottak egy oszlopot, azon 'állították ki' a Cato Streetről bizonyítékként elhozott fegyvereket, köztük egy csomó ijesztő kinézetű lándzsahegyet, amiket az összeesküvőknek már nem maradt idejük használatba venni. A foglyoknak nem volt valami rémséges kinézetük, kivéve Davidsont és Ingst, kit a riporter a következőképpen írt le:

'Ings egy őszülő bandita, alacsony zömök, úgy ötven-hatvan körüli, de a lehető legelzántabb megjelenésű. Vér borította kezeit, s ahogy ott állt a bíróság előtt, egyik nyomorult szövetségesehez bilincselve, tüzes kis szemei villogva jártak körbe a nézőseregen, valóban rettentő kifejezéssel.'¹⁴

Thistlewood tehát a sötétség leple alatt meglépett az összevisszaságban, s bár hollétét a legnagyobb lapokban kitűzött hatalmas, 1000 font¹⁵ védíj reményében hamar felfedte egy névtelen informátor jelentése, csak másnap reggel nyolckor fogták el a Moorfieldsi White Streeten. Így történt, hogy először nem őt, hanem Ingst, James Wilson szabót, Richard Bradburn ácsot, James Gilchrist cipőkészítőt, Charles Cooper csizmakészítőt, John Monument cipészt, John Shore ácsot és Davidson műbútorasztalost vezették bíráik elé.¹⁶

ítélte a királypártra állni, s mivel London felmentésére induló csapataival a Coldstream nevezett helységnél keltek át a Tweed folyamon, ez maradt a gárda neve. Megbízhatósága jutalmául Monkot kitüntette a király, hadserege pedig attól fogva London hivatalos őrzője lett, mely egyenruhájáról becenevet is kapott, ők a *liliumfehérek*.

¹⁴ *The History of The Bow Street Runners 1729-1829* by Gilbert Armitage, Wishart & CO. 10 John Street, Adelphi, London, W.C.2. (p. 212-215., részlet)

¹⁵ Nagyjából mai 50 000 font – azaz 15 millió forint.

¹⁶ Akkoriban általános gyakorlat volt, hogy mindig két bíró ítélkezik.

Ezek egyike, Charles Abbot úr később Tenterden első Lordjának címét kapta – tán jutalmul helytállásáért.

A tárgyalás során egyik társuk, John Monument suszter volt a vád fő tanúja – Emlékmű János. Készséges és hasznos közreműködésének hála, Thistlewoodot, a Davidson nevű feketét – „man of colour” –, ki tüzes beszédeiről volt nevezetes, Ings hentest, Tidd urat, a forradalmár cipész kollégát és egy Brunt nevűt akasztásra, felnégyelésre és lefejezésre, másik öt összeesküvőt pedig élethosszig tartó kényszermunkára ítélték sebtiben. Thistlewoodot a négy másik összeesküvővel együtt akasztották fel a Newgate börtön¹⁷ előtt, az adósok kapujával szemben, 1820. május 1-jén – *May day*, Májusnapon. A testeknek a szabályok szerint fél óra hosszat kellett felakasztva lógniuk az összegyűlt hatalmas tömeg előtt, akkor egy maszkot viselő ember lépett az emelvényre, egyenként levágta a halottak fejét, és átnyújtotta őket egy segédnek, aki – mint London rendőrfőnökének levelezéséből kiderül, némi kialudott készpénzért – a magasba emelte azokat, felmutatta a közönségnek, és hangosan, jól érthetően, bemutatta őket, mint valami bálon az újonnan érkező vendégeket. Volt is egy ilyesmi, akasztásra célzó kedves mondás: – Táncolsz te még a rendőrfőnök bálján, apám!

Ennek jegyében Thistlewood története szerepel a *Newgate Calendar*¹⁸ nevű népszerű bűneset-gyűjteményben is, mint tíz oldalnyi, jelképes záró darab. A bűnösöket az ítéletnek megfelelően valóban nyilvánosan lefejezték az akasztás után – felnégyelésük ezúttal elmaradt.

Thistlewood bátran, nyugodtan lépett az akasztófa alá, és utolsó mondatát is feljegyezték: „– Albion hogy a szolgaság láncbaiban hever. Megbánás nélkül hagyom el. Egyetlen bánatom, hogy rabszolgák, gyávák és despoták színpada e föld.”

A fogoly nagyjából öt láb tíz inch magas volt, sápatag, sovány, sötét hajjú, sötétszemű, és ívelt szemöldökű; karcsúnak volt mondható s katonás megjelenésűnek. Litografált arcképét a felkelésről írott és még az évben, 1820-ban megjelent könyv elejére illesztették.¹⁹

¹⁷ „A Newgate volt a XVIII. századi London leghírhedtebb börtöne, bár nem is igazi börtön volt, hol az elítéltek büntetésüket töltik, inkább csak azokat tartották ott fogva, kiknek majd az Old Baileyben tárgyalták ügyét. 1700 körül a Newgate a városfal egyik régi kapuháza volt, ötszintes, nyolcvanötzör ötven lábnyi épület. Már a középkorban is egy elődje állt itt, de azt az 1666-os nagy londoni tűzvész után fel kellett újítani. A fényűző homlokzat, rajta Béke, Bőség, Összhang, Könyörület, Igazság és Szabadság szobraival – utóbbi hölgy lábánál Dick Wittington polgármester macskájával – oly színtereket rejtettek, melyeknek alkalmi leírásai méltán sokkolták és ingerelték a publikumot. Ehelyütt, bár csupán százötven rab tűrhető elhelyezésére akadt hely, gyakorta kétszázötven férfit, asszonyt, gyermeket zsúfoltak össze, tekintet nélkül arra, hogy még csak tárgyalásukra vártak, vagy már elítélték őket. Dohányt, alkoholt, egyéb előnyöket jöpenzért az öröktől lehetett vásárolni. Pálinkát lehetett főzni helyben, megszervezték a szerencsejátékok és a táncesteket is. A foglyok az ablak rácsai mögül átkozták durván a járókelőket, és rájuk öntöttek, ami éjjeliedényeikben reggelre összegyűlt. 1750 áprilisában, mikor két börtönlázban, a tífusz egy heveny változatában megbetegedett rab bírakat, jogászokat és a közeli Old Bailey látogatói közül is többeket megfertőzött, tovább súlyosbodtak a Newgate bajai, az említettek közül meghaltak vagy meggyenen. A börtönállapotokért felelős városvezetés pénzügyi segítséget kért a kormánytól az újjáépítés költségeire, többek közt a fertőző miazma további terjedését megelőzni a levegő tisztításának új rendszerére is, a rabok halálozását ezzel csökkenteni. Azonban, bár az 1770-ben elkészült új épület büzhödött elődjénél sokkal fejlettebb volt, rossz híre mégis megmaradt, különösen 1783-tól fogva, mikor az épület előtti tér átvette a Tyburn, a londoni nyilvános kivégzőhely szerepét (ez a mai Marble Arch helyén volt egykor).” (*The Newgate Calendar*, Introd. by Clive Emsley, Wordsworth Classics of World Literature, 1997, p. IX. *Introduction*, részlet)

¹⁸ *A Newgate Calendar* először a XVIII. században jelent meg, valódi véres ponyva volt, óskrimi, kiadói telirakták a lehető legrémesebb mesékkel, például „az olvasók mohó étvágását kielégíteni” (!) feltalálták a kannibál család igaz történetét – én sem bírtam ki, elolvastam, brrrr.

¹⁹ *Cato Street Conspiracy*, published by J. Fairburn, Ludgate Hill, 1820.

Egy szemtanú, bizonyos Mr. Raikes, valamivel később beszámolt az eseményekről Wellington hercegének, és mindezt beírta naplójába is:

„Ez volt az első kivégzés, mit valaha megnéztem, és, mondhatom, az utolsó is, abban biztos vagyok. Szép reggel volt, minden addiginál nagyobb tömeg gyűlt össze az Old Bailey előtt; a környékbeli háztetőkön is nézők zsúfolódtak, s amikor először pillantottunk ki a seriff szobájának ablakán, még nem volt más látnivaló, csupán az üres vesztőhely, körötte meg irdatlan óceánja az emberi fejeknek, melyek mind egy irányba néztek. Végre aztán az adósok ajtajától megindult a menet, a hat elítélt egyik a másik után, és sorban a vesztőhelyhez kötötték őket. Thistlewood jött először, oly sápadt volt, mint a halál, de egyetlen arcizma se rándult, csupán, amikor a kötelelet nyakára tették, akkor azt mondta a mellette állónak: '– Most már hamar megoldódik a nagy rejtély.' Ings, a hentes, zaklatottnak látszott, mint ki alkoholt ivott, a tömeg felé kétszer-háromszor is ilyeneket kiabált, hogy: '– Szabadság mindörökké!' – de ez nyilván csak tettetés lehetett, a körülállók szívét meglágyítani. Utolsóként jött a bús menetben egy piszkos kinézetű fekete ember, egyedül rajta látszott megrendülés, ajkai végig mozogtak, imát mormolt némán, magában. Ebben a pillanatban az egyik újságtól egy gentleman, ki a vesztőhely lábánál remek helyet harcolt ki magának, kezében tollal és papírlappal Thistlewoodhoz fordult, és így szólt: '– Mr. Thistlewood, ha valamit el akarna mondani, én boldogan megörökítem azt, és közlöm a publikummal.' A másik erre nem válaszolt, csak rápillantott némán. Ahogy az örökkévalóság felé közeledtek, egy jólöltözött ember egyszerre felpattant ülőhelyéről az egyik szemközti háztetőn, és zaklatott, elcsukló hangon ezt kiáltotta Thistlewood felé: '– Áldjon meg az Isten! A Mindenható Isten áldjon!' Thistlewood lassan, nagyon lassan arrafelé fordította a fejét, teste mozdulatlan maradt, aztán visszafordult, arca közben végig, változatlanul mozdulatlan maradt. Ekkor rájuk húzták a csuklyákat, a pottyantó lenyílt, és némi vonaglás után mindannyian megszűntek élni. A törvény előírta, hogy haláluk után testüktől el kell választani fejüket, és fel kell mutatni a nép felé, mint bűnösöket.²⁰ A hóhér elfelejtett megfelelő szerszámot magával hozni, és elhűlve néztük a seriff ablakából, amint az egyik segéd a pohárszékről szed fel valami nagy kést, és azt használja a megszokott eszköz helyett.' (...)

Az utókor e beszámolót néhány apró tökéletesítéssel, de megfelelőnek ítélte. Először is, nem hatan voltak az elítéltek, hanem csak öten, az említett vágóeszköz pedig nem valami alkalmatlan ácsszerszám volt, hanem egy olyasmi orvosi kés, amilyennel végtagokat szoktak amputálni.²¹

Nos, abból az orvosi amputáló késből is eredhetett a gyanú. Thomas Wakley korabeli életrajzának lapjairól megtudhatjuk, miként tört e félelmetes mese az ifjú orvos életébe.

„Tekintélyes lakok álltak akkoriban az Argyll Streeten,²² keleti végének egyenesen

²⁰ A Londoni közbeszéd sokáig megőrzött e lefejezésről még egy kis rémmesét: e szerint, mikor a bakó felmutatás közben elejtette az utolsó fejet, a tömeg így kiabált neki: „– Ó, te Bénabéla!” (Butter-fingers) (Peter Ackroyd, *London The Biography*, Vintage 2001. (p. 154.)

²¹ *The History of The Bow Street Runners* (p. 217-219.)

²² „Argyll II. hercege, a katona és államférfi, Anglia és Skócia egyesülésének egyik szervezője, egykor kisebb földbirtokkal rendelkezett ennek az utcának a helyén, itt építtette fel városi házát is, melyet azonban később leromboltak, mert kellett a hely a Little Argyll Streetnek. 1743-ban, a herceg halála után, örököse, a III. herceg új palotát építtetett az Argyll Streeten, ez a család otthona maradt 1808-ig, most a *London Palladium* áll a helyén. (Gillian Bebbington, *London Street Names*, B T Batsford Ltd London, 1972. p. 26. art. *Argyll Street*)

Earl of Aberdeen városi háza kölcsönzött úri hangulatot, s bár az utca egyéb lakói nem voltak ilyen gazdagok, a többség azért meglehetősen jómódban élt. Az 5. szám egy tizenöt szobás épület volt, ez magában foglalt egy külön termet is, ott működött a rendelő. Mivel e ház a mai Maddox Street régebbi épületeinek korában épült, azok stílusát képzeljük el. Dupla ebédlő, dupla szalon, és féltucat hálószoba. Új tulajdonosa elegánsan rendezte be a házat. (...) Az ifjú orvos megtartotta régi pácienseit, sőt újakat is szerzett a közvetlen környékről és a Cityből, így amikor 1820 februárjában magával hozta feleségét, a sikeresnek ígérkező karrier reményében ezt a legszebb kilátásokkal tehette. 1820. február 5-én, szombati napon tartották az esküvőt a St. James templomban, a Piccadillyn. Másnap, 6-án a 'News' értesítést közölt az eseményről, annak rendje és módja szerint, ám [félelmetes árnyékként] ugyanebben a számban adta hírlírt azt is, hogy meghalt az öreg kelekótya III. György király.

Az ifjú házaspár életénél tán még soha nem akadt drámaibb példája az ősi tapasztalatnak, hogy jelenünk boldogságát akár a következő pillanatban mint válthatja fel a káosz rettenete. Februárban jött fiatal feleségével új otthonukba. Házassága boldogságot és anyagi gyarapodást hozott, s ragyogóak voltak szakmai kilátásai. Tehetséges, jó megjelenésű, egészséges ifjú volt, ki szerelmét vehette feleségül; sikeres ember, akit szerettek barátai s tiszteltek mindazok, akikkel hivatása során kapcsolatba került. Hat hónap leforgása alatt összeomlott otthona, egészsége megrendült, praxisa szétesett, s végül mind közül a legsúlyosabb csapás, hitele is megrendült, hisz a körülötte szárnyra kapó álhírek éppoly gyorsak voltak, mint amilyen gonoszak.

1820. augusztus 26-án éjjelen ugyanis porig égett az Argyll Street 5. számú ház, és gyilkos merénylők támadták meg a boldogtalan tulajdonost. Az aznap éjjel történt rémségeket szelvében tárgyalták később, s hogy a lehető legpontosabban tárjuk őket az olvasó elé, röviden el kell mesélnünk a Cato Streeti összeesküvésnek és a hírhedt Thistlewood kivégzésének történetét. A következőkben ezért bemutatjuk, miként számolt be az eseményekről a 'Morning Chronicle' 1820. augusztus 28-i, hétfői száma. Nyilvánvalóan nagyrészt magától Wakleytől szerezték értesüléseiket.

'ISZONYÚ GYILKOSSÁGI KÍSÉRLET, RABLÁS, GYÚJTOGATÁS.

Tegnap hajnalban, úgy fél kettő körül, egy ismeretlen zörgetett be az Oxford Streetről nyíló Argyll Street 5. számú házába, Mr. Wakley doktor ajtaján. A szolgálók addigra már rég aludni tértek, Mr. W. pedig, mivel gyengélkedett, lakosztályában borogatta homlokát. Úgy, ahogy volt, bebugyolált fejével ment hát ajtót nyitni, s a küszöbén egy ismeretlen, izgatott ember állt, aki azt hadarta, hogy a Wakley doktor úr öreg páciense küldte őt, a Bath Hotelből, a Basing Lane-ről, Mr. Ibbetson, és a segítségét kéri, és azonnal tessék jönni a doktor úrnak, mert a gazda súlyos betegségbe esett. Az alak ezután, mondván, hogy igen elfáradt a hosszú úton, kért egy pohár cidert, mire a doktor a lépcsőn lement a pincébe, hogy töltsön neki. Vélhető, hogy a gazember ezalatt felkészülhetett. Mikor a doktor ismét a folyosóra ért, már csak egy suhanást látott, s abban a pillanatban oly hatalmas csapást mértek a fejére, hogy összeesett. Valamiféle eszközzel üthették meg, aztán szúrást érzett, ahogy melléhez szorították a fegyvert, majd ismét megszárták, a fegyver hegye áthatolt kabátgallérján, mellényén és sálán, s megsértette nyakát, ekkor egy vagy több személy olyan erős ütésekkel mért rá, hogy súlyos zúzódások keletkeztek a hasán. E nyomorult helyzetében feküdt vagy háromnegyed óra hosszat, anélkül, hogy bármi segítsége érkezett volna, mikor is a lépcsőről előtörő hatalmas lángnyelvek és sűrű füst rázta fel kábulatából. Nagy nehezen feltápáskodott, hátra csúszott, és kimászott a szomszédban lakó Mr. Thompson házára

nyíló tetőablakon. A szomszédban találtak rá később, vérbefagyva, félholtan hevert. Késlekedés nélkül az Argyll Streeti Mr. Parkerhez szállították, ahol Luke és Gates doktorok elsősegélyben részesítették, és bekötötték sebeit. Miközben Mr. W-t e házhoz vitték, egy lelketlen gazember ellopta zsebéből az óráját, de neki volt elég lélekjelenléte, elkapta a fickó grabancát, visszaszerezte tulajdonát, a tolvajt meg elfogták s bevitték az őrszobára. Míután átöltöztették, Mr. W-t az ágyába fektették, s ő még aznap reggel eret vágott magán. Ám, mivel félt, hogy feleségét, kit a közelmúltban vett nőül, a rettenetes eseményekkel nagyon megijeszthetik a tapintatlan hírvivők, hamarosan, még aznap reggel szedte magát, és útnak indult hozzá vidéki házukba, bármennyire gyöngye is volt még az egészsége. A tűz kitörésétől háromnegyed óra telt el, mire Mr. W képes volt fellármázni a cselédséget, és mindenki elmenekült. Egy lámpagyújtogató betörte az előszoba ablakait, erre akkora lángok törtek ki a házból, hogy a körben összegyűlt szomszédságot egy percre egészen bevilágította a fény. Hatalmas zavarodás keletkezett, a közeli házak lakói majdhogynem meztelenül futkosva kerestek menedéket mások távolabbi házaiban. Rövid időn belül gépek érkeztek, s nagycsomó vízzel igyekeztek megfékezni a tüzet, mely az egész környéket elpusztíthatta volna, s emberek is jöttek, kimenteni a bútorokat. Pár óra múlva Mr. Wakley háza összeomlott, és összes tulajdona – már amit nem loptak el közben – mind a lángok martaléka lett. Mivel értékeiket, nagy mennyiségű Guínea-t is, az egyik fenti lakosztályban tartották, felküldtek egy tűzoltót, nézzen utána, vajon ellopták-e ezeket, s így megtudják, vajon rablás volt-e a pusztítás oka, vagy gonosz indulat.

A misztikus eset nyomán számos vad feltételezés kapott szárnyra. Nem sokkal előbb Mr. Wakley fenyegető leveleket kapott, melyekben féltékenységre célozgatott egy számára ismeretlen személy, 'egy barátja. Ennek kiléte örök titok maradt. A nap folyamán a környékről többen kérdezősködtek Mr. Wakley hogyléte felől, s azt a választ kapták, bár súlyosan megsebesült, felépülésére van remény.

Szerencsére Thompson és Hodgson urak szomszédos házaiban nem esett komoly kár, csak kissé bekormozódtak. A rémes eseményekről villámsebessen elterjedt híresztelések akkora érdeklődést keltettek, hogy egész tömeg gyűlt össze az utcán. Így történt, hogy amikor Mr. Tarrant, magisztrátus, kit Mr. Dyer küldött az eset kivizsgálására, Mr. Parker házánál Mr. W. szolgálói után érdeklődött, hogy kihallgassa őket, képtelen volt végrehajtani feladatát.

A Mr. Wakley sérüléseit vizsgáló orvosok úgy vélték, azok nem voltak oly súlyosak, hogy életét veszélyeztették volna, az a szerencsés körülmény menthette meg, hogy mielőtt ajtót nyitott, éppen bekötözte a fejét. Az ütést valami eszközzel mérték rá, gyilkos szándéktól vezérelve.

A merénylők kilétére semmiféle bizonyítékot nem találtak. Az események leírását hamar elküldték a rendőrségre és az Államtitkári Hivatalba, hogy kiadhassák a körözést. A nyomozók megkapták a szükséges információkat, joggal remélhetjük hát, hogy rövid időn belül a bírának elé kerülnek a személyek, akik képesek voltak ilyen szörnyűségre."²³

²³ Sir Samuel Squire Sprigge, *The Life and Times of Thomas Wakley, Founder and First Editor of the „Lancet”*, Londgmans, Green and co. London, 1897. p. 27-29. részlet. Sir Samuel Squire Sprigge (1860–1937), a századforduló egyik legtekintélyesebb brit orvos-tudósa, a jellemzően angol címánia remek példája: M.A., M.D., F.R.C.P., F.R.C.S., F.A.C.S. Hoppá. 1892 végén hívták meg a *The Lancet* kiadói bizottságába, az alapító Thomas Wakley fiának és unokájának biztatására ő írta meg a folyóirat történetét, mely először havi folytatásokban jelent meg a lapban, és a 19. század orvostörténetének kincseshányája. „S.S.S.” 1909-ben, Wakley unokájának halála után a *The Lancet* kiadója lett.

Mr. John Theodore Tussaud 1919 decemberében alapos könyvet adott ki családjukról és a dédi panoptikumának történetéről. Ebből természetesen nem maradhatott ki az egyik leghírhedtebb londoni összeküvés, a Cato Street Conspiracy története sem. Innen tudtam meg a rémségek házának egyik különös büszkeségét. E könyv szerint ugyanis „Thistlewood és még páran a Spencean Societyből – mely lényegében a későbbi Bolshvisták prototypusának mondható” – gránátjaikkal fel akarták robbantani a közeli King Street Barakkokat is, ahol a gárdisták menzája volt, és épp ama étkezde helyén működött később Madame Tussaud londoni Panoptikuma.²⁴

²⁴ *The Romance of Madame Tussaud's* by John Theodore Tussaud, London Odhams Press Limited 89 Long Acre, W. C. 2

CZESŁAW MIŁOSZ LEVELEI GÖMÖRI GYÖRGYHÖZ (1958)

Czesław Miłoszt 1957-ben ismertem meg Strasbourgban, a Szabad Európa nyári szabadegyetemén. Erre a tanfolyamra engem nem azért hívtak meg, mintha Szabad Európa-ösztöndíjas lettem volna (volt pár ilyen az oxfordi magyar diákok között), hanem mert korábban Párizsban megismertem Jan Nowak urat, a Szabad Európa lengyel osztályának vezetőjét, s ő személyre szóló meghívást küldött a lengyelül beszélő emigráns magyar diáknak, aki voltam. Miłosz ekkor már évek óta élt Párizs mellett Montgeronban, eleinte meglehetősen elszigetelve, mert a francia kommunista párt és a baloldali értelmiség egy része „hidegháborús” műnek minősítette *A rabulejtett értelem* (Zniewolony umyst, 1953) című antitotalitáriánus könyvét. 1956-ra ez az elszigeteltség már oldódott, de Miłosz így is szemmel láthatóan megörült, amikor francia nyelvű előadása után lengyel szóval köszöntöttem. Az meg különösen érdekelt, hogy oxfordi disszertációm témájául éppen az 1945–56 közötti lengyel és magyar költészetet választottam.

Akkor, 1957 nyarán, erről csak röviden tudtunk szót váltani, de mivel Czesław Miłosz biztatott, hogy írjak neki, ha témámba vágó tanácsra vagy információra lenne szükségem, ezt hamarosan meg is tettem. 1958 elején, miután gyorsan elolvastam *A rabulejtett értelem* című művét és lefordítottam Miłosz pár versét magyarra, levélben fordultam hozzá – ebben megírtam saját elképzeléseimet a modern lengyel lírát illetően, ugyanakkor véleményét is kértem, helyesnek tartja-e észrevételeimet. Ezt az első levelet Miłoszhoz továbbiak követték, majd 1958 októberében újra találkoztunk Párizsban. Később, 1963 szeptemberében, miatta és az ő segítségével telepedtem át Berkeley-be, ahol egy évig a kaliforniai egyetemen tanítottam lengyel és magyart. Miután 1964-ben Berkeley-ből távoztam Harvardra, onnan meg egy évvel később vissza Angliába, levelezésünk folytatódott – összesen tizenegy levelem van Miłosztól, ezek többsége kézzel írott. Közülük, úgy hiszem, a legérdekesebb az első két levél, ezért döntöttem úgy, hogy magyarul is közreadom őket.¹

Ennek a két levélnek az a különleges értéke, hogy bennük Czesław Miłosz nem csak a huszadik századi lengyel költészeiről, elődeiről és kortársairól mond véleményt, hanem saját helyéről is a lengyel irodalomban. Felhívja továbbá figyelmemet egyes, 1956-ban jelentkező fiatalabb lengyel költőkre, akiket ő fordított először angolra. Ezekre, például Zbigniew Herbertre már korábban felfigyeltem, de érdeklődésemet fokozta Miłosz ajánlása. Bár oxfordi disszertációm² nem foglalkozott az emigráns lengyel lírával, de az ő *Megmenekülés* (Ocalenie) című, még Lengyelországban kiadott verseskötetét egy alfejezetben méltatta, így a többi közt hivatkozhattam 1949-ben írt, de csak a magyar forradalom után közölt, *Antigoné* című verses párbeszédére. Más szóval fontosnak tartottam Miłosz kritikai meglátásait és tiszteltem a közvetlen politikai költészelettől távolságot tartó álláspontját, jóllehet 1969-ben egy recenzióm kapcsán (mindmáig közöletlen, levelekben folytatott) vitába bonyolódottunk erről a kérdésről.

Következzék hát a két 1958-ban hozzám intézett, terjedelmes Miłosz-levél.

Gömöri György

¹ Lengyelül a boroszlói *Odra* c. folyóirat idei májusi számában jelentek meg.

² 1962-ben védtem meg a disszertációt, ami 1966-ban könyvalakban is megjelent: *Polish and Hungarian Poetry 1945 to 1956*, Clarendon Press, Oxford.

A levél baloldalán:

Czesław Miłosz
10, avenue de la Grange
Montgeron (Seine et Oise)

1958.II.8

Kedves Gömöri,

Köszönöm szépen levelét. Az „Irodalmi Ujságot” nem kaptam meg, de ha meg is kaptam volna, nem lett volna hasznom belőle, hisz egyetlen szót sem értettem volna. Ami az „Antigonét” illeti, azt 1949-ben írtam, és csak a magyar forradalom után szedtem elő irataimból és ajánlottam a magyaroknak.³ Nem csak cenzurális problémák állták útját a korábbi közlésnek. Lengyelországban nagyon könnyű „nemzeti költő”-nek lenni, ha valaki bizonyos nemzeti húrokat penget, de ha valaha írtam Lengyelországról, a lengyel népről, azt mindig mintegy szándékom ellenére, magamból akaratlanul kiszakítva tettem. Ahogy azt Ön bizonyára tudja, Lengyelországban nagyon éles volt a konfliktus a nacionalisták és az antinacionalisták között, és én mindig az anti-patrióták közé számítottam, az ún. „fertőzők” közé. Ráadásul az én lengyeliségem nem egészen tősgyökeres, mert Litvániából származva kicsit olyan vagyok – bizonyos fokig –, mint egy Finnországból származó, de svédül író szerző. Igen nagy konfliktusaim voltak a lengyelekkel, és az „Antigoné” c. vers története is nagyon jellemző: csak akkor közöltem, amikor egy nem-lengyel helyzetre tudtam alkalmazni, bár persze, eredetét tekintve, ez a vers a varsói felkelésről szól. Természetesen értékelem az Ön jóindulatát, amellyel lefordította „Nép” című versemet,⁴ és nincs ellene semmi kifogásom, de magunk között szólván, én mindig védekezem a „nemzeti bárd” (*wieszcz narodowy*) szerepe ellen, amelybe a lengyelek mindig szeretnék költőiket belezavarni (ugyanakcor szitkokat szórva rájuk és becsmélve őket, ami szintén a hagyományhoz tartozik).

Hogy Leśmian, Gałczyński⁵ és én képviselnénk a mai lengyel költészetet? Ez a kritériumoktól függ, mindenesetre ezek mindig mellékágak voltak, amelyeket hivatalosan nem tekintettek reprezentatívnak. Staff, Tuwim, Broniewski, ez volt a hivatalos vonal. És nem is ok nélkül. Lehet, hogy az Ön által első helyen említett másik három név abból ered, hogy Ön érzékeli a lengyel líra valóságos válságát és az ezzel kapcsolatos átértékelődést. Hogy mi lesz ennek a végső eredménye, nehéz megmondani. A háború előtti költők közül én leginkább Józef Czechowiczot és Tytus Czyżewskit tartom nagyra (az utóbbi keveset írt, mert festő volt).⁶ Hogyha most Miron Białoszewskivel⁷ foglalkozom, az lehet, hogy nem azért van, mert annyira vonz a költészete – de van benne valami autentikus. És mivel nagyon kevés ma az autentikus költő, valahányszor feltűnnek, érdemes támogatni őket. Ugyanebből az okból csináltam propagandát Rózewicznek,⁸ amikor közölni kezdte verseit. A lengyel költészet jelenlegi állapota kaotikus és változó, a stíluszabadság a fiatalokat különböző nyugati irányzatok utánzására készítette, úgy 10-20 év késéssel. És kicsit olyanok, mint az a *górál* (hegylakó), Zakopanéból, aki azt mondta: „mert

³ Először a *Kultura* c. folyóirat 1956 decemberi számában, majd a *Kontinenty* (Instytut Literacki, 1958) c. kötetben jelent meg.

⁴ Nyomatásban először a *Nemzetőr* (München), egyik 1958-as számában, majd később a *Magyar nemzetben* (1980), illetve a *Műzsáim palotája* (Európa, 1987) c. kötetben.

⁵ Bolesław Leśmian (1878–1937), K. I. Gałczyński (1905–1953). Gałczyńskit néhány hónappal halála előtt személyesen megismertem, több ízben találkoztunk.

⁶ Józef Czechowicz (1903–1939), Tytus Czyżewski (1885–1945).

⁷ Miron Białoszewski (1922–1983) első kötete, *A dolgok forgása* (Obroty rzeczy) 1956-ban látott napvilágot. Verseskötete magyarul: *Valami ismeretlen* (Kerényi Grácia fordításai, Európa, 1971)

⁸ Tadeusz Rózewicz (1921–) költő, drámaíró. Számos művét fordították magyarra.

tuggyák, én szeretek beszéni, csak éppen nem tudom, mit is beszéljek”. Harasymowiczot⁹ túlértékelik, nem hinném, hogy valami igazán érdekes lenne benne. Azt a válogatást Miron Białoszewski verseiből, ami megjelent az *Encounter*-ben,¹⁰ a nyugati olvasóra gondolva csináltam – úgy tűnik, hogy verses groteszkjei jobban „fordíthatók”, mint egyéb művei. Lehet, hogy tévedek, de ez az érzésem.

Örülök, hogy a „A rabulejtett értelem” (*The Captive Mind*)¹¹ tetszett Önnek. Furcsamód ez a könyv komoly szerepet játszott Lengyelországban. Kérdeztem a Párizsba látogató lengyelektől: hogy az ördögbe hatott annyira rátok ez a könyv? Hiszen nincs benne semmi más azon kívül, amit mindenki tud Lengyelországban. Erre azt felelték, hogy tudni valamiről és olvasni róla, az nem ugyanaz, hogy [a szöveg] hirtelen más fényben mutatja meg ugyanazokat az ügyeket.

A „Kontinensek”-et (*Kontynenty*) megküldöm Önnek, ha megjelenik. Csak most került nyomdába. De fordítható verset abban alig talál. Persze beleraktam néhány saját verset is, de a többség: fordítás más nyelvekből, esszé-vázlatok stb. Az új verseket szeretném külön kiadni, de ezzel most nem sietek.¹² Párat közülük néhány hónapja közöltem a *Kulturában*.

Az Ön disszertációjának témája rendkívül érdekes. De azt tanácsolom, gondolkozzék el a címén. Az, amit Ön megadott, nem jó. Nem tudom, vajon az ilyen jellegű munkákat kinyomtatják-e Oxfordban, vagy csak a professzorok magánhasználatára készülnek? De miért ne jelentetné meg disszertációját könyvalakban? Akkor viszont a könyv címének fogósabbnak (*catching*) kell lennie, ami egyáltalán nem jelenti, hogy népszerű is legyen, ellenkezőleg, „disszertációnak” kell megírni. Például lehetne egy ilyen cím: „Hungary and Poland: two popular democracies in their poetry”,¹³ vagy valami ilyesféle. Nagy feladat áll Ön előtt, és biztos vagyok benne, hogy nagyok lesznek az eredmények is, hiszen két kelet-európai nyelv ismerete számos érdekes munkára nyújt lehetőséget.

Erős kézzorítással,
Czesław Miłosz

2.

cím (mint főtebb, továbbá telefon: 469)

1958.VI.22

Kedves Gömöri,

Köszönöm a kivágatokat és a levelét. Engem személy szerint legjobban a fiatal költők érdekelnek. Ez nem jelenti azt, hogy Wierzyńskitől¹⁴ megtagadnám az őt megillető helyet. Megvan a helye a lengyel költészetben, és van számos szép verse. De fordítson figyelmet a fiatal varsói költők csoportjára, akik elestek az 1944-es felkelésben, olyanokra, mint

⁹ Jerzy Harasymowicz (1933–1999) krakkói költő.

¹⁰ Londoni folyóirat, amelyik gyakran közölt versfordításokat. Sokáig Stephen Spender szerkesztette.

¹¹ Angol címmel az eredeti levélben.

¹² Miłosz következő versválogatása, a *Król Popiel i inne wiersze* csak 1962-ban jelent meg az emigráns Instytut Literacki kiadásában.

¹³ Angolul az eredetiben: „Magyarország és Lengyelország: két népi demokrácia költészetük tükrében”. Miłosz tanácsát nem fogadtam meg, és az 1962-ben megvédett disszertáció 1966-ban ezen a címen jelent meg nyomtatásban: *Polish and Hungarian Poetry 1945 to 1956*, Clarendon Press, Oxford.

¹⁴ Kazimierz Wierzyński (1894–1969) a Skamander-csoport egyik vezető költője, 1939 után emigráns az Egyesült Államokban, majd Angliában.

Kazimierz Baczyński és Tadeusz Gajcy, aztán meg Tadeusz Różewiczre. Abból a nemzedékből pedig, amelyik már az „olvadás” után mutatkozott be, a legérdekesebb Miron Białoszewski és Zbigniew Herbert.¹⁵

Úgy hiszem, Herbert a jövőt, a további fejlődést tekintve nagyobb reményekre jogosít fel, mint Białoszewski. Éppen most olvastam [Herbert] „Hermes, a kutya és a csillag” (Hermes, pies, i gwiazda) c. kötetét, amit egyébként ő maga adott nekem, mert pár hónapra Párizsban tartózkodik. Különösen egyes prózaversei kitűnőek és egyben könnyen is fordíthatók. Figyelmébe ajánlom ezt a költőt. Harasymowicz verseit kevésbé ismerem, de mégis úgy gondolom, túl szürrealista hajlandóságú, és nekem alapjában véve fenntartásaim vannak az anti-intellektuális lírával szemben. Ami a költői forrásanyagot illeti, azt megtalálja a *Twórczość*-ban.¹⁶ Meg tudja találni ezt a folyóiratot Oxfordban?

Ami Żeromskit¹⁷ illeti, ő természetesen a lengyel irodalom egyik ún. nagy alakja, és az én ellenszenvem, meg alighanem az egész nemzedékemé iránta mintegy reakció arra az elragadtatásra, amivel iskolás éveinkben olvastuk. Hihetetlenül egyenetlen író, ki-ki-robbanó líraisággal, ami a prózában gyakran gyilkos dolog. A „Fiatal Lengyelország” írója – ismeri biztos ezt a kifejezést, ami a mi szájunkban ma rossz stílusjegyeket jelent, mindenekelőtt a „tárgyilagossági szárazság” (*suchość*), a visszafogottság hiányát. Ezen kívül van még egy másik kifejezés, a „żeromskiada”, ami a lengyel intelligenciának egy bizonyos társadalmi magatartását jellemzi a két század fordulóján, egy drámaian összekuszált, haladó álláspontot jelez, a „néphez való visszatérést”. Mint a lengyelek leszámolását saját irodalmukkal, ajánlhatom Önnek Witold Gombrowicz *Naplójának* bizonyos részeit.¹⁸ Ő ebben leszólja az előző korszak nagy íróit, ahogy mondani szokás, leszedi róluk a keresztvizet. De véleménye megegyezik a mi eléggé általánosnak mondható véleményünkkel. Különösen ócsárolja Żeromskit és Sienkiewiczet. Egyáltalán, Önnek, mint a lengyel irodalom történészáé, Gombrowicz nélkülözhetetlen, mert az ő lázadása a lengyelég ellen rendkívül izgalmas és jellemző a mi korunkra. Lengyelországban persze dúl a patriotizmus, és nem kell takargatni, a nacionalizmus, de ugyanakkor Gombrowiczot az értelmiségi körökben kivételesen nagyra tartják, többre, mint bármelyik más Lengyelországban élő író. Az emigráns írók hatását illetően Lengyelország egyfajta paradoxont jelent a népi demokráciák között. Nem tudom, vajon Ön Oxfordban hozzájut-e St. Ign. Witkiewicz¹⁹ regényeihez – ő most Lengyelországban reneszánszát éli. Ezek a „Búcsú az őszől” és a „Kielégíthetelenség”. Az igazat megvallva nem vagyok benne biztos, vajon Ön megbirkózna-e ennek a szerzőnek a nagyon különös nyelvével.

Számítok rá, hogy ha Párizsban jár, jelentkezik majd nálam. Örülni fogok látogatásának.

Kézsorítással,
Czesław Miłosz

¹⁵ Zbigniew Herbert (1924–1998). Nemzedékének egyik legjelentősebb költője. Magyarul három versválogatása jelent meg, az utolsó, eddig legteljesebb, 2009-ben, a Kalligram kiadónál. Recenziómat az utóbbiról lásd: *Jelenkor* 2010-5, 585–589.

¹⁶ A lengyel írószövetség havi folyóirata, ma is megjelenik.

¹⁷ Stefan Żeromski (1864–1925) regényei közül a legtöbbet idézett és megfilmesített *Koratavasz* (Przedwiośnie, 1924) a független lengyel állam súlyos szociális problémáival foglalkozik.

¹⁸ Gombrowicz naplóját 1953-tól folyamatosan közölte az emigráns *Kultura* c. folyóirat, jóllehet első kötete, a *Dziennik* (1953–1956) csak 1971-ben jelent meg teljes egészében. Magyarra Pályi András fordította.

¹⁹ A gyakran „Witkacy”-ként emlegetett Stanisław Ignacy Witkiewicz (1885–1939) a modern lengyel irodalom egyik legjelentősebb alakja, abszurd drámáit számos nyelvre fordították, magyarra főleg Kerényi Grácia. Regényei közül a *Búcsú az őszől* (Pożegnanie jesieni) magyarul is megjelent, Körner Gábor fordításában.

U.i. Úgy tűnik, Hłasko „Temetők” c. művének²⁰ az alapgondolata nagyon jó, de egyes részek túl vannak rajzolva és mintha haboznának a groteszk és a tragédia között: ezt a két elemet nehéz úgy egyesíteni, hogy ne ártsanak, de kölcsönösen segítsenek egymásnak. Ez tónus kérdése, mert nem lehet a groteszket úgy megmutatni, mintha realiztikus leírás lenne, mert ebben az esetben az olvasó nincs eléggé felkészülve az ilyen jelenetekre. De ez nem kisebbíti a szerző tehetségét.

²⁰ Marek Hłasko (1934–1969), akinek *Temetők* című ellen-szocialista realista regényét 1958-ban, a szerző disszidálása után adta ki a Párizs melletti Instytut Literacki. Hłasko novelláiból először én fordítottam néhányat magyarra, megjelentek az emigráns *Irodalmi Ujság*, illetve a jugoszláviai *Híd* hasábjain.

IN MEMORIAM

Futaky Hajna (Dr. Bécsy Tamásné)
(1927–2011)

„A jó harcot megharcoltam,
a pályát végigfutottam,
a hitet megtartottam”

Pál apostol második levele Timótheushoz 4, 7.

Futaky Hajna, Pécs kulturális életének egyik jeles egyénisége 1927. december 21-én született Budapesten. Édesapja Futaky (Fruttinger) János honvéd százados, édesanyja Ghimesy Mária magyar-történelem-földrajz szakos tanárnő. 1943-ban ezredes édesapját követve Keszthelyre, majd Zalaegerszegre költöztek, s 1944 végén elhagyták az országot. (Ekkor megszakadt gimnáziumi tanulmányait tíz év múlva már Pécsen fejezte be.) 1946-ban tértek vissza Budapestre, s ekkortól kezdődött a család meghurcoltatása. 1951-ben családját kitelepítik, ő maga Lippenszky István pécsi honvédtisztrel 1950-ben kötött házasságának köszönheti, hogy elkerülte ezt a sorsot. Pécsre költözött, ahol hamarosan megismerkedett a város kulturális miliójével. Férjével, Lippenszky Istvánnal közösen írt színpadi drámáját *Zrínyi riadója* címmel (dramaturg: Bécsy Tamás) 1953 májusában mutatták be, amely ismertséget hozott a számára. Galsai Pongrác, a korszak neves irodalmárának a *Dunántúli Napló*ban közzétett kritikája így ír a fogadtatásról: „Rég nem látott, harsány siker volt. A bemutató közönsége még a harmadik felvonás végén is helyén maradt, a ruhatárosok tétlenül álldogáltak a pultok mögött, a roham nem akart megindulni; benn a nézőtéren csattogott a vastaps, összehullt, majd újra felszállt a függöny ötször, tízszer, tizenötször egymásután, a szerzők és a színészek alig győztek hajlongani, se vége, se hoszsa nem volt a lelkesedésnek.”

Hamarosan otthonosan mozgott a pécsi írók körében, s a *Dunántúli Napló*ban publikálási lehetőséget is kapott. 1955-ben vált el férjétől, s kötött házasságot Bécsy Tamással, aki a város kulturális és oktatási életében később nélkülözhetetlen szerepet töltött be. Közben az 1950-es évek végén az ELTE Bölcsészkarán elkezdte a felvételik sorozatát, származása miatt ugyanis csak ötödszörré vették fel. Végül 1966-ban levelező hallgatóként szerezte meg a magyar-népművelés szakos diplomát. Az 1960-as években a Doktor Sándor Művelődési Ház művészeti főelőadójaként vált ismertté, ahol rendkívül színes programokat hozott tető alá. Művészeti együtteseivel, amatőr színpadával, kiállítások, szerzői és előadói estek, pódiumbeszélgetések megszervezésével országos hírnévként örvendhetett akkoriban az intézmény. Ehhez hozzájárult a háttérbe szorított Németh Antal (a Nemzeti Színház volt igazgatója) is, aki itt kapott méltó dramaturgi és rendezői feladatokat. A felolvasósínház és a bábrendezések formabontó megoldásai a nagyszínházinál szűkösebb, szerény keretek között új, izgalmas stílust teremtettek. Ezek a produkciók ma már színháztörténeti jelentőségűek, ahogy azok az önálló estek is, melyek a pályakezdő színészeket az országos siker felé indították. A művelődési ház ekkori produkciói merőben más művészeti élményt nyújtottak, mint a konkurens Pécsi Nemzeti Színház a korszak ideológiai sémáinak megfelelő produktumai. Ezt a művészi folyamatot tetőzte be a férje vezetésével működő Irodalmi Színpad, mely az 1970-es évekre jutott sikerei csúcsára. Kulturális

és színpadi szervezései mellett tudományos ismeretterjesztő programsorozatai is figyelmet érdemelnek. Olyan, szintén háttérbe szorított egyéniségeket hívott meg többek között, mint László Gyula régész, Baktay Ervin orientalista és Eörsi István, aki ötvenhatos múltja miatt került perifériára. Igaz, ezek a sikerek a hivatalos kultúrpolitika nemtetszését is kivívták. A hetvenes évek derekán a Doktor Sándor Művelődési Házban elkezdődött átalakulásokkal már nem akart közösséget vállalni, ezért tanári diplomáját hasznosítva a Dolgozók Önálló Gimnáziumában helyezkedett el, ahol magyar nyelvet és irodalmat tanított, illetve igazgatóhelyettesként is tevékenykedett. Közben sorozatban jelentek meg kritikái, kisebb tanulmányai és esszéi a *Jelenkorban*. A kortárs irodalom olyan jelentős egyéniségeiről közölt máig is érdeklődésre és elemzésre méltó írásokat, mint Illyés Gyula, Déry Tibor, Benjámin László, Csanádi János, Vészi Endre, Weöres Sándor, Károlyi Amy, Vas István, Pilinszky János és Örkény István. Színházi műbírálataival a hetvenes évek országosan is kiemelkedő, pezsgő pécsi színházi életének meghatározó arculatot adó kritikus. P. Müller Péter így ír munkásságának jelentőségéről:

„A hetvenes években súlyuk és arányuk miatt Futaky Hajna kritikái a legfontosabbak. A *Jelenkorban* éveken át átfogó elemzését adja a teljes prózai évadnak, mellette alkalmanként a *Dunántúli Naplóba* is ír. Ő az előadásokat nem a szöveg felől, hanem dráma és színház kölcsönös egymásra hatása és egymásra utaltsága alapján értelmezi.“ [...] „Színház-történeti jelentőségű a nyolcvanas évek közepén a *Jelenkorban* publikált *Színészportrék pécsi háttérrel* című sorozata, ebben a pécsi társulat valamikori tagjaival – többek között Bálint Andrással, Pásztor Erzsivel, Turay Idával – folytat beszélgetést, melyből pályaképek, szerepelemzések is kirajzolódnak.“

A nyolcvanas évek elején férjét, Bécsy Tamást követve (aki az ELTE Bölcsészkarára került) Budapestre költözött. Pécsi publikációi így egyelőre megszakadtak, de két színház-történeti jelentőségű írása még megjelent a *Jelenkorban* Németh Antal pécsi működéséről és bábrendezéseiről. A továbbiakban tanári tapasztalatait kamatoztatva műelemzéseket írt országos folyóiratokba, de szaklektorként is igénybe vették tudását. Nyugdíjazását követően a Pécsi Nemzeti Színház 1895-ben történt átadásától az 1949-ben történt államosításig lezajlott jelentős korszak színház-történeti gyűjtésébe kezdett. A mai napig egyedülálló, bibliográfiai adatokona alapuló forrásgyűjtése az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet gondozásában jelent meg 1992-ben *A Pécsi Nemzeti Színház műsorának repertórium bibliográfiával (1895–1949)* címmel. A kétkötetes forráskiadvány a korszakkal foglalkozók számára, bátran állíthatjuk, nélkülözhetetlen alapmű. Itt szerzett gazdag ismereteit a Pécsi Nemzeti Színház százéves fennállására 1995-ben kiadott *100 pécsi évad* című kötetben kamatoztatva írta meg a prózai társulatok repertoár-elemzését, *Drámai előadások a Pécsi Nemzeti Színházban (1885–1949)* címmel. Hasonló jellegű forrásfeldolgozások szakmai irányítását is ellátta, a *Szombathelyi Nemzeti Színház története* című kiadványnak is lektora volt. A kilencvenes évek derekán kezdte rendezni édesapja memoárjait, s ezzel párhuzamosan ifjúkori emlékeit is feldolgozta. A visszaemlékezések kötete 2007-ben a budapesti Fekete Sas Kiadó gondozásában jelent meg *Egy katona meg a lánya. Futaky János: Takarodó – Futaky Hajna: Távol mégis közel* címmel. Élete utolsó éveiben férje gazdag hagyatékát gondozta, valamint összeállította Bécsy Tamás műveinek részletes bibliográfiáját, s ezzel párhuzamosan férje szakkönyvtárát és gazdag hagyatékát az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet számára adta át. A kiváló pedagógusra, értékeremtő esszéíróra és jeles színház-történészre publikálatlan utolsó írásával emlékezünk.

PÉCSI KÖVEK – RÁBA GYÖRGY EMLÉKE

A barátságos *Jelenkor* szerkesztőségében egyszer eldöntötték a hatvanas évek végén, hogy kritikusként foglalkoztatnak. Sejtethően Csorba Győző, a versrovat akkori vezetője gondolhatta így. Volt már némi irodalmi előéletem, olykor zajos is, de a hozzáértésemet sose vonták kétségbe. Két-három havonként elküldtek egy-egy frissen megjelent kötetet, amelynek hol több, hol kevesebb szíveséssel próbáltam egyediségét, netán újszerűségét kibontani; ha sehogyan sem mentem vele semmire (ilyen is akadt), kellő magyarázattal visszaadtam.

Valamikor 1969 végén így érkezett egy törekeny, karcsú kötet: *Férfihangra*. Költője Rába György. Nevén kívül szinte semmit sem tudtam róla, a hazai poéta-palettán betöltött helyéről is csak halvány sejtelmeim voltak. Szokásom szerint az utolsó versnél nyitottam ki a kötetet. És le se tettem többé. „Belenéztünk egy ősi kútba...”, – „...eltelhetnek évezredek / a csend a csend feltámadásom...”¹

A városi központi (akkor Doktor Sándorról elnevezett) művelődési házban, melynek művészeti előadója voltam, működött akkoriban a Nagy Lajos Gimnázium irodalmi színpadának magja, már érettségizett régi tagjaival és néhány más fiatallal kiegészülve a mi intézményünk volt. Férjem, Bécsy Tamás hozta létre évekkorábban, még a gimnázium tanáráként, és azóta is vezette – szerkesztette és rendezte – közkedvelt előadásait, irodalmi estjeit. A társulat tagjaiban és főként vezetőjében rokon ízlésre talált a magam döbbséte. Elhatároztuk tehát, hogy hamarosan megrendezzünk egy Rába-estet. A tiszta márdárhangokkal, ősi kövekkel, archaikus távolságokból hangzó töredékszavakkal szóló tágas költői egységet. Az 1971. április 26-án lezajlott esemény váratlan, nagy hatással volt a sima-szép versekhez szokott közönségre.

Rába ezután sűrűbben sorakozó kötetei meg az én (helyesebben: mi) elmélkedéseink párbeszéde a barátság jóleső egyetértésében még hosszú évekkig tartott. Ennek hézagos dokumentumai az itt közölt levelek. (Valamennyi gépírásos, csak a javítások és az aláírás származik saját kézről. A közlésben csupán az írógépről hiányzó hosszú hangzók eredetiben többnyire nem javított helyesírását változtattam).

Kedves Hajna!

1971. 5. 2.

A pirosbetűs napok csöndjében visszagondolva Pécsre, szívből megköszönöm baráti kedvességét, mellyel a hétfő estét megteremtette és – talán nem irreális a szó – sikerre vitte.

Nem ismerjük eléggé egymást, és most a könnyebb oldaláról ragadom meg a témát, amikor csak a türelmes papírral nézek szembe. Mindenekelőtt hadd fedjem föl utólag: nem vagyok vérbeli „szerző”, és lassan-lassan félszázados fennállásomat ünnepelhetvén, rég többre becsülök egy-egy emberi gesztust, mint bármi „földi hívságot”. A pécsi „est” is az alkalomnál azért volt kedvesebb nekem, mert ilyen emberi gesztus nyilvánult meg benne, a magáé. Jómagam egy kicsit görcsös, nehezen is oldódó természet vagyok, s mindezt talán akkor sem tudtam volna élőszóval elmondani, ha erre Pécsen több idő és hangulat kínálkozik. Amit végképp sajnálok, hogy nem adódott alkalom nyugodtan beszélgetnünk, nem tudtunk néhány közvetlen emberi szót váltani.

¹ Futaky Hajna: Rába György: *Férfihangra*, *Jelenkor*, 1970. 3. sz.

Köszönöm, hogy beajánlott Rajczy Péternek;² beszéltem vele is s ennek örülök. Őszintén bánt viszont és nagyon sajnálom, hogy nem ismerhettem meg a férjét és nem szoríthattam meg a kezét, hogy megköszönjem neki azt az értő és fáradtságos munkát, mellyel az estet olyan eredményesen és izléseesen színpadra állította. Nagyon kérem: feltétlenül tolmácsolja neki hálámat! A fiatalok áldozatos és valóban engem zavarba ejtő, kedves közreműködését is bizonyára hivataloskodóbban köszöntem meg a befejezés utáni rohanás és az én kapkodásom perceiben, pedig tiszta, sallangmentes szövegmondásukért, a tónus eltalálásáért csak jó szívvel emlékezhetek vissza szereplésükre. Közvetítse legalább ezt a gondolatot nekik!

Breton szavaival az írás út az emberekhez. Azzal a szilárdsággal, mely zöngeményeimben is megmutatkozik, remélem, hogy ezen az „úton” akár Pécssett, akár Pesten lesz még alkalmunk közvetlenebb beszélgetésre is. Kérem, ezt úgy is értelmezze: ne kerüljön el, ha Pesten jár!

Barátsággal üdvözlí:

Rába György

1972 tavaszán Janus Pannonius halálának 500. évfordulójára országos reprezentatív ünnepséget rendeztek Pécssett, amelynek előkészítéséhez és kivitelezéséhez elég sok közöm volt. Reméltem, hogy Rábát talán érdekelni fogja, de tévedtem. (Vásári nyüzsgés ugyan nem lett, inkább kissé merev, akadémikus protokoll.)

Kedves Hajni!

1972. 1. 19.

Köszönöm szépen baráti sorait, melyeket egy 'gyanakvó perszóna', azaz egy értő műbíráló szerepében írt. Tudja, igazán nem vagyok „szerző”, általában nem rezzent meg a dicséret, a bírálat is alig. Levele mégis örömet okozott, s magamba nézve azt kell gondolnom, ennek több oka van. Oka az, hogy megismerhettem: véleménye akkor is találó, ha fenntartást is tartalmaz, az igazságra pedig sosem voltam érzéketlen. De oka ma már nyilván az is, hogy a levél írójától jól esett az együttérző szó.

Ami az antológiát illeti, tekintse inkább életjelnek, melyet barátaimhoz küldtem. Ha van benne érdem, az elsősorban a szerzőké (igaziaké) és fordítóké.³

Hadd nyissak meg egy képletes zárójelet. Nem vagyok szerény ember, még kevésbé alázatos, de gögös sem, aki szerénykedéssel takarja valódi vonásait. Csupán szkeptikus vagyok – a szerencsében hiszek, mely segítheti az író első betűjétől az utolsó pontig –, mivel a pusztá alkotáshoz sem elég a tehetség és az erő kifejtés. Még inkább szerencse kell ahhoz, hogy egy alkotás és leginkább ahhoz [sic] egy alkotó megértésre találjon. A magyar irodalom története egy porral fedett nekropolisz és jelenébe beharsognak olyan trombita hangok, amelyekről még egy botfülű, ám igazmondó személynek is azt kell kiáltania: hamis! Ilyenformán csak szkeptikus vagyok.

A pécsi Janus-napokra nem megyek le. Eleve nem kedvelem a vásári forgatagot – ha csak nincs a maga helyén, a vurstliban, vasárnapon; akkor pompás, akkor agyzsongító ösztönkoncert, a maga nemében igazi.

De nincs fogódzóm a márciusvégi ünnepségekhez. Annak szívből örülök, hogy ebből az alkalmából a jelek szerint méltó ünnepséget rendeznek: ez általános értelemben is jó jel. Így csak azt sajnálom, hogy későbbre marad következő viszontlátásunk.

Örülök, hogy Tamás procedúrája befejeződött.⁴ Az egy-két disszonáns hang különben, ami akkor is épp csak a fülünkig juthatott, legfeljebb anekdotikus értékű emlék a főszereplőknek: Mik-

² Idős történelemtanár volt a Nagy Lajos Gimnáziumban, korábban levéltáros, Babitsra még emlékező örök híve — föltehetőleg ezért volt fontos Rábának a találkozás.

³ Emlékezetem szerint az 1971-ben megjelent *Verses világtárás* című kötetre céloz.

⁴ Bécsy Tamás az ötvenes évekre visszanyúló okokból ellenséges közegben, hajdani szegedi alma materében szerezte meg Halász Előd javaslatára 1969-ben a bölcsészdoktori, majd 1971 végére a kandidátusi címet. Dolgozata utóbb *A drámamodellek és a mai dráma* címmel 1974-ben jelent meg

száthatnak is inkább a torzrajzaira emlékeztető megnyilatkozások. A befejező akkord volt a méltó, s a magam részéről szívből gratulálok.

Mindkettejüket sok szeretettel, baráti gondolatokkal üdvözlöm:

Gyurka

Vacsorameghívásunkra a rá jellemző tartózkodással válaszolt. De nem is a diéta, a kávé vagy tea fontos itt, hanem a váratlan sértettség kritika-témában Lengyel Balázs iránt. Az értetlenséget, félreszorítottaságot már többször tapasztalhatta. Félrevonulásainak alighanem itt volt a gyökere. Nekem nagyon jólesett a bizalma, amely szinte váratlanul tört elő a keserűség mögül.

Kedves Hajni!

1974. 2. 27.

Nagyon fogok örülni, ha márc. 24-én vasárnap du. vagy este találkozhatom Magukkal. Leveléből azt vettem ki, hogy Magukhoz invitálnak. Ha így gondolták, azt a formát is szívesen vállalom, de vagy egy délutáni feketére mennék vagy egy vacsora utáni időpontot javaslok, mert erős diétán élek, és legközelebbi barátaim is felsültek, amikor ehhez a diétához próbáltak igazodni. Egyszerűen: nekem úgy jobb lesz.

Kíváncsian várom a Jelenkorban publikálandó bírálatát. Négy éve sokkal több hozzáértéssel és megbecsüléssel írt rólam, mint most Lengyel.⁵ Az ő kritikája tulajdonképpen ürügyül használja föl az én könyvemet, hogy a maga érdekében álló irodalompolitikai és általános nemzedéki problémákat feszegetsen. Amit verseimről ír, szinte csupa tévedés. József Attilát nagyon szeretem, de titka-ít, akárcsak mások, én sem tudtam megfejteni, ezért tanítványa sem lettem. Méltatlanként vállom mesteremnek Babitsot, a régiek közül Berzsenyit és Vörösmartyt.

Máskülönben Lengyel kiindulópontul elfogad egy sablonos, vulgáris koncepciót, s ezzel semmiképp sem használ nekem. Ha nem lett volna háború, vajon Nemes Nagy Ágnes olyan helyre verseket írt volna, mint Szabolcska Mihály vagy Simon István? Én is belső törvényeim szerint lettem olyanná, mint amilyen vagyok.

Rádásul súlyos logikai botlás egy költőt, aki még a legnemesebb értelemben sem impresszionista, tapasztalati élmények gyökeréről származtatni. Egy szó mint száz: tizenhárom éve nem kaptam annyira kedvem ellenére való kritikát, mint Lengyelé. Ha úgy gondolná, írásában kiállítás van, erre azt felelhetem, négy éve az És-ben egy akkor nekem ismeretlen fiatal kritikus úgy állt ki mellettem, hogy még nem érezhetett a mögöttem fújó kedvezőbb széljárásból semmit.⁶ De így tett a Népszava⁷ és a Híd⁸ is – ízlésem tiltja, hogy még valakit megnevezzek ebben a sorban. Most pedig az újvidéki Magyar Szó⁹ harmíncszor hozzáértőbben és nem kevésbé elismerően foglalkozott szerény versesfüzetemmel.

Bármit írt rólam, biztos vagyok benne, hogy több örömet szerez nekem, mint az És kritikája.

Tamást külön is üdvözlöm, viszontlátásig kezét csókolja

Rába György

Más élmények felé fordul a következő két, 1974 márciusában kelt levele, amely a fentebb már jelzett pécsi találkozás konkrétumait nyugtázza ismételten, illetve arról emlékezik meg. A Tanárképző Főiskola irodalmi tanszékén látták vendégül a vezetőket (Nemes István

az Akadémiai Kiadónál, majd 1989-ben a pozsonyi Tatran kiadásában szlovákul és 2001-ben a Dialóg Campus Kiadónál másodszor is magyarul.

⁵ Lengyel Balázs: Rába, Tandori, *Élet és Irodalom*, 1974. 7. sz. = Uő.: *Verseskönyvről verseskönyvre*. 1977. 174–183. és Uő.: *Közelképek*. 1979. 316–321.

⁶ Fábián László: „Nyerni, veszíteni.” *Élet és Irodalom*, 1969. 46. sz.

⁷ Demény Ottó: Rába György: Férfihangra. *Népszava*, 1969. okt. 11.

⁸ Bányai János: Szó, kő, kavics. Rába György versei, *Híd*, 1971. 2. sz.

⁹ Bányai János: Rába György: Lobbanások, *Magyar Szó*, 1974. 12. sz.

és Bécsy Tamás) hivatalos meghívására, ahonnan – a „kedves boros tanszéki együttlétből” – lakásunkra vonult át a beszélgetés, szigorúan egy csésze tea mellett, mégis természetes egyszerűséggel megnyilvánuló örömmel, melyet költő-személyének – alighanem ritka – mélyebb megértése ébresztett benne. A *Lobbanások* kötet megjelenéséről írott elme-futtatásomat itt olvashatta el. Szinte sosem adott ennél alaposabb önjellemzést.

Kedves Hajni!

1974. 3. 10.

Ha semmi nem jön közbe, márc. 24-én fél 8 és 8 között ott vagyok Maguknál. Remélem, nem tekintené modortalanságnak vagy okvetetlenkedésnek, ha egy csésze teára számíthatnék? Este már nem iszom kávé, és szeszt csak módjával, barátságából, és úgy tudom, a munkahelyi beszélgetés után, Nemesékkal úgy is lesz részem benne.

Jól tette, hogy nem küldte el a kritikát. Annak ott a helye a nyomtatásban, ahol majd megjelenik. A tipografikus szöveggép furcsa módon amúgy is másképp hat, mint a gépelt.¹⁰

Különben nem vagyok „szerző”: irodalmi sorsom sose foglalkoztatott. Ezért nyugodjon meg, semmi hiányérzetem nincs fogadtatásomat illetően. Mestereimtől azt tanultam, hogy célt és értéket ne társadalmi társasjátékban keressek.

A viszontlátásig szeretettel

Rába György

Kedves Hajni!

[datálatlan]

Egyszer Rónay György, akit úgyszólván diákkorom óta ismerek és tisztetek, s épp e rég kialakult szerepemből mindig kicsit „felnezek rá”, emettől a magatartástól meg már aligha szabadulok – nos, egyszer Rónay írt rólam kritikát¹¹ és alkalom adtán megköszöntem neki. Erre szabályosan „letolt”, mondván: „Kritikát nem szokás megköszönni.”

A fenti „tanítás” leckeként él bennem s azóta senkinek nem köszönök meg kritikát. Pedig a maga több-mint-recenzióját a kedves, boros tanszéki együttlétből hazatérve rögtön elolvastam, s anynyira fellelkesültem, hogy az éjszaka kellős közepén még Karinthy Cini mennybemenesztésével is megismerkedtem – feldobottságomban.¹²

Egy szó, mint száz: írása több, mint kritika, úgy vet föl elvi kérdéseket, hogy a legjobb ismereteknél többet is, világosabbat is mond, ami pedig engem illet – a dicsérő szavaktól eltekintve, mert azokhoz szólnom Rónay nélkül is illetéktelennek tartom magam –, nemcsak könyveim törekvéseiről ad képet, hanem a szerző szemléletéről, magatartásáról, a nyelvről alkotott felfogásáról és „praxis”-áról.

Kritikájának már – egyébként megtisztelő párhuzamot sugalló – nyitánya való törekvésekre utal, arra, hogy a szerző a költői alkotást igazságok, pontosabban érvényességek megvilágításának, feltárásának tartja. Az emberi lét és a világ tényei kölcsönhatásos szemlélete, úgy hiszem, főként az utóbbi években, csakugyan találóan jellemzi verseimet – amennyiben egyikük-másikuk valóban szerencsés „csillag alatt” született. (Órát nem írhatok egy vers születéséről.) Ami a „kristályos anyagi rend” kifejezést illeti – úgy gondolom, pontosan idézem –, a tárgyi valóságban fejezi ki – többek között ezt is – életformaváltásomat, mely az elmúlt években a természettel folytatott, olykor csak vizuális párbeszédet, napjaim középpontjába állította.

Az irányomról írottak nemcsak találóak, hanem igen szerencsés képzőművészeti terminussal olyan értelmet is adnak próbálkozásaimnak, melyből kitűnik: nem esetleges, de nem is „kigondolt”

¹⁰ Futaky Hajna: Rába György: *Lobbanások, Jelenkor*, 1974. 4. sz.

¹¹ Kétszer írt, Rába valószínűleg az első alkalomra emlékszik: Rónay György: Rába György versfordításai, *Nagyvilág*, 1961. és: Rónay György: A hűtlenség szépségei, *Nagyvilág*, 1970. = Uő.: *Olvasás közben*. 1971. 360–361 és 362–368.

¹² Ez az írás ugyanabban a számban, jelent meg, mint a *Lobbanások*ról írott kritikám: Bertha Bulcsu [riporter]: Interjú Karinthy Ferencsel, *Jelenkor*, 1974. 4. sz.

törekvésről van szó, hanem a belső kifejezést engem nemegyszer megnyugtatóan visszaadó nyelv-
szemléletről. Megjegyzem azonban, ezek a stílárís „eljáráások” csak a magatartásból és a szemlélet-
ből nyerik értelmüket, épp ezért nem mindig és nem egyforma intenzitással vannak jelen.

Egyetlen észrevételt teszek. Kivétel nélkül minden kritikusa a Lobbanásoknak úgy ítélte: az
egyetlen íge a szűk mezsgye felé maga a költészet. A szerző szimpla és szimplifikáló egyszerűség-
gel az egyéni élet egyszerűségére gondolt, amikor a verset írta.

Summa summarum: nyilvánvaló, hogy zöngeményeimről kevés, a Magáéhoz foghatóan átte-
kintő igényű, rendszert kereső és találó ismertetés jelent meg eddig.

Természetesen nagyon szívesen beszélgetek lányával a Berzsényi-témáról, bár alig hiszem,
hogy olyan érdembe vágó meglátást közölhetnék vele, amit otthon már ne mondtak volna neki. De
ha mégis úgy gondolja, ilyen eszmecsere csak valamelyest is hasznára válhat, kérem, leánya hívjon
fel telefonon, és megállapodunk a beszélgetés kölcsönösen alkalmas időpontjában.¹³

Az Irodalomtudományi Intézet megbecsülése most amúgy is elvon az irodalom aktív művelé-
sétől, és szellememet arra szoktatja, hogy az elkövetkezendő időkben többet ítéljek és szemléljek –
bár inkább a 20. századi irodalom mezején.¹⁴

Kezét csókolja, Tamást barátsággal üdvözli

Gyurka

1980-ban végleg Pestre költöztünk, így a városközi levelezés okafogyottá vált – eltekint-
ve a lakásügyek mindkét részen átmeneti viszonyaitól, amint arra az utolsó levél céloz.
Későbbi rövid, futó találkozásaink, telefonjaink tartalmára – ezeket hosszabb munkasza-
kaszok tagolták szét – felidézhető pontossággal nem vállalkozhatnék. A jóbarátság doku-
mentumok híján élőszóban és egyre inkább gondolatban, figyelemben élt tovább.

Kedves Hajni!

1980. 8. 25.

Örülök, hogy a fővárosba költöztök, mert utoljára úgy éreztem, Pécsen nehezen találja helyét, főként
nem tudja kifejezteni képességeit, s ha a pillanat nem is a legkedvezőbb, itt mégis több a lehetőség.

Én viszont otthonom hivatalos belső tatarozásának áldozata vagyok, még munkaköri feladata-
imat sem tudom ellátni. Ha kedves meghívásának a közeljövőben nem tudok eleget tenni, annak ez
a szabadságom-fosztott és abszurd teendőkre lefokozott állapotom az oka, de nagyon sokáig nem le-
het akadály.

Jelenkorék időközben jelezték, már ki is adták a Rovásokat bírálatra. Véleményére azonban el-
ső sorainak megismerése óta sokat adok, épp ezért örülni fogok, ha majd megismerhetem tüzeteseb-
ben is.¹⁵

Kezét csókolja

Rába György

¹³ Lányom, Bécsy Ágnes irodalomtörténész, akkoriban választotta szakdolgozata tárgyául Berzse-
nyit. Állítása szerint a Rábával folytatott eszmecsere máig emlékezetes új felismerésekre juttatta
Berzsényi érzékszervi értelemben sosem „belátható”, nem mimetikus, ugyanakkor metszően ér-
zéki, poétikai értelemben tökéletesen vizuális képalkotását illetően.

¹⁴ Az 1969-ben megjelent *Szép hűtlenek* és az 1972-es *Szabó Lőrinc* kismonográfia után ez idő alatt
készült el a nagydoktori fokozatot meghozó *Babits Mihály költészete 1903–1920* (1981) és a *Babits*
Mihály (1983) monográfia.

¹⁵ Értesülése részleges volt: a kötetet a *Jelenkor* másnak adta ki (Csűrös Miklós: Rába György: Ro-
vások, *Jelenkor*, 1980. 1. sz. 67–70. és Uő.: *Színképelemzés*. Bp. 1984. Szépirodalmi, 130–141. p.); ré-
szint valószínűleg azért is, hogy ne tartozzon rám Rába költészete afféle monopóliumként, ré-
szint a Pestre költözésünk körüli bonyodalmak s elfoglaltságom okán. Az én véleményemet
később szóban ismerhette meg.

ATOMVILLANÁS JOBBRÓL

Garaczi László: Arc és hátraarc (egy lemur vallomásai)

Vannak olyan tapasztalatok, melyekről a beszéd mindig valamiféle belterjességgel jár együtt, a téma maga generál közösségérzetet, vagy éppen kívülálló-élményt. Tipikusan ilyen a katonaság, amihez egyfelől bizonyos társadalmi és nemi sztereotípiák kapcsolódnak (szép számmal léteznek ugyan már katonanők is, de az intézményhez „klasszikusan” látványos férfiszerepek járulnak), másfelől pedig néhány nemzedék hasonló tapasztalatanyaga, melyet mindig afféle „beavatott” beszédmód és magatartás övez. Talán emiatt van, hogy a témáról értekezve magam is rögtön szükségét érzem, hogy leszögezzem: nem voltam katona. Ezt leírva az is érződik, hogy az előző mondatot szükséges folytatni, magyarázkodni kell miatta: nem voltam katona, mert megúsztam, mert kiszuperáltak, mert átvertem a sorozókat, mert alkalmatlan voltam, vagy mert (mint esetemben) inkább a polgári szolgálatot választottam. Vagyis, legkésőbb nemzedékemmel bezárólag, aki nem volt katona, annak is van katonaélménye, legalább annyiban, hogy hogyan és miért nem lett az. A katonasághoz közben valamilyen egészen furcsa kettős beszéd társul: szinte valamennyien, akik átélték, leszögezik, hogy katonának lenni nagyon rossz volt, közben pedig az élmény utólag mégis felstilizálódik – mindenkinek vannak katonatörténetei, melyeket szeret társaságban mesélni, fiúgyermekével megosztani. E történetek pedig – legalábbis egy bizonyos történelmi korszakban, mondjuk a kései kádárizmus idején mindenképp – kulturálisan áthagyományozódnak, apánk, illetve barátaink, osztálytársaink apáinak katonatörténetei közt nőttünk fel, melyek bevett fordulatait olyan hajdan nagy sikerű televíziós műsorok is erősítették, mint a *Princ a katona*, vagy (kicsit később, röviddel a rendszerváltás után) az *Angyalbőrben*. E történetek (ahogy a fent említett két tévésorozat is) eléggé hasonlóak, leginkább a kópéregény műfaji struktúráját hasznosítják újra: a főhős kellemetlen, viszontagságos, ám mégis vicces kalandokat él át, megtréfálja társait és feljebbvalóit, majd a kisebb-nagyobb hányattatásokból végül szerencsésen kerül ki. Az összekacsintós katonasztorik felmondása közepette pedig mindenki tudja, hogy nem egészen így volt, a tapasztalat mitizálódott, valami miatt mindig a „nem volt jó, de ki lehetett bírni, és tulajdonképpen ránk is fért...” beszédfordulatait működtetik az elbeszélők, megtetézve azal, hogy a katonaságot a férfivá éréssel, valamint a leginkább meggyökeresedett „macsó” sztereotípiákkal kapcsolják össze. Így szinte adott lesz az átívelő kulturális folyamat: minden fiú tűzoltó szeretne lenni s katona, később

Magvető
 Budapest, 2010
 176 oldal, 2490 Ft

nem szeretne katona lenni, aztán, ha mégis az lett, miután leszerelt, elmeséli, hogy jó mu-
ltság, férfimunka volt.

Emellett a kötelező sorkatonai szolgálat történeti képződmény is, eltörlésével letűntek
a katonatörténetek, nincs már közös élményanyag, és e mítoszok (ahogy az említett film-
sorozatok is) immár inkább a múltidéző nosztalgia vagy a retró kortársi jelenségéhez tar-
toznak. Szórványosan még valamifajta megörökítési igény is megfigyelhető: e történeti és
nemzedéki tapasztalat rögzítést kíván, hiszen a radikális, sokak által megélt élmény örök-
re véget ért – ennek örülni kell persze, mégis érdemes emléket állítani neki. E törekvést
illusztrálja például az a néhány éve megjelent, *Ismeretlen katona* című könyv, melyben a
hazai kortárs irodalom jelentős képviselői írtak katonaelményeikről, vagy éppen arról,
hogy miért nem lettek katonák. A kötet tudtommal nem váltott ki túl nagy hatást (kö-
szönhetően talán rendkívül ízléstelen kivitelezésének is),¹ de megörökítő szándékán túl is
érdekes kezdeményezés, hiszen a legtöbb szöveg éppen arról szól, hogy az elbeszélők a
katonaságot *nem* úgy élték meg, ahogy a pikareszk katonatörténetek ábrázolják: e novel-
lákban a katonalét sokkal inkább a megalázottság, az értelmetlenség, a hiábavaló időel-
vesztegetés, a hatalmi játszmák és uralomgyakorlás terepe, mint a vidám kalandoké.
Szempontunkból talán még érdekesebb, hogy itt egy bizonyos attitűd és hangnem reflek-
tál a katonaságra: jórészt olyan narrátorok tűnnek fel, akik eltérnek a szokásos katonatör-
ténetsztereotípiáktól, ellenben egymáshoz igencsak hasonlítanak (általában
előfelvételsek, vagyis rövidebb ideig szolgálnak, szemüvegesek, reflexívebb módon vi-
szonyulnak a világhoz – magyarán tipikus értelmiségiek). Innen kap új értelmet a cím: a
katonaság hagyományostól eltérő, eddig ismeretlen élményét közvetítik a szövegek. Eh-
hez társul egy olyan kulturális és intertextuális jelenség is, melyet talán a „katonaság fogal-
maz meg a kötet egyik írásában: „[A] legtöbb emlékünkhöz azért nem vagyunk képesek
hozzáférni, mert az erős szövegek már létrejöttükkel felülírták őket. *Svejk. A 22-es csapdá-
ja. Iskola a határon*. Nagy szopások elegáns elviselésének önépítő újramondása. A katonai
tárgyban a kisember legyőzhetetlenségének, a mindent átható abszurditás átláthatóságá-
nak és a lélek mozdíthatatlanul szilárd lerakódásainak nagy, igaz és szép mitológiai le-
hetetlenné tesznek, eleve elfelednek és könyörtelenül kiirtanak mindent, ami rajtuk túl
vagy innen, valóban személyes emléked lehetne.”² Vagyis a katonaságról való irodalmi
beszédet egyfajta kettős hatásiszonyként is jellemezhetjük: a hétköznapi pikareszk kópé-
történetekhez és a nagy irodalmi katonanarratívákhoz viszonyulva kell, kellene valami-
féle sajátos élményanyagot kifejezni.

E gyűjtemény utolsó része az *Arc és hátraarc* alcímet kapta, s itt jelent meg részlet
Garaczi László akkor még készülő regényéből is. A tavalyi napvilágot látott teljes szöveg
katonaregényként és önéletrajzi beszámolóként ezen kulturális és irodalmi katonasztere-
otípiákhoz, valamint a saját korábbi művei támasztotta befogadói elvárásokhoz képest
értelmeződik. Mindkét szféra azonnal hangsúlyt kapott a regény közvetlen kritikájában:
az egyik recenzió szerzője például szinte szükségszerűnek tekintette, hogy megszülessen
a „katonaregény”, valaki végre irodalmi formába öntse a Kádár-kor katonai tapaszta-
latát.³ Teszem hozzá: ezt a várakozást bizonyára a korábban említett, az idősebbek kato-
nafolklorjában, a hajdani ideologikus tévéfilmekben és regényekben megjelenő sztereotí-

¹ Kukorelly Endre (szerk.): *Ismeretlen katona. Írók katonatörténetei*. Szoba Kiadó, Miskolc, 2007. A
könyv borítója külön elemzést érdemelne, a „Dundika” néven elhíresült fotómodell pózol rajta
ledér katonaruhában, géppisztollyal – mintegy megtestesítve minden olyan macsó sztereotípiát,
melynek a kötet írásai éppen hogy ellentmondani próbálnának.

² Szilasi László: Elérte. In: Kukorelly (szerk.): I. m. 17. o.

³ Szilágyi Zsófia: Csont, Robika, tápos, kisbuktás. *Litera*, 2010. június 4. <http://www.litera.hu/hirek/csont-robika-tapos-kisbuktas> (letöltés: 2011. július 25.)

piák is életre hívták, vagyis igény volt rá, hogy valaki írja meg mai szemmel a hajdani katonaság irodalmi beszámolóját. Ezt erősíti az új regénynek a szerző korábbi műveire fűződő viszonya is, hiszen a könyv Garaczi kvázi-önéletrajzi folyamának, az *Egy lemúr vallomásai* című sorozatnak a harmadik darabja. Még e kvázi-önéletrajziségről is csak fenntartásokkal beszélhetünk, hiszen a *Mintha élnél* (1995) kisgyermekkorai és a *Pompásan buszozunk* (1998) iskolás emlékei után az *Arc és hátraarc* katonaság-témájával időrendben tovább megy (érdekes, hogy a középiskola kimarad, csak az új regény elejének néhány jelenetében kap hangsúlyt), ám a három könyv elbeszélőjének azonossága nem mindig egyértelmű. Pontosabban, ahogy már többen felhívták rá a figyelmet,⁴ az első két mű más és más elbeszélői metódusokkal, de radikálisan kétségessé teszi az elbeszélő-főszereplő (ön)azonosságát: a *Mintha élnél* állandó idősíkváltásai és -összemosásai, a második könyv én-többszörözése (az elbeszélő mellett megjelenő alteregó, Lemúr Miki), az egyidejűséget és az utóidejű, visszatekintő reflexiót felváltva és egymással összemossa működtető nyelvezete egyértelműen szemben állnak a vallomásirodalom által hagyományosan támasztott műfaji és filozófiai elvárásokkal. A három mű eközben sajátos párbeszédben is áll egymással: a lemúr története szépen halad előre, bizonyos mondatok, jelenetek később is visszatérnek, a többi könyv felől új értelmet kapnak (például az *Arc és hátraarc* címe más kontextusban feltűnik az első vége felé,⁵ vagy a *Pompásan buszozunkban* a kisiskolás események közt szerepel néhány későbbi katonatörténet is, például a harmadik regényt nyitó kutyakiherelés- eset⁶).

Az *Arc és hátraarc* időkezelése egyszerűbb az előző kettőnél, a regény viszonylag lineárisan halad a bevonulástól a leszerelésig, csupán az elején és a végén van néhány vissza-, illetve előreugrás. A katonatörténetek pikareszk-struktúrája helyett itt látszólag egy másik, a vallomásirodalommal összekapcsolódó irodalmi mintát vesz át a könyv: a nevelődési regényét. Ezt egyértelműen kiemeli a fülszöveg, mely szerint itt „az elbeszélő felnőtté válásának lehetünk tanúi”, de a mű címe is értelmezhető áttételes műfaji utalásként, ugyanis Szentkuthy Miklós Goethe-regényére, az *Arc és álarcra* rímel. A könyv három része mintegy a katonai pálya három szakaszát mutatja be a bevonulástól a katonalét mindennapjain át a leszerelésig és a hétköznapi életbe való visszatérésig. Ám a Bildungsroman műfaját Garaczi ugyanúgy átértelmezi és felülírja, ahogy korábban a vallomásirodalommal tette: a három szakasz elkülönülése erősen (talán túl direkt módon is) hangsúlyos: míg az első és az utolsó (tehát a bevonulást, első heteket, illetve a leszerelést, majd a katonaság utáni életet) ábrázoló részek én-elbeszélésként íródtak, a középső szakasz ehhez képest E/3-re vált, s a főhős itt azon a gúnynéven neveződik meg, melyet az első rész legvégén, katonatársaitól kap: Csontnak hívják. E perspektíva- és elbeszélés-mód-váltó megoldás hasonló ahhoz, amit a szerző már a korábbi regényében, a *Metaxában* is alkalmazott, ám itt kissé más funkcióval bír: az egyén átalakulásának, a katonalétbe való beépülésének erőteljes ábrázolására szolgál. A katonalét valamiféle beavatási szertartásként vagy átmeneti rítusként funkcionál: a főhős elveszti identitását, új nevet kap, ám végül, a harmadik részben, levetkőzi ezt az imágóját, kiszabadul a katonaság alvilágából, s férfivá lesz (ami a szüzesség elvesztésével valósul meg). Ám közben a regény eseményei meglehetősen ellentmondanak e nevelődési struktúrának: a főszereplő nem illeszkedik bele az önmagában abszurd rendszerbe, nem játssza ki abszurditását (mint mondjuk Svejk), de nem is tanulja meg, hogy a belső integritást megőrizve miként

⁴ Vö. például: Gács Anna: Ugye szépet mondtam? *Élet és Irodalom*, 1998/34. (forrás: <http://garaczi.irolap.hu/hu/gacs-anna-ugye-most-szepen-mondtam> – letöltés: 2011. július 25.); Szilágyi Zsófia: „nem középiskolás fokon / garacziláci”. In: Uő: *A féllábú ólomkatona. Irodalmi műhibák*. Kalligram, Pozsony, 2005. 106-118. o.

⁵ Garaczi László: *Mintha élnél. Egy lemúr vallomásai* 1. 2. kiadás. Jelenkor, Pécs, 1999. 101. o.

⁶ Garaczi László: *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomásai* 2. Jelenkor, Pécs, 1998. 91-92. o.

lehet élni benne (mint az *Iskola a határon* hősei). A honvédség világa ehelyett olyan elkülönült szféraként jelenik meg, ahol a társadalom és az élet hatalmi rendszere, értelmetlensége sűrítetten van jelen. Éppen e zárványletet, a katonaság erőteljes elkülönülését erősíti az elbeszélés mód középső szakaszbeli személytelenebb hangvétele is.

Ugyanezt mutatja be a regény egyik leghangsúlyosabb témája: a honvédség nem csupán izolált, sűrített társadalmi tapasztalat, hanem sajátos kulturális képződmény is, mely egyedi rítusokkal és saját nyelvvvel rendelkezik. A hadsereg nyelvének idegensége szintén állandó eleme a „katonaiadalomnak”: már az *Ismeretlen katona* novelláiban visszatérő téma volt, de visszább is mehetünk, gondoljunk csak a „nagy klasszikus”, Ottlik *Iskolájának* reflexióira a katonaiskola „belső nyelvének” szavairól és valódi értelmük visszaadhatatlanságáról.⁷ Garaczi regényében ez nagyon erős hangsúlyt kap: a főhős mániája ugyanis kisgyermekkorától fogva a szógyűjtés, szinte kényszeresen figyel az újonnan megismert kifejezésekre. A katonaság pedig bővelkedik ilyenekben – egy rég letűnt tapasztalat letűnt nyelvének szótárát kapjuk a könyvben. E nyelvet hasonlóan működteti az elbeszélő, mint a *Pompásan buszozunkban* a kisgyermekkor és az úttörővilág átideologizált belső nyelvét: a két regény tulajdonképpen egymást is értelmezi, s együttesen mutatnak rá egy bizonyos szociális és nyelvi tapasztalatra. Látványosan megfigyelhető ez, ha a két mű egy-egy rövid, hasonló szituációt leíró részletét állítjuk párhuzamba. A *Pompásan buszozunk* elején az elbeszélő arról az élményről ír, amely az iskolába először menő kisgyereket éri: a rémületről, idegenségről, majd az ezt követő lassú belenevelődésről, mely egy újfajta nyelv elsajátításával is együtt jár. Mint megjegyzi, „a kislurkó fontoskodva meséli a haverjának, hogy eszemká, anyu eszemká tag lett, Szülői Munkaközösség, és nagy büszkeség dagasztja keblét, mire a másik, aki szeptemberben szintén teleluskozta záporozó könnyeivel az iskola kapuját, azzal vág vissza, hogy az ő papája vizont az Apák Szertárfejlesztő Munkaközösségének, az aszemunak az elnöke, bibibí. (...) Megadóan gyakorolja az osztályvigyázzt, megtanulja a közlekedési szabályokat (...) Beletörődik, sőt megszereti, hogy holnap »kisdobosban« kell jönni, április négy, a kopott mackót is ünnepelőbe öltöztetjük.”⁸ A regény szinte végig a naiv gyermeki nézőpont és nyelv, valamint az átideologizált felnőtt nyelv egymásba olvasztásával játszik: az eredményül kapott nyelvhibrid egyszerre ironikus és félelmetes, párhuzamosan fejezi ki a gyermeki szocializáció ideologikumát, valamint az ideologikus nyelv (és világszemlélet) ürességét, gyermeki, sőt „törzsi” nyelv voltát. A gyermeki szleng itt egyfajta különös kulturális jelölővé válik: témái, szófordulatai, kifejezései egyszerre utalnak a kortárs hétköznapok (gyermeki) problémáira, olvasmányokra, filmekre és a korabeli közélet és politika eseményeire, nyelvi fordulataira. Az *Arc és hátraarc* hasonló eljárásokkal él, de az elbeszélő felnőtt nézőpontja és a katonavilág felnőttisége miatt máshogy működik. A narrátor bevonulása után, szógyűjtő szenvedélyét kiélve, szinte tobzódik az új kifejezésekben, s rövid magyarázatokkal avatja be olvasóját e rejtélyes világ nyelvébe: „[A] táposról azt hittem, hadtápost jelent, a megvető hangsúlyból jöttem rá, hogy a tápos én vagyok. Tápos csirke, azaz nyamvadt, előfelvételis állomány. A középidős a gumi, pattog, mint a gumi, bejön a körletbe, kitépi a falból a kályhacsövet, szétszórja a kormot, tiszta ganéj itt minden, tíz perc múlva körzetszemle. A rajcsúr a laktanya melletti park, mondjuk kimenőn fölszedek egy lányt a rajcsúron. Hamar kiderül, hogy nem szedek fel semmilyen nőt a rajcsúron, mert nem kapok kimenőt. (...) Sok új szót kínál a katonai hierarchia is. Voltak a hallgató elvtársak (katonai főiskolások), a szivatásosok (továbbszolgáló hivatalos állomány), a polpityu (politikai tiszt), a parkettások (kemény váll-lapos főtisztek), és néha látogatóban egyegy pizsamás (tábornok, nadrágján piros csíkkal). Főtörzs: fatörzs, alhadnagy: alhangya,

⁷ Vö.: Ottlik Géza: *Iskola a határon*. 10. kiadás. Magvető, Budapest, é. n. 98.

⁸ Garaczi: *Pompásan buszozunk*. 28.

és legalul vagyunk mi, kopaszok. Riadt szemű gyohabercik, elővett gecisták, cimmogó kopaszgyíkok” (6-7.). A katonaság belső szlengje sajátos nyelvhasználat, alapvetően nem igaz rá, ami a szlengekre általánosan vonatkozik: hogy az önkéntesség, a játékosság, a csoportidentitás és az összetartozás nyelvi kifejezése volna. Az itteni nyelvhasználatra inkább az jellemző, amit egyes szociolingvisztikai kutatások a totalitárius diktatúrák zsargonjaival kapcsolatban megállapítottak: a belső nyelv szerepe itt az elkülönítés, a hétköznapi szféra bekebelezése, a mesterséges közösség létrehozása.⁹ A rendszerbe bekerülő („kopasz”, „tápos”) kiskatona nem tehet mást, el kell sajátítania az idegen nyelvhasználatot, s ezáltal a személyes szféráját is feladja, a tisztek által képviselt hivatalos zsargonnak és a katonatársak beszélte szlengnek rendeli alá. (Egy személyes tapasztalat: van olyan katonaviselt barátom, aki bizonyos kifejezéseket, káromkodásokat a katonaság óta nem mond többé, mert ott mindenki ezeket használta, ezért számára már csak arra utalnak.) Az önkényes szóalkotásokhoz természetesen önkényes cselekvések is társulnak: minden katonai legendáriumnak része a kényszeres takarítás, a gépfegyver-összeszerelés ismétlődő szertartása, és a mai szemmel az egyik legabszurdabb, legnevetségesebb gyakorlat-vezényszó: „Atomvillanás jobbról!” (36. – e mondat után a katonának mintegy védekezésésképp a földre kellett vetnie magát).

Az előző könyvben a kisgyermek és a felnőttvilág (átideologizált) nyelvi síkjának összeolvadása minden pesszimizmusa és keserősége ellenére képes ironikus lenni, sőt általában kifejezetten humorrall tudja szemlélni mind a gyermeki létet, mind pedig a felnőttek (vagy, ahogy az elbeszélő hívja, a „lenőttek”)¹⁰ világát. A katonaságnál azonban sokkal radikálisabb az értelmetlenség, a hatalmi játszmák átláthatatlansága és érthetlensége: még az olyan jelenetek is, amelyek könnyen válhatnak afféle svejki vagy *22-es csapdája*-stílusú abszurdításokká (az említett vezényszó, a futóárókba szarás, vagy a levelek fára való visszarágasztgatásának epizódjai), megmaradnak a „hétköznapi katonalét” szintjén, nem metaforizálódnak. Megtörtént-e, vagy sem, de az, hogy Technokollal és cellulusszal kell a kiskatonáknak a körlet fáinak előző nap lerázott és összesöpört leveleit visszailleszteni, bármennyire is abszurd, ebben a közegben mégis hihető, s a folytatás (a főszereplő Pálmatex-ragasztót vételez, és segítségével a büntető munkát „kábitószeres trippé” változtatja) sem válik „katonatörténetté”, megmarad a hétköznapi események szférájában. A katonaság világában ez „természetes”, ahogy a pár oldallal korábban megtörtént sokkal tragikusabb jelenet is az (egy katonatársuk – valószínűleg magánbosszú következtében – „balesetet” szenved, és megég).

Amikor megtörténik a közösséggé válás, a főszereplő társaságának belső struktúrája is kezdi felvenni a külvilág hierarchiáját, kezd olyanná alakulni, mint a korábbi regény általános iskolai szférája. „Kezdődik a jópofáskodás, a kivagyiság, összekacsintások, haragú röhögések, suskus a sarokban takarodó előtt. Klikkek alakulnak, formálódnak a góccok, rétegződik a társaság. Hogy ki a nagy dumás, a jó fej, a menő, ki dugta meg a legtöbb csajt, ki veszi be gyorsabban a kanyart a diszkó-Zsigulival, ki tudja bekötött szemmel a legrövidebb idő alatt összerakni a géppisztolyt. (...) Este a tisztek elhagyták a laktanyát, onnantól a gumik vezényeltek. Fura nevük volt, kopasz korukban kapták az akkori gumiktól, Bodag, Szopós, Csámpi, Kanóc, Barkó és Kalács, a dzsuvásfaszú” (43-

⁹ Vö.: Cseresnyési László: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004. 71-73. A magyar katonai szlenggel kapcsolatban érdekes korai kutatást és gyűjtést végzett Kövesdi Péter és Szilágyi Márton. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a katonaságról mint klasszikus szociológiai értelemben vett közösségről csak megszorításokkal beszélhetünk, mivel éppen a hozzá való tartozás szabadsága, önkéntessége hiányzik, a résztvevők azonosulása csak részleges. Kövesdi Péter – Szilágyi Márton: *Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja*. ELTE-MTA, Budapest, 1988. 9-10.

¹⁰ Garaczi: *Pompásan buszozunk*. 84.

44; 45.). A közösség tehát mintegy megerősíti a bevett férfiasság (macsó) sztereotípiáit, melynek a főhős kezdetől fogva sikertelenül próbál megfelelni. Az új név („Csont”) a katonai világba való végleges beépülést jelzi. Ám a rítus továbbmegy, s a fejlődésregény (vagy negatív fejlődésregény) struktúrája átalakul. A beavatás további célja ugyanis a menekülés: a főhős bonyolult módszert dolgoz ki, hogy alkalmatlanná nyilvánítsák. Ennek során éhezeti magát (e rítusnak is megvolt a belső neve: „ráéhezésnek” hívták), összetöri a kezét és rövidlátást színlel. Az éhezés során lényegében azonosul a mások által ráaggatott névvel: valóban „csonttá” válik. Ezeknek a trükköknek a segítségével sikerül végleg elhagynia a katonaságot, ám ezt nem menekülésként, a rendszer kijátszásaként vagy valamiféle mélyebb igazságra való rádöbbenésként – tehát *nem* fejlődésként – éli meg, egyszerűen folytatja tovább életét. A műben ez többször is metaforikusan ábrázolódik: még a katonaidő alatt a szakasz elfog egy egeret, és dunsztos üvegbe zárja, ám az állat később éppen Csont szemé láttára szökik meg, és tűnik el nyomtalanul. A szökés nem diadal, a szabadságvágy kifejezése, csupán közjáték: az egér a kis zárt üvegből a nagyobb körletbe menekül. A mű vége felé pedig a leszerelés és a szüzesség elvesztése után a főhős egy képzeletbeli szimbolikus gesztussal szakít korábbi életével: elképzeli, ahogy kimegy a Duna-partra, és elégeti azt a füzetét, amelyben a különleges, új szavakat gyűjtötte. E tett egyszerre fejezi ki a katonasággal való teljes leszámolást, a beavatás utáni kényszerű felejtést, folytathatatlanságot (pár oldallal később arról olvashatunk, hogy a katonabaráttságok később mennyire működésképtelenek), és valami olyan új kezdetét, mely következik ugyan a korábbi életeseményekből, mégsem azok szerves folytatása (vagyis nem egy újabb fejlődési stáció). A szavak elpusztítása ugyanis paradox módon az írói lét első lépéseként is értelmezhető, a dolgok immár végképp mint ábrázolt, nyelvi tényezők jelennek meg. „Hozzáérek a fához,” – olvashatjuk a füzet elégetése után – „de nem a fához érek, hanem a *fá* szóhoz” (162.).

A regény tehát egyszerre működik a korábbi két szöveg folytatásaként, az ismeretlen katonai világot bemutató, megörökítő, valamint a kópé- és fejlődésregények műfaji sajátosságait, ideológiáját kiforgató, velük vitában álló műként. E sokféleség azonban összességében azzal is jár, hogy bizonyos szférák olykor kevésbé férnek össze egymással, az amúgy erőteljesen megszerkesztett regény időnként kissé széttartóvá válik. Már-már közhely Garacszival kapcsolatban, hogy a lemúr-sorozat valamiféle korszaknyitó (és záró) a szerző életművében: a korábbi, rövidtörténet-orientált, fragmentált írásmódot egy egyszerre könnyebben befogadható, ám mégis nagyon erős szerkezetű poétika váltja fel (ez talán a *Pompásan buszosunknál* a legerőteljesebb). Az *Arc és hátraarc* szerkezete talán egyszerűbb, mint az előző könyvé: míg ott lényegében az egész gyermekkor (és a későbbi időszak) egy napba, egyetlen esetben (a „kontyos maca” lecsúszlásába) sűrűsödött, itt a bevonulástól a leszerelésig tartó nagyjából egy év történéseit viszonylag logikus időrendben láthatjuk. Olykor hasonló énsokszorozó mechanizmusok figyelhetők meg, mint a korábbi szövegben, de itt véleményem szerint kevésbé működnek – az itt is előkerülő lemúr figuráját kissé a „sorozat-kényszer” szükséges motívumának éreztem (vagy legalábbis az előző könyvekbe organikusabban illett), a főszereplő körül újra és újra megjelenő fehér szakállas öreg (aki az Upanisádok-beli éhezés-szellem, Gaki, vagy a műve révén többször megemléltető Marcus Aurelius kivetülése is lehet), a lactanya történéseit ellenpontozó nyugodt bölcs figurája is kissé erőltetettnek hat, mintha szerepe a korábbi művek eltávolító effektusainak ismétlése lenne csupán.

A könyv utolsó jelenete átfogja az egész trilógiát: a katonavilágból kiszabadult, immár barátinnal is rendelkező (vagyis a társadalmi férfi-sztereotípiáknak megfelelő) elbeszélő végigtekint világán és emlékein: e világ már *irodalmi térként* jelenik meg: „Az ablak alatt bakaszivarfa,” – írja – „fényesen himbálózó zöld zárójelek” (172.). Ezután, ismét a korábbi regények effektusait idézve, röviden felvillan néhány emlékfoslány – olyan jelenetek-

kel találkozunk, melyek a két korábbi regényben is szerepeltek: a „kontyos maca”-epizód, apja fotózása. A regény zárómondatai egyszerre érzékeltetik az előző korszakok lezárását és valami új kezdetét. Az emlékeket felelevenítő, immár írói életét megkezdő hajdani kísértet (lemúr) mintegy összegezve pillant egyszerre vissza és előre: „Készen állok. Minden itt van. Bármilyen lehet.” (173.). Nem tudni, lesz-e még több lemúr-vallomás, de e harmadik könyv önmagában is lezárhatja a sort, miközben utat nyit az írói pálya felé, amelynek számos emlékét éppen a sorozat nyitódarabjában olvashattuk. A katonaság, a férfiváérés lehet, hogy a hagyományos értelemben nem fejlődés, a főhős nem tanulta meg sem a világgal való együttélést, sem annak teljes kijátszását (a leszereltetés-epizód ismét inkább a rendszer működésének esetlegességét, mint a főhős leleményességét példázza), de képessé vált irodalomként közvetíteni e tapasztalatot.

LEGENDA-SZÓTTESEK SZÍNE ÉS FONÁKJA

Podmaniczky Szilárd: Balatoni világok, Döglött kutyával őrzött terület

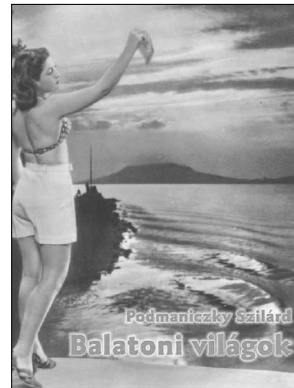
Ha Podmaniczky Szilárd könyvét veszi kézbe az olvasó, biztos lehet benne: valami furfangos, játékos fog történni; hiszen olyan íróról van szó, aki szeret kísérletezni, szereti fejszegetni az irodalmi alkotás formai határait, szeret játszani az olvasóval. Gondoljunk csak a *Szép magyar szótár* félpercesekre fűzött, ábécé-rendbe sorakoztatott szerkezetére vagy a *Magritte-vázlatok* összetett és többszintű szövegére, melyben René Magritte képeinek címéből kiinduló, szintén félpercnyi alkotások találhatók, s mindezek mellett a lapszálon Magritte-idézetek futnak. Az új könyvek sem lógnak ki a sorból, hiszen a *Döglött kutyával őrzött terület* amolyan kettő az egyben könyv; és mint ilyen, két alcímmel rendelkezik: *A nő* az egyik oldalról, és *A férfi* a másiktól. Ugyanígy a *Balatoni világok* (az író meghatározásában: anekdotagyűjteményből összeálló regény, Balaton-regény), melyben a történetekhez társított képek, az elbeszélések és a hozzájuk rendelt címek sajátos összjátéka figyelhető meg.

A játékoság ragadós: a *Szép magyar szótár* fellapozásakor (akaratlanul is) elsőként a *férfi*, a *nő* címszavakat kerestem ki – valamiféle útmutatást remélve –, majd a vízzel kapcsolatos szavak következtek. Nem kellett csalódnom.

A legendárium (*Balatoni világok*)

Tó A tó egyik helyen sem volt olyan széles, hogy a fiú ne tudott volna követ hajítani a túlsó partjára. Ennek ellenére ontotta a halat. Nem volt olyan nap, hogy ne fogtak volna benne több kilóval. A fiú arra készült, hogy felfedezze a tó fenekén működő halgyárat. (Szép magyar szótár)

Meglehet, a Balatont inkább átúszni, mint átdobni lehetséges – de a legelső történet fényében (Pápai Bandi bácsi, a kilencven éves halászmester mesél) megfontolandó a bőséges fogást biztosító halgyár annak a bizonyos tónak a fenekén. „No, nem volt a kútba garda, az öreg Varró fölállt a Kárász tetejé-

Balatoni világok
Podmaniczky Művészeti Alapítvány, 2010
244 oldal, 1800 Ft

Döglött kutyával őrzött terület – A nő – A férfi
Podmaniczky Művészeti Alapítvány, 2010
320 oldal, 2000 Ft

re a Sikérfokon, délután két-három óra körül lehetett, novemberben. Az öreg onnan mutatta nekünk, aztán már láttuk mi is, hol sötétedik a víz. Gyorsan bekerítettük a helyet, nem sokkal a kút mellett volt, száz mázsa halat fogtunk. Éjszaka 11 órakor végeztünk a behordással.”

Podmaniczky Szilárd vállalkozása – miszerint közread a Balatonról egy olyan könyvet, melyben az ott élők történeteit gyűjti össze – mindenki számára ismerős, és éppen ezért erős állásfoglalásra késztető tárgyat érint. Hiszen a Balaton fogalom, noha a nagy többség időszakosan, vagy még annál is ritkábban kirándul, nyaral, telel, pihen a Balatonnál; mégis mindenki szentül hiszi, ismeri: szabad strand, fagylalt, palacsinta, hekk, virsli, sör. Ez az édeskés, nosztalgikus emlékezés áthatja a Balatonról való beszédmódot, legtöbbször akkor, ha a Balaton színönimájaként a nyaralás szót használjuk. Ezzel szemben a *Baltoni világok* lapjain olyan kontúrok rajzolódnak ki, melyek a legkevésbé sem hasonlítanak egy nyaraló Balaton-képére. Eltekintve egyetlen vonatkozástól: a borítótól. A romantikusan nosztalgikus képen a balatoni panoráma felett távolba integető hölgy valóban az előbb említett nyaraló-koncepciót támasztja alá – első látásra. Viszont, a kép mellett, hogy kimondottan vonzó külsőt kölcsönöz a könyvnek – figyelemfelkeltő, egyszerűen leveteti magát a polcra – értelmezhető ironikusan; hiszen a kötetet illusztráló körülbelül százötven fotó közül a borítón szereplő az egyetlen, amely nem alá-támasztani, illusztrálni és megmutatni akarja a könyv történeteit, ellenkezőleg: szöges ellentétben áll velük. Ha az integető hölgy búcsúzik valamitől, akkor az a nyaralók balatoni világa – hogy olyan világokat mutasson, melyek az igazi, hétköznapi Balaton körül léteznek, olyan történeteket, melyek humorosak, néha szomorkásak, olykor kísértetiesek. Így egy viszonylag közeli szemlélő számára is érdekfeszítő újdonságokat tartogathat a kötet.

Olvashatunk a legendásan erős balatonboglári Árok testvérekről, a muskotály-legendáról; olvashatunk – ha nem is kecskekörmökről, de – szellemfalvakról, a síró óriásról és szolgájáról, vagy Gaál Gaszton legendás alagútjáról. Mesés és letaglózóan valóságos történetek váltogatják egymást. Itt van mindjárt a szellemfalu-történet: „*Ezt, ahol vagyunk Landord-hegynek hívják. Itt nem is olyan régen még állt és élt egy falu, amit úgy hívtak, hogy Landord. [...] Az ötvenes években kezdődött. A tanácsi vezetőket aszerint preferálták, hogy hogyan tudnak egy falut megszüntetni. És szép lassan olvadásnak indult a falu, leköltöztek az emberek a hegyről. Ez olyan igazi hazai, huszadik századi történet.*” A leírással izgalmas dialógusba lép az a néhány fotó, mely az elhagyatott házakat örökíti meg. Ugyanilyen huszadik századi történet, bár könnyedebb témát mozgatva, Harangozó Ica néni, a balatonboglári tanárnő története, akitől megtudhatjuk, mit is takar a távesküvő fogalma, milyen élénk volt a helyi kulturális élet, illetve, hogy még hetvennégy évesen is lehet pontyot ferasztani. Ezzel szemben tipikusan mesevilágbeli képet idéz a Balatonboglár szó legendás „etimológiája”, óriással, könnyekkel és boglárkával.

Podmaniczky Szilárd könyvében rendkívül sokszor előfordulnak legendák, olyan történetek, amelyek csak kocsmákban kerülnek elő újra és újra, vagy amolyan „mindentudó”, mindent megélt bölcs öregek emlékezetéből. Tehát a kötet orális hagyományban létező történeteket rögzít, egyfajta „leletmentő” funkcióval, ahogy az író is kommentálja. Ebből a szemszögből pedig a rögzítés módjának kiemelten fontos szerepe van. Vagyis, mennyi részt vállal ebből az író, mennyire írja saját „nyelvére” a történeteket, mennyit hagy meg belőlük, és mi az, amit meghagy. A *Baltoni világok* esetében – első megközelítésben – egyszerű a helyzet, hiszen az író csak a kérdező krónikás szerepét vállalta magára, minden más meghagyott eredetiben, a mesélők „nyelvén”. Az egyes történeteket olvasva más-más hangnemmél, beszédmóddal és kedvelt fordulatokkal találkozhatunk: a balatoni halász, a tanítónő, a tűzoltóparancsnok, a borász regisztere köszön vissza a lapokról. Minden egyes embernél átszűrődik beszédének üteme, stílusa. Elsőre tehát úgy tűnik, Podmaniczky Szilárd háttérben marad, lejegyez, mint egy diszkrét krónikás. Vi-

szont, ha közelebbről szemügyre vesszük a szövegeket, a bennük szereplő, alcímekkel is ellátott rövid történetek az íróra jellemző rövidprózákra emlékeztetnek. Ezekben sosem törekszik valamilyen nagy egész megmutatására, inkább mellérendelő viszonyokban gondolkodik, az egyes darabok felvillantanak egy részletet, de sosem az egészet. Ugyanígy alakul a *Balaton világek szerkezete* is. A történetek között nincsen alá- vagy fölérendeltségi viszony, egyszerűen önmagukban és önmagukért állnak egymás mellett. Mindössze egyetlen nagy rendező elv fedezhető fel, mely alá az összes fejezet tagozódik, az pedig a cím által kijelölt Balaton-tematika. A szerkezeti megoldást tükrözi a cím is, hiszen világek egymás mellett létezését feltételezi.

A kézre álló rövidpróza terjedele mellett – melynek természetesen a kérdés és felelet váltakozása adhatta alapját – a címadásoknál enged meg magának szabadabb teret Podmaniczky, hiszen mind a nagyobb (legtöbbször egy mesélő köré épített) fejezetek, mind pedig az ezeken belül található kisebb egységek címei árulkodnak utólagos, a lejegyző általi jelentéstulajdonításról. Például: *A szív csücske*, *A megszemélyesített pince*, *Távszerelem* stb. Ezzel az eljárással az író, a krónikás leletmentő is belefoglalódik a történetekbe, valamint a címadásokkal maga is alkotja a Balaton körüli legendák sorát.

A (ki)fordított legendárium (*Döglött kutyával őrzött terület*)

FÉRFI A férfi sokáig hitte azt, hogy balkezes. Elmúlt ötven, mikor a nagyfia, akiről azt hitte, hogy jobbkezes, egy ebédnél azt állította, hogy neki is a bal keze az erősebb, mint az apjának, de attól az még nem balkezes. A másik fia, aki bal kézzel írt, azt mondta, ő biztos balkezes, mert neki a jobb az erősebb. A férfi másnap nem tudta, mit ebédelt.

NŐ A nő egy idő után kényelmetlenül érezte magát kilenc férfi között, a merőben ostoba és rossz ízű viccek fölfordították a gyomrát. De nem állt föl és nem kérte ki magának. Kíváncsi volt, hogy önerőből milyen mocskok mélyre tudnak süllýedni a férfiak.

A Szép magyar szótár tárgyszavai mentén elindulva előzetes kép kapható arról, milyen is Podmaniczky Szilárd legendáriuma a fonákjáról nézve. A legenda-szöveget fordítottja kevésbé harsány, mentes minden élénk színtől, tónusai fakók, szürkék. Olyan történetek, események örökítődnek meg a *Döglött kutyával őrzött terület* lapjain, melyek közel sem legendások, sőt. Kiszakadó monológok, egy-egy nő vagy férfi elbeszélő egyes szám első személyű tolmácsolásában, sokszor az olvasónak mint hallgatónak, mint másik félnek címezve. Az írásokban visszaköszönek a *Feltétlen emberek* – Wernitzer Julianna találó megnevezésével – marionett-figurái: tehetetlenül sorsukba ragadt emberek, akik próbálnak megbirkózni sokszor kicsinyes, néha nagyon is megrázó problémáikkal. Az egyes szövegek terjedelmi korlátai viszont ellehetetlenítik a megküzdési folyamat – ha egyáltalán lejátszódná ilyen – kibontakozását, csupán arra bizonyulnak elégségesnek, hogy rövid, ki-merevített pillanatokot mutassanak a történetek elbeszélőinek mindennapjaiból.

A fonák, szintelen valóság olyan könyvvilág része, melybe nem szívesen lépünk. Pedig nem is őrzik – a cím tanúsága szerint a kutya már nem él, nem akadályoz senkit a belépésben. A borító viszont annál inkább. Ha a könyv világába a borító jelképes ajtaján keresztül lehet belépni, nos, akkor nem hiszem, hogy túl sokan tennék a kezüket a kilincsre. Egy hatalmas szem pupillájára egy csukott szemű – így próbálták volna jelezni, hogy döglött? – kutya fejét montírozták, melynek háttere málló, pattogzó vakolat. Az összképet még jobban lerontja a címsorok vörös szedése, illetve az alcímeknél található ivarjelzésekbe iktatott 18-as, mely így a televíziós csatornák korhatáros jelzéseit idézi. Természetesen nem tagadható, hogy képi metaforikáján keresztül a borító a kötet történeteinek

világát tükrözi, de a címlapkép egésze túl sok információt és utalást mozgat, ennek eredménye pedig kaotikus és közel sem hívogató.

Amilyen kevésbé sikerült a borító, legalább annyira ötletes a kötet szerkezete. A két nagy – és egyúttal alcímként funkcionáló – fejezet egymáshoz illesztése találó, és éppen ezért lehetséges „kettő az egyben” könyvnek tekinteni Podmaniczky kötetét. Kezünkben tartva a könyvet az első borítólapon *A nő* alcím áll, majd gyanútlanul megfordítva a kötetet még egy első borítóba ütközünk *A férfi* alcímmel. Egyik oldalról a férfi, a másiktól a nő. Az olvasó dönthet arról, hogyan és melyik végétől kezdi az olvasást, de egy biztos: Podmaniczky ezzel a szerkezeti megoldással eltérítette kötetét a hagyományos, lineáris olvasás elvétől. Hiszen az egyik alcím felől kezdve az olvasást végül a kötet közepén fordított lapokkal, azaz a másik rész végével találkozunk. Körkörös szerkezet mentén alakul tehát a könyv, így kap tökéletesen azonos hangsúlyt a két fejezetrész. Ráadásul az író finom, ironikus utalásokkal támogatja szerkezeti felépítményét: a női rész legelső mondata az életet idézi („*Nekem az egész életem ráment a Bélára.*”), míg a férfi szakasz a halált („*A paradicsom a halálom.*”) – ezzel pedig keret, az élet és halál kerete közé kerülnek az írások.

A szerkezeti felépítés a továbbiakban mindkét részen belül azonos, rövid, pár oldalas prózák sorakoznak egymás után, melyek önmagukban állnak, nincsen kapcsolat közöttük, nincsenek visszatérő szereplők, legfeljebb néhány visszatérő helyszín és szituáció kapcsol össze néhány írást. A *Baltoni világokhoz* hasonlóan itt sincsen koherens valami felé tartó történet, hanem ezerfelé szálazódik a narratíva; az egyes elbeszélések szereplőiből csak metszetet mutat meg Podmaniczky, mintha egy éles vágással egyszerre olyan szituációba csöppennénk, ahol (kéretlenül) a hallgató fél szerepét osztották ránk. Ezt erősíti a címek hiánya az egyes szövegek felett (az új történet kezdetét félkövér szedés jelzi). A kezdet megvalósítása, az első mondat erősíti az olvasó és az aktuális elbeszélő közötti társalgásra hasonlító szituáció kialakulását. Az elbeszélések in medias res kezdődnek, mintha hirtelen egy beszélgetés közepébe csöppentünk volna, vagy pedig közvetlen megszólításokkal, kiszólásokkal, az olvasót játékba vonva: „*Tudod, mostanában minden este azal végződik, hogy költözzünk össze.*” Vagy másutt: „*Most akkor péntek van, vagy szombat?*” Vagy: „*Csak ha bekapcsolta a magnót, akkor beszélek.*”

Az elbeszélések tematikájukat és hangnemüket tekintve is változatosak, a történetek között helyet kap a gyász az elvesztett gyermek felett, de a nyugdíjas nagymama zsörtölődése a WC-papír vastagságán ugyanúgy, vagy a szülők válása a kisgyermek szemszögéből. Ami közös: sosem válik didaktikussá vagy túlzóan magasztossá a hangnem, bármilyen helyzetből szóljon az éppen aktuális elbeszélő. Nem kerülgetik a „nagy kérdéseket” a szövegek, belevágnak egyenesen a közepébe, őszintén – vagy némely esetben naivan – megszólaltatva az egyes elbeszélő szereplőket. Akik szintén nagyon változatosak, hiszen nincsen két történet ugyanattól az elbeszélőtől. A teljesség igénye nélkül szemeztetve, hangot kap a fia érettségije miatt aggódó apa; az öregember; a középkorú, egyedülálló nő; a rendőrnő; a pénztáros; a zöldséges; a gyászoló anya – és még sorolhatnám.

Végül, a kötetről beszélve nem hagyható említés nélkül – némiképp ellensúlyozva, és talán színesítve azt a bizonyos fonákot – a humor. A *Döglött kutyával őrzött területben* az ironikus, helyenként már-már szatirikus humor két forrásból fakadhat. Egyrészt helyzetkomikumra emlékeztető szituációkból, például a nyugdíjas nagymama esetében: „*A vécépapírról ne is beszéljünk. Szó szerint szar a minőség. Öreg koromra azt megérni, hogy minden reggel a seggembe szalad az ujjam? Miféle viselkedés ez?*” Vagy a zöldséges elbeszélésében: „*Amikor hosszú a nap nyáron, kiviszem a fóliába a hangfalakat, nyomatom nekik tök hangerővel a dípörpült meg a leccepelint. Jövőre már úgyse hallják. [...] A moziból hoztam el a hangfalakat, amik a dípörpült nyomják a fóliában. Kétezer kétszáz watt. A vakond se jön föl azóta, nem bírja a sztereót.*” A fóliasátorban Deep Purple-t hallgató paradicsomok leírása átvezet a humor másik forrásához a Podmaniczky-szövegekben: a szavak jelentésének át- és kifordításához, a jelentés

elcsúsztatásához, a közismert (és persze közhelyes) szólások átvitt értelmének elhagyásához a szövszerinti olvasat javára: „*bármikor szételemzek egy Petőfit.*” Vagy: „*Apu ragaszkodott, hogy álljak a magam lábára, ne az övére.*” Másutt: „*Ráadásul az a cipő volt rajtam, amit karácsonykor az anyósomtól kaptam, úgy törte a lábam, mintha tövisszuszorúban járnék.*”

A könyv hatásossága nagymértékben köszönhető a humornak és a hozzá társuló fontos, döntő, megviseelő, nyomasztó vagy akár „nagynak” is nevezhető kérdéseknek. Például, ahogy a zsörtölődő nyugdíjas néni elbeszélése záródik: „*Mikor kitoltam a kocsit a légkondícionált áruházból, megcsapott a hőség. Ide jutottunk Antalom, még a nyarat is le hazudják. Aztán a nagy kosárral fölültem a buszra. Csak úgy. Nekem már nem kell jegyet venni. Mintha nem is lennék.*”

Podmaniczky Szilárd két könyve párhuzamosan készült és gyarapodott. Átjárás van köztük, hiszen a *Döglött kutyával őrzött terület* írásai között helyet kaptak Balaton-tematika köré szerveződő darabok. A két kötet úgy viszonyul egymáshoz, mint egy szöttes két oldala. Az egyik oldal színes, mesés, tele csodás, mitikus lényekkel, királynőkkel; míg a másikon nincsenek legendák, óriások, tompák a színek. Noha az egyik oldal használható a másik nélkül – jobban mondva: csak egy oldal használható *egyszerre* – véleményem szerint érdemes megfordítani a szöttest, és megnézni a fal felőli oldalát; ha a *Balatoni világok* volt befelé fordítva, azt, ha a *Döglött kutyával őrzött terület*, akkor pedig azt, hiszen mindkét esetben tagadhatatlanul érdemes olvasmányra lel az olvasó.

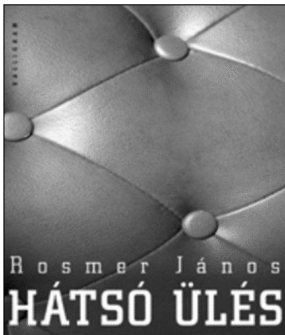
A TÁRGY HIÁNYTALANSÁGA

Rosmer János: Hátsó ülés

„[A] tárgy fölmutatta magát / nekem, hátha tudok vele valamit kezdeni” (10) – írja Rosmer János *Hátsó ülés* című kötetének címadó versében, majd megkísérli körüljárni tárgyát, mi pedig eközben nyomon követhetjük őt a legsötétebb szadizmuson át a magyar melegirodalom újabb jelentékeny állomásáig. Újabb, hiszen egy évvel korábban szintén a Kalligram Kiadó jelentette meg Gerevich András *Barátok* című verseskötetét. Ahová akkor Gerevich eljutott harmadik kötetével, vagyis a testi szerelem élvezetelenségéig, most onnan *folytatja* Rosmer első könyvével, még kegyetlenebbül lemeztelenítve a homoerotikus valóság árnyoldalát (tegyük hozzá, hogy a *Barátok* világától eltérő valóság ez). Jelentősége persze csak akkor fog kiviláglani a versek helyenként sötét hedonizmusából, ha a tárggyal, a kötettel tudunk *valamit kezdeni*. Nehezíti ezt egyrészt a költő explicit bizonytalansága, másrészt az ezzel ellentétes merész versbeszéd. Viszont éppen ez a kettősség adja a szövegek feszültségét, a megfejthetőség állandó délibábját, ami rendre újraolvasásra késztet. Persze az még mind az olvasó, mind a szerző részéről kérdéses ezen a ponton, hogy ez a délibáb eloszlatható-e.

Hátsó ülés. Már a cím elszigeteltséget sugall, ugyanakkor utazásra invitál. Olyan külső nézőpontot ajánlva fel nekünk, amely mégiscsak betekintést enged a szövegek világába, ahonnan relatíve biztonságban, kívülállóként szemlélődhetünk, kitekinthetünk. Ugyanakkor azzal a mocokkal szemben, amivel mondjuk egy taxi hátsó ülésén találkozhatnánk egy gettóban, nem tudjuk semlegesíteni magunkat. Először csak ide-oda kapkodjuk a fejünket, nem tudjuk, hova nézzünk, ne nézzünk – „gátlátalan buzik basznak és szopnak” (44) –, majd lassan hozzászokik tekintetünk a *tájhoz*, és egy-két fénylő pontra fókuszálva – „mindenen átragyogott apollói fénye” (47) – próbáljuk összerakni a képet, magyarázatot keresve az egészre. „[A]hol / az undor sose látott mértékét ismered meg, s ahonnan többé nem lehet fényre vergődni” (45) – kontráz rá erre a próbálkozásra a szerző egyik verszárlatában némi petris áthallással, újfent elbizonytalanítva magát és bennünket.

Úgy tűnik, egy lépéssel hátrébből kell indulnunk Rosmer világának irányába, ahonnan a brutalitása már nem ezzel a sokkoló erővel tornyosul elénk. Vegyük szemügyre a kötetet mint tárgyat. A borítóját teljes egészében egy vörös bőrülés részlete tölti ki. „Jelenleg a bőr szavát figyelem” (7) – áll a nyitóversben sokat sejtetően. Ebben, elvonatkoztatva az ülés tárgyától, benne foglaltatik az emberi bőr is mint a kötetben megjelenő testiség előjele. Vagyis ezáltal talán feloldható lesz a kötetben a látás eleddigi egydimenziós, csonka, undorral feltöltött szerepe úgy, hogy kiegészítjük további érzékszerveinkkel, többdimenzióssá téve a befogadást. De mi-

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2010
84 oldal, 1900 Ft

előtt továbbmegyünk, nézzük meg még tüzetesebben a borítót. Az ülészurat bőrdarabkákból van összevarrva, az illesztések mentén látszik a fonal, mint valami összetartó erő. „A fonál tört vöröse tart egyben engem is veled.” (17) Itt már erőteljesebben megjelenik a testiség kötetben végigvitt motívuma, és valami testen kívüli is, az összetartozás, a függés. Mindenesetre szorosan egymás mellé rendelődik a szexualitás és a szeretet. Ugyanakkor még egy fontos megfigyelést tehetünk ezen a ponton, hiszen nem csak a bőrrülés viszonyul a testhez, hanem a bőrrülés összevarrt darabkái is szoros viszonyban állnak a test *összevarrható* részeivel. Ez így előrevetítheti számunkra a test kötetbeli analizisét. Ez a lehetséges esztétikai szempont pedig már eloszlathatja a *Hátsó ülés* verseivel szemben felmerülő öncélúság vádját.

De milyen lehet Rosmer testfelfogása, milyen fogódzókat találunk a szövegekben, amelyek nyomán elindulhatunk? Az utalások alapján a görögökhöz kell visszanyúlnunk. Az első ilyen vers a kötetben az *Anti-Pygalion*, ami a Pygalion-történetre játszik rá: Pygalion beleszeretett Aphroditéba, majd elefántcsontból kifaragta a testét, amelybe beleköltözött Aphrodité, életre keltve azt. Rosmer szövegében a lírai én egy férfiba képzel bele *kimondhatatlan szerveket*, és rakja össze műszaki rajz alapján a testet (gépet), mint egy vízvezeték-szerelő, így profanizálva a mitológiai történetet. Egyrészt felvillan itt a testhez tárgyként való viszonyulás lehetősége, ami néhány versben szadizmusként, megalázásként bomlik ki. Másrészt (ami itt most fontosabb) a *kimondhatatlan szervek* egyfajta fogalmiatlanságot sejtetnek, bizonytalanságot képezve a teremtés aktusában, amit végül némiképp ironikusan ellenpontoz a „nem sok esély volt, hogy elrontsam, ment minden a műszaki rajz szerint.” (12) Így teremtve paradox helyzetet a *kimondhatatlan szervek* és a *műszaki rajz* között, ami a rosmeri test(újra)alkotás-problematika alapját képezi. De miből születik ez a paradoxon? Mindkét Pygalion-történetben a szépet, a szerelmet keresik a hősök, csak míg Pygalion felett ott az isteni tekintet, addig Anti-Pygalionnak önerőből kell létrehoznia szerelme tárgyát, a megvalósítás lehetetlenségének biztos tudatában, amit a zárlatban nagyon érzékenyen láttat a szerző: „az a kevéske, igazán kevéske / rozsdás víz meg hadd folyjon ki, hadd folyjon ki a földre.” (12) Úgy érzem, hogy az itt megjelenő isteni tekintet-hiány az, amivel az egész verseskötetben viaskodik a költő, amivel újra és újra megütközik, és földre kerül. Mert hiába a peremen való létezés, a reflektorfény kerülése, amely körülmények legtöbbször természetesek a lírai szereplők számára, mégis az így felhalmozott hiányokkal, a szeretet megélésének rejtettséggel, kimondhatatlanságával, valamint az önazonossággal, a nemi szerepekkel kapcsolatban állandó kétségek között maradnak ezek a versek. Megmaradnak a bizonytalanság talaján, a peremen, amit bár állításuk szerint ismernek, mégis ezek a társadalomból való kirekesztettség szülte határhelyzetek teszik fullasztóan egzisztencialistává a *Hátsó ülés* némely verseit. „[Ö]nvágyunk föladása nélkül, birkóztunk és összevertük egymást. / Kétségbeesve kiabált belőle a kielégületlenség, s a hiány szilárdsága, // szebbet azóta se láttam, ahogy belém akart hatolni minden áron, / ahogy meg akart kötözni, fojtani, legyűrni és birtokolni, / s ahogy nem tudta kitűzni a zászlót, ahogy a zacskómba // harapott és mire legyűrte, már nem tehetett semmit, / csak sírt, csak szipogott és ráomlott meztelen testemre, / és combjaim közé dugdosva a farkát szájalmasat élvezett.” (32)

A *hiány szilárdsága* által fenntartott üresség az, amit valami egyetemes testfogalommal, a testiséggel akarnak kitölteni ezek a szövegek. Többek között ezért válik indokolttá a görög testeszményhez való visszatérés a szerző részéről (illetve a hellén korban elfogadottnak számító fiúszerelem miatt). Hiszen az akkori testkép, a test tökéletes arányainak megformálása meghatározóvá vált később csaknem minden korban a reneszánsz után. Ez az arányérzék jellemzően egyébként a kötet verseire is, nem csak az általában három hosszabb sorból álló strófászerkezet és a ciklusok nélkül is precíz ívet befutó megszerkesztettség tekintetében, hanem a vulgáris kifejezésekből és a nyelv hétköznapiságából finoman kifut-

tatott költőiség szempontjából is [„fémcsipeszeket akaszthatsz a mellbimbómra, bőrben járunk / majd, és lenyomhatsz bármit a torkomon a legmélyebb költészetig” (28)]. A görög szobrászatban Apollón jelentette a mintát. Ugyancsak ez az idea jelenik meg Rosmer *Apollón* című versében, amelyben már-már túl akar haladni ezen a hagyományon, úgy, hogy a műalkotás elé helyezi az embert. „[H]armincas pincér, aki hetente kétszer konditerembe jár, s nem véti el // a görög test arányait, nem bízza szobrászokra a testét, nem faragatja magát / márványba, bronzba, megelégszik a növvő test férfias biztonságával, / mely egyes pontjain valóban túlragyog Apollón csiszolt, hellénisztikus márványfarán.” (55) Ez az a pont, ahol a testfilozófiájában megpróbál túllépni saját maga eddigi elképzelésén is, már nem a teremtés kétpólusúságát hangsúlyozva, mint az *Anti-Pygmalion* esetén, hanem az önteremtés lehetőségét hozva előtérbe. Ezzel együtt a szeretethiány keltette úr kitöltésére is más út nyílik előtte a szeretet súlypontjának elmozdulásával, ami itt, ha áttételesen is, de a lírai személyre helyeződik. Így felmerül az önazonosság problémája, amely által az el nem fogadottság átfordul el nem fogadásba. „[C]sak arra vágysz, hogy lásd, hogyan menekül a / férfiaság hitelesítő gesztusai mögé.” (54)

A kötetben kirajzolódó nemi identitás illetően bizonytalansága láttán (a hátsó ülésen ülve) elkerülhetetlen bennünk, olvasókban az önreflexió. Ezáltal kimozdíthatóvá válnak a szövegek a meleg kultúra kontextusából, és egyetemesen vizsgálva azokat, összevetve különböző élethelyzetekben előforduló problémákkal, ráébredhetünk, hogy a női-férfi szerepek dilemmái hasonlóképpen vannak jelen a heteroszexuálisok életében is, mint a homoszexuálisoknál. Innen nézve pedig világossá válhat számunkra, hogy Rosmernek az egyetemes test utáni vágya éppen a *Hátsó ülés* verseiben megfigyelhető nemi szerepek zavarából eredeztethető. „Egy testről álmodom, melynek nincs nemi szerve, s úgy fekszem mellette, / mint a bűn maga, mely szervekben virágzik s kibontja végső szépségét. / Én akarom ölébe csókolni, én akarom ölébe csókolni pompás nemi szerveit.” (38) Magával az ember teremtésével játszik el a kötetben, miközben a szépet, az emberben lévő szépséget keresi. „Csak a kéz simogatja ránk / a szépet, a testet.” (66)

Ez a szélmalomharcnak tűnő szépségkeresés teszi számomra igazán emlékezetessé ezt a kötetet, amely végigvezet minket a melegbárok, pornófilmek és pornólapok szennykes közegén, ezzel téve teljesen ambivalenssé az utazást. Mindig újabb bőrt húzva le erről a világról, a benne élőkéről. „És végül minden levedli szépségét.” (71) A bőrnadrág alatt még ott van valaminek a lehetősége, ha másé nem, az izgalomé. De a bőr alatt már csak a szerveink vannak, amelyeket hiába rakosgatunk ide-oda, egyik testből a másikba, az egész ettől még nem lesz megfejthető, csupán befejeződhetünk benne, ahogy „a fonál vöröse, ilyenkor visszatér [belénk].” (17) A test ettől még tárgy marad, amiből valami mindig hiányzik.

KÍVÜLÁLLÁS

Julia Kristeva: *Önmaga tükrében idegenként*

Julia Kristeva 1988-ban könyvet írt az *idegenség* problémájáról. A több mint húsz éve megfogalmazott gondolatok aktualitását ismerte fel a Napkút Kiadó, amikor *Önmaga tükrében idegenként* címmel 2010-ben magyarul is megjelentette az írást.

A kívülállás Kristeva életének kulcsszava. A bolgár származású írónt öt éve élt már Párizsban, amikor 1969-ben kiadták első könyvét, a *Séméiotikét* és Roland Barthes *Idegen*¹ című tanulmányával köszöntötte a fiatal tehetséget. Francia honlapján olvasható önéletrajza szerint Barthes gondolataira reflektál Kristeva sok évvel később az *Önmaga tükrében idegenként* (*Étrangers à nous-mêmes*) kötettel és – folytatva a műhöz kapcsolódó dátumok sorát – ezt az írást idézi 2010 júniusában, nyugugalomba vonulása alkalmából.²

Kristeva alkotói útját végigkíséri a határokat kimozdító gondolkodásmód. A nyelvi, filozófiai, pszichológiai, irodalmi problémákhoz ugyanazon nyitottsággal, a kultúrák és nyelvek közöttiség pozíciójából adódó érzékenységgel közelít, ahogyan a globalizáció, az erőszak vagy a feminizmus kérdéséhez. A határok folyamatos elbizonytalanításáról, átlépéséről beszél búcsúzó professor emeritaként, ezt tartja egy új, modern humanizmus elengedhetetlen feltételének.

Nem a *másikban* szemléli az idegent, önmagában analizálja a belső száműzöttet, és ezt a személyes érintettséget, a szubjektív élethelyzeteken átszűrte gondolatíságot a francia cím szó szerinti fordítása – *Idegenként önmagunknak* – pontosabban visszaadja, mint a fordító által választott személytelen változat: *Önmaga tükrében idegenként*.

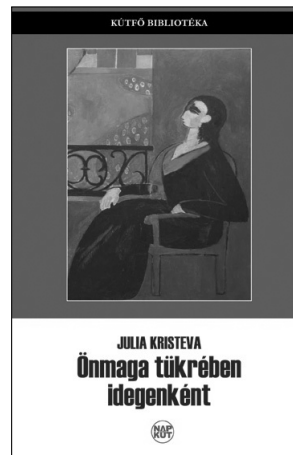
Sajátos megoldás a magyar címlap, amelyen Henri Matisse *Beszélgetés* című festményének a fele látható: egy ülő nőalak. A kép másik fele, az eredeti francia kötetben szereplő álló férfi lemaradt a borítóról, némiképpen módosítva első találkozásunkat a könyvvel. (A festmény egyébként két 2010-es magyar kiadású könyvön is felbukkan, a Kossuth Kiadó *Világhíres festők* sorozatában megjelentetett egy Matisse-kötetet a teljes festményrel a címlapon.)

Kristeva úgy véli, az idegenség történelemfüggő kategória, különböző korok másként gondolták el, fogadták be vagy vetették ki maguk közül a kívülállót, az idegen-pozíció kronologikus változásának végigkövetése elvezethet korunk másságának, a másság új módozatainak megértéséhez.

¹ Roland Barthes, „L'Étrangère”, in: R. B., *Le Bruissement de la langue*, Éditions du Seuil, Paris, 1984, 199-200. (*La Quinzaine littéraire*, 1970 május)

² A beszéd írott változata a *Cahiers Bernard Lazare* című folyóirat 2010 novemberi számában jelent meg „Étrangère au semblant” címmel.

Napkút Kiadó
Budapest, 2010
224 oldal, 2190 Ft

A befogadás, tolerancia, idegengyűlölet problematizálása mellé új szempontot vezet be, a bennünk lakozó, identitásunk rejtett oldalát alkotó idegent vizsgálja, nem a többség által betolakodónak, zűrzavart okozónak tekintett kívülállót, hanem azt a személyt, akinek különbözősége szétdúlja a hétköznapi szokások közösségteremtő banalitását, aki saját életét véli érvényesnek a konvencionálissal, a középszerűvel szemben. Követve az író gondolatmenetét, eljutunk a modern ember partikuláris individualizmusának és nacionalizmusának rokonításától egy lázadó, folytonosan alakuló, cél, korlát és vég nélküli mozgásban, mobil struktúrában szemlélendő idegen eszméjéig.

A könyv első negyven oldala szubjektív tanúságtétel az idegen-helyzet megéléséről, az álarc mögé kényszerülő másság lélektanáról, az idegen körül hullámzó érzelmekről, indulatokról. Barthes a huszonkilenc éves emigráns értelmiségit nevezi idegennek, az író negyvenhét éves, amikor az idegen vallomásait megfogalmazza és hatvankilenc évesen, búcsúbeszédében még mindig az idegen-állapotot érzi élete meghatározójának, a lényévé vált idegent, a kívülállás alapvetését, a megszokott dolgok és önmaga állandó relativizálását: ebben látja a hiteles személyiség kulcsát.

A kötet egyharmadát ez a józan mondatokká lényegült tapasztalat tölti ki, impressziók az elvesztett eredetről, az elmerülő emlékezetéről, a lehetetlen lehorgonyzásról, az örök átmenetről, a végtelen menekülés ambivalens boldogságáról, a bátorság és megaláztatás határolta tér egzisztenciális harcairól. A rövid fejezetek – gyakran egyszavas címekkel – nem annyira szempont- vagy témaváltások, inkább lélegzetvételek, újra-nekifeszülések a témának: mi a kívülállás, a narcizmus, a pszichózis, mit értünk a *hamis ének* során? „Ez nem én vagyok – máshol létezem, nem tartozom senkihez, így magamhoz sem... létezik-e ez az én?”³ Válasz nélküli kérdések, végletek viszonylagosságában formálódó tapasztalatok, nosztalgia a hátrahagyott világ iránt, amely – minthogy már nem tartozunk hozzá – kevesebb fájdalmat okoz, mint az itt és most valósága; a *most* és a *múlt*, az *itt* és a *másutt* elkülöníthetetlenlensége, az önkínzás hamissága, a „semmi sem kapcsol a régihez és nem köt az újhoz” fajsúly nélküli lebegése.

Az idegenek táborát Kristeva kiábrándultakra és hívőkre osztja, hogy aztán egész könyvével a hit és a kiábrándultság együttlétezését, szétválaszthatatlanságát bizonyítsa. A találkozás pillanatnyi kozmopolitizmusát mámorosan megélt idegen magánya – ha úgy tetszik szabadsága – végtelen, a találkozás csak alkalom, hogy az elutasításban próbára tehessük idegenségünket. Kívülállásunkat a gyűlölet ruházza fel valódisággal, létünk ezen keresztül válik hitelessé. Találkozások hiányától, meghíúsulásától szenvedünk, miközben legbelül önmagunk számára is idegenek vagyunk.

Évtizedek letisztult, de élő indulatai – a gyakorlati kérdésektől lélektani, filozófiai problémáig – szervesülnek szöveggé: a megtagadott munkavállalási engedélytől a többnyelvűség csendjén át az *én* létezésének kétségbevonásáig. A kristevai idegen az a furcsa lény, aki még értéket, túlélési lehetőséget lát a munkában, akár erejének, lehetőségeinek tékozlása árán is, akiben a nem beszélt anyanyelv tovább él a test emlékezeteként, aki hamar megtapasztalja az új nyelvben való újjászületés mulékony illúzióját felváltó csendet, a többnyelvűség, az idegen nyelv bénító fogságát: „csak jel vagyunk, s mögötte semmi...”⁴

Az idegenség megélésének narratívájához irodalmi analógiák is tartoznak. Megismerjük Kristeva Nabokov-olvasatát a kozmopolita, nyelvek közt ingázó Sebastian Knightről, aki életformaként vállalt különállásában véli megtalálni önmagát, aki bolyongó idegenként nem kiégett, nem kihívó és nem is érzéketlen, a magánynak azt a formáját választja, amelynek csak a határokat nem ismerő kultúrával van elszámolnivalója. A Camus-értel-

³ I. m. 12.

⁴ Kristeva Hölderlin *Mnémoszünéjéből* idéz. I. m. 19.

mezés Meursault-ja belső száműzöttsége révén otthon is idegennek érzi magát, a jelentés nélküli szavak szétesett világában kívülálló.

A könyv nagyobbik egysége az idegenség genezisének, az idegen státuszának történelmi alakulását tanulmányozza a görögökig visszanyúlva. Kiemeli, hogy az első, a civilizációk hajnalán érkező idegenek asszonyok voltak, a Danaidák. A nő és az idegen fogalmának összekapcsolódása tekinthető véletlenszerűnek, a bűnös szerelem miatti száműzetés, bolyongás nem feminin toposz, számos maszkulin változata is létezik. Kristeva is említi Oidipuszt, de a szabályokat megállapító, konvenciókat rögzítő közösségeket többnyire férfiak vezetik, egy patriarchális társadalomban a kívülről érkezett nő többszörösen idegen.

Az eredettörténetből megtudjuk, hogy az olajággal érkező oltalomkeresőt vendégként fogadta az archaikus világ, de a „dolgok rendjének intelligibilis alapelvét”, a nyelvet nem birtoklók mégiscsak kívülállók, *barbárok* voltak, és Euripidésznel már a kifejezés pejoratív értelme (barbár mint alacsonyabb rendű) is megjelenik. A *kegyetlenség* konnotációja a római népvándorlások korában rakódik a szóra. Ahogyan napjainkban, már az ókorban is a hasznosság, a gazdasági szükséglet képezte a megvetett idegen és a világpolgár közötti hidat.

A bibliai egyetemesség a kívülálló befogadását jelenti: „Isten minden teremtményét a maga képmására alkotta”⁵, a Jézus idegenségének⁶ alapzatán strukturálódó paulinus egyház kozmopolitizmusa nem egyeztethető össze az idegen pszichózisával, ugyanakkor a vallásos egység magasabbrendűségének eszméje kezdetektől fogva kiszolgáltatót a politikai érdekeknek.

Az idegen státuszának változásait nyomon követve, a *jus solis* és a *jus sanguinis*, a föld és a vér szerinti jogok után elérkezünk az idegenség állampolgársághoz viszonyított definíciójához. Kristeva a XVI. századi nagy kozmopoliták új világképének, a nyitottságnak számos példáját sorakoztatja fel: Dante befogadó birodalmának eszméjétől Machiavelli modern államán át Morus Tamás univerzalista utópiájáig, Rabelais világpolgári mentalitásáig vagy Montaigne egyetemes énjéig.

Az író úgy véli, a felvilágosodás korának összetett és ellentmondásos kozmopolitizmusából eredeztethető napjaink idegen-eszméje, már a XVIII. században megfogalmazódik az emberi és polgári jogok közötti különbségtétel veszélye. Montesquieu, Voltaire, Diderot filozófiai fikcióit utazó idegenek népesítik be, az idegen a filozófus alteregójaként jelenik meg, distanciájából adódó tisztánlátása a társadalmi átalakulás lendületének záloga. Diderot cinikus, különc figurája, Rameau unokaöccse is filozófus, többszólamú retorikájával az önmaga előtt is idegenként álló világpolgár.

Kristeva szerint a XVIII. századi naiv optimizmus úgy különbözteti meg az emberiséget és polgárságot eszméjét, hogy egy történelmen átívelő emberi méltóság-követelményhez kapcsolja. Ez a méltóság-követelmény tűnik el a náci ideológiában, amelyben az ember-fogalom absztrakciója és valós tartalma közti dichotómia végtelenen kettévál, szabad utat engedve a kegyetlenségnek azokkal szemben, akik nem részesei a nemzeti, ideológiai hovatarozás kijelölte valós viszonyrendszernek. Az emberi jogok gyakorlati alkalmazására két utat ajánl az író: a polgárok és a polgárjoggal nem rendelkezők (idegenek) jogi különbségeinek csökkentését és a nemzetállamok belső kozmopolitizmusát, mint reális átmenetet egy nemzetek nélküli utópisztikus társadalom felé.

Az idegenfogalom történetiségének vizsgálata a freudi koncepcióval zárul. Freud meglátása, hogy az ember feltételezett egységének része a biológiai és szimbolikus más-ság, az alteritás, egybecseng Kristeva nyitó megállapításával, amely szerint megosztottak vagyunk, az idegenség bennünk lakozik. A pszichoanalízisre úgy tekint, mint a kibékít-

⁵ 1 Móz 9, 6. A befogadásra buzdít a „szeressétek a jövevényt, mert ti is jövevények voltatok Egyiptom földjén” mózesi gondolat is. (5 Móz 10, 19.)

⁶ János evangéliuma szerint Jézus a földön idegenként tekint magára. Vö. Jn 17, 5.

hetetlen iránti tisztelet etikája felé közelítő lehetséges útra, amely lehetővé teszi a másik és önmagunk idegenségének útvesztőiben tett utazás által azt, hogy elviseljük a másikat. Különösségünkben mindannyian idegenek vagyunk és ha *én* idegen vagyok, akkor nincsenek idegenek. Kristeva szerint ezért nem beszél Freud idegenekről, ez lenne a pszichoanalízis határokat átszelő kozmopolitizmusa, amelyben az együvé tartozást a tudattalanról való tudásunk alapozza meg.

Kristeva zárógondolatában egy olyan szélsőséges individualizmusból eredeztethető, multinacionális társadalmat jövendöl, amely tudatában van korlátainak, amelyben az egyének gyengeségükben – másképp mondva radikális idegenségükben – mindig készek egymás megsegítésére.

A Jelenkor postájából

No há Drága Barátaim, Kedves Jelen Kór!

Sokat törtem saját fejemet azon okbú, hogy, lehet az, hogy míg mindég nem irták meg kiválló míveimrú, hogy, mijen jók! De asztán arra gyutottam, hogy Önök-Maguk (Ti!) is úgy járhattak küt-temínyeimme', mint sok más egyíb fojó iratok is, má hogy annyira teccettek, hogy szavakat se talán-nak rá! No de há ezen lehet segíteni, s hogy kellú-kíp ki fejezzem rokonszenves írziseim Lapjuk iránt, továbbá jó indulatosságomrú' is tanu-bizonyságot szógátassak, ez úttal prózai novelláim közú kúddök egy párat (már hogy így konkrétan is kettút). No há oszt ha ez se teccik, há ín ki-tírek a hitembú, mer bezony mondok, zseniálissak. No de eszt majd Maguknak Önöknek tessik meg-írni, sajnos pós-tai úton a bel-víz s egyíb hejzet miatt továbbra sem vagyok el írhetú, de ezen a Mozzarella Fogszon bé tudom hozni az internyetet ahányszor csak eszembe jut, míg a legelún es, mer rá van kötve a Teofil marhám hátára, s meg is van erússítve leukoplással (má a számító gép, nem a marha!). Szóval csak tessik niköm válaszónni bátran, mer hát má lassan egyg íve lessz, hogy első ízbe' elkúttam oda Önökhó' nacceru írássaimat, s míg egy aggyistent se montak rája, nem hogy többet! Há azír felenni' mán csak igazán illenik, míg ha nípi író is az ember (vagy hát Ín - Petrence Sándor, igen elég nagy nípi író is kóttó-t írta mán most az „Ín” alatt).

No míg plussz verseket' is csatónák hozzá, hogy lássák, mennyire nem haragszok, meg há van is pár szabadon.

Alássan, komális szeretette':
Petrence Sándor,
elíg jó nagy nípi író, kóttó, mezú-gazda

Mígis tyúk

*Megyek a pusztába',
s látom, ott egyg turul,
e'tört a kis szárnya,
ú'hhogy inkább gurul.*

*Görgeti magán a,
sarat meg a főddet,
nem is níz magára',
tolla mindent fő-vett.*

*Jövík hát a slaggal,
hisz' van erre gyógy-mód,
de addig el nyargall,
lehet, mígis tyúk vót.*

Moderniánus vers

- mikoron bús kedvem el lepett engemnek rája -

Bús turulok uruszága
Bút köpülök a menyországba
Istenem jó isten
Milyen nálad a termés
Kisfiaddal kisgyízuzzsal
Is vót valami úgy rímlik.

Asszonyodnak marhádnak
Kívánok hosszant íletet
De add vissza ad vissza
Az íhletet

Az ín nevem

Amikor ín a nemtommít csínyáttam

Az ín nevem, az ín nevem,
mindig is csak ez vót nekem!
Bár mostanság hallom, Petri-
nek becízget pár gigerli,
nyamvadt, nyápic pesti búccsíszt...
nincs a fejükbe' egy csüpp ísz!
Meg aszongyák, ín vátottam
parajdégmát, hát na jó van...
Felúlem csak legyen igaz,
noha nem tudom, hogy mi az.
De akkó má neveznínek
ahogy hívnak, Petrencínek,
hisz születtemtű viselem
az ín nevem, az ín nevem!
Így festene hát hejjesen:
„Tandori és Petrence sem
folytatta a megelőző,
csúcsraérő, s betetőző
líra hagyományait, s ma
is hatásos paradigma
váltást hajtottak ők végre
így a posztmodern elérve
ez a két név fémjelezte
a kort: Tandori s Petrence.“